
амнести интернешнал

Македонија

**"Малку по малку ние жените ги научивме нашите
права": неуспехот на македонската влада да ги
заштити правата на жените и девојчињата Ромки**

декември 2007 год.
Индекс на АИ: ЕУР 65/004/2007

МЕЃУНАРОДЕН СЕКРЕТАРИЈАТ, 1 EASTON STREET, LONDON WC1X 0DW, ВЕЛИКА
БРИТАНИЈА

СОДРЖИНА

1. Вовед.....	3
Двојна дискриминација.....	4
Неуспехот на Македонија да ги испочитува своите меѓународни обврски.....	5
Ромите во Македонија.....	8
Не постои заштита против дискриминација.....	10
Деценија на Влучување на Ромите, 2005 -2015.....	12
2. Неподеливост на Правата.....	13
Правото на државјанство.....	14
Пристап до документи.....	15
3. Правото на образование.....	16
Дискриминација кон децата Роми.....	18
Нема образование без документи.....	18
Испитување: (1) цената на образованието.....	19
Испитување: (2) неадаптирање на образованието.....	20
Испитување: (3) дискриминација и сегрегација во училиштето.....	21
Испитување: (4) недозволен пристап до средното образование.....	23
Неуспехот на македонските власти да го загарантираат правото на бесплатно и задолжително основно образование.....	23
Двојна дискриминација против девојчињата Ромки.....	25
Полова дискриминација.....	26
Високо образование.....	28
Образованието и Деценијата на Вклучување на Ромите.....	29
Да се направи разлика.....	30
Образование за возрасни.....	32
4. Правото на работа и слобода од дискриминација при пристапот до работа.....	33
Рестриктирање на правото на работа.....	35
“Изгубени во транзиција“: стопанството и вработувањето на Ромите.....	35
Двојна дискриминација.....	37
Социјална помош.....	38
Работа која ја работат жените Ромки.....	39
Директна дискриминација.....	41
Крај на дискриминацијата при пристапот на работа.....	42
НВОи - се обидуваат да направат разлика.....	43
Стручна обука.....	43
5. Правото на здравје.....	44
Главни причинители за слабото здравје на Ромите.....	45
Блокиран пристап до здравствена заштита.....	47
Дискриминација при пристапот до здравствено осигурување.....	48
Неуспехот на Македонија да ги исполни најбитните обврски.....	49
Економски бариери на пристап.....	50
Пристап до неопходните лекови.....	51
Дискриминација од страна на здравствените работници.....	51
Пристап до репродуктивна здравствена заштита: мајчинство и породување.....	53
Пристап до репродуктивното здравствено образование.....	55
Подобрување на пристапот до здравствена заштита.....	56
НВОи - правене разлика.....	57
Здравствено образование.....	57

Документи.....	57
Проект за девственоста.....	58
6. Насилство против жените.....	59
Насилство во семејството.....	60
Насилство против жените Ромки.....	61
Дискриминација од страна на законодавните службеници.....	63
Пристап до помошта.....	64
Трговија со жени и девојчиња.....	66
Трговијата со жени и девојчиња Ромки.....	67
Воспоставени (договорени) и насилни бракови.....	69
7. Заклучоци и препораки.....	72
Имплементација на Акционите Планови и Деценијата на Вклучување на Ромите.....	72
Имплементација на Специјални Мерки.....	73
Претставеност на жените во јавниот живот.....	74
Пристап до документи.....	74
Правото на образование.....	74
Правото на работа.....	76
Правото на здравје.....	76
Насилство против жените.....	78

Македонија

“Малку по малку ние жените ги научивме нашите права”: неуспехот на македонската влада да ги заштити правата на жените и девојчињата Ромки

1. Вовед

Во ноември 2006 год, коалиција на здруженија на жени Ромки во Македонија¹ ја објави во јавноста својата *Платформа за заедничко дејствување заради промовирање на социјалниот статус на жените Ромки (Платформа на жените Ромки)*.² Експлицитно прифаќајќи заложба за човекови права, *Платформата* предложи детален список на мерки кои може да бидат превземени од страна на македонската влада со цел да се загарантираат правата на жените Ромки.

Овие предлози беа направени при недостиг на било каков напредок од страна на македонската влада за гарантирање на политичките, економските и социјалните права на граѓаните Роми, и онаму каде што “проекти” беа започнати под владина одговорност. Овие проекти имаа за цел да ја подобрат состојбата на Ромите; тие беа финансирани од меѓународни донатори или меѓународни невладини организации (МНВОи) и спроведени најчесто од домашни невладини организации (НВОи) и МНВОи.

Незадоволни од ваквите краткорочни мерки, некои лица Роми и НВОи сè повеќе се борат за своите права. Тие сега ја повикуваат македонската влада да ги испочитува своите обврски според меѓународните договори за човекови права, чијшто потписник е Македонија. Овие обврски бараат од македонските власти да ги почитуваат, заштитат и исполнат граѓанските, културните, економските, политичките и социјалните права на ромската заедница, често со цел да се подобрат и правата на другите сиромашни и маргинализирани заедници во Македонија. Амнести Интернешнал го подржува нивното барање.

¹ Македонија стана независна од Федеративна Република Југославија во 1991 год, и беше примена како членка на Обединетите Нации (ОН) во 1993 год. под името поранешна југословенска Република Македонија (ПЈРМ) поради забелешки на некои земји членки за нејзината неквалификуваност за употреба на името “Македонија”. Амнести Интернешнал не зазема став за ова прашање, и не треба да се става важност поради употребата на кратката верзија; тоа е поради згодност.

² Ромски Центар на Скопје, *Платформа за заедничка акција, заради промовирање на социјалниот статус на жените Ромки во Република Македонија*, ноември 2006 год. Извештајот беше промовиран при средба на ромските политички партии, владини претставници и други ромски НВОи.

Двојна дискриминација

Овој извештај ја документира двојната дискриминација со која се соочуваат жените Ромки во Македонија, поради нивната етничка припадност, како и нивниот пол.³

“ Дискриминација против жените значи секое разликување, исклучување или одвојување направено поради нивниот пол кое има за цел да го намали или укине признавањето, уживањето или практикувањето на жените, без оглед на нивниот брачен статус, врз база на еднаквост меѓу мажите и жените, на човековите права и фундаментални слободи на политичко, економско, социјално, културно, граѓанско или било кое друго поле од јавниот живот. “

(член 1, Конвенција за елиминација на сите форми на дискриминација против жените)

“... ‘[Р]асна дискриминација’ ќе значи секоја дискриминација, исклучување, рестрикција или избор врз база на раса, боја, потекло, национална или етничка припадност која има за цел да го намали или укине признавањето, уживањето или практикувањето, на истото ниво, на човековите права и фундаменталните слободи на политичко, економско, социјално, културно или било кое друго поле од јавниот живот. “

(член 1, Конвенција за елиминација на сите форми на расната дискриминација)

Ваквата двојна дискриминација - од страна на државата, од вон државни учесници, и често од мажи од ромската заедница - е широко распространета, рутинска и сеprisутна. На пример, 39% од жените Ромки во Македонија, немаат никакво образование, или имаат недовршено основно образование, споредено со 22% од мажите Роми, или 8 % од оние кои не се Роми; кај вработувањето, 83% од жените Ромки и 65% од мажите Роми никогаш не биле вработени во формалната економија, споредено со 50% од оние кои не се Роми; кај здравјето, 31% од жените Ромки споредено со 27% од мажите Роми патат од хронични заболувања, споредено со 23% од оние кои не се Роми.⁴

Статистичките податоци постојано покажуваат дека жените и девојчињата Ромки подлежат на разновидни и испреплетени видови на дискриминација. Сиромаштијата е директно и индиректно поврзана со немањето пристап кон основните човекови права со кои се соочуваат повеќето Роми. Сиромаштијата не им дозволува пристап кон услуги поради тоа што тие не се во состојба да ги платат документите кои се потребни за да се добие право на државјанство или право на пристап кон услуги. Тие можеби исто така не се во можност да си дозволат правни трошоци кога нивните права се прекршени.

Не само што жените Ромки се соочуваат со двојна дискриминација при пристапот на правата, туку и истражувањето на Амнести Интернешнал исто така утврдува и дека тие права често се меѓусебно зависни. Кога им е ускратено правото на образование,

³ Опишана од Советот на Европа како “тројна“ дискриминација: “Овие жени [Ромки] се соочуваат со тројна дискриминација, како Роми, како жени и исто така како лица кои припаѓаат на социјално обесправена група“, член 11, Препорака 1557 (2002), *Правната состојба на Ромите во Европа*

⁴ Оваа анкета го споредува статусот на жените и мажите Роми спроти нормата во не-ромски заедници од сите националности кои што живеат близу до Ромите, и кои се соочуваат со исти социо-економски потешкотии како и Ромите. Анкети беа спроведени во секоја земја членка што учествуваше во Деценијата на Вклучување на Ромите 2005 - 2015: УНДП, *Лицата на сиромаштијата, лицата на надежда, профили на ранливост за земјите на Деценијата на Вклучување на Ромите*, Братислава, 2005 (УНДП, *Лицата на Сиромаштијата*).

на пример, жените Ромки често се соочуваат со дискриминација за да се здобијат со правото на работа и правото на здравје. Што е најважно, овие две права не се достапни за две групи на жени – тие кои немаат државјанство и тие кои ги немаат потребните документи.

Неуспехот на Македонија да ги испочитува своите меѓународни обврски

Додека ромската заедница во Македонија се смета за најинтегрирана на Балканот, тоа е придобивка на политиката на benigno запоставување повеќе отколку на позитивните мерки од страна на властите.⁵ Неуспехот на последователни влади да ги загарантираат правата на ромските заедници и лица е повеќепати документиран од страна на ромски и не-ромски НВОи во Македонија, од МНВОи, Советот на Европа, како и тела на повелби на ОН.

Македонија е потписник на бројни меѓународни повелби кои бараат од владата да ги почитува, заштити и исполни правата на жените Ромки, вклучувајќи го и нивното право на образование, работа, до најдосежниот степен на здравствена заштита и да не подлежат на насилство, како и да ги уживаат овие права без дискриминација. Повелбите кои ги забрануваат оние форми на дискриминација опишани во овој извештај ги вклучуваат Меѓународната Повелба за Економски, Социјални и Културни Права (МПЕСК), Меѓународната Повелба за Граѓански и Политички Права (МПГП), Меѓународна Конвенција за Елиминирање на Сите Форми на Расна Дискриминација, Конвенцијата за Елиминација на Сите Форми на Дискриминација Против Жените, (Женска Конвенција) и Конвенцијата за Правата на Детето (Детската Конвенција). Македонија исто така е потписник на соодветни регионални инструменти вклучувајќи ја Европската Конвенција за Заштита на Човековите Права и Фундаментални Слободи (ЕКЧП); Протокол 12 кон ЕКЧП (кој овозможува да сите права дадени со закон се осигураат без дискриминација); Рамковната Конвенција за Заштита на Националните Малцинства (Рамковна Конвенција) и Европскиот Социјален Договор од 1961 год.

Секоја од овие повелби исто така вклучува и општа забрана против дискриминација, и бара од Македонија, како земја потписник, да превземе мерки да се почитува оваа забрана и да ги заштити луѓето од дискриминација. Комисијата за Елиминација на Расната Дискриминација, во својот Општ Коментар бр. 27 за Дискриминација против Ромите, исто така предлага и серија на специфични мерки кои земјите потписнички треба да ги применат за да се справат со дискриминацијата.⁶

Неуспехот на македонските власти да ги исполнат обврските вклучени во овие и други повелби, кои ги обврзуваат, *интјер алиа*, да ги почитуваат, заштитат и исполнат правата на жените Ромки, е подвлечен во извештаи од три независни експертски тела (комисии) кои го набљудуваат исполнувањето на обврските на

⁵ Европски центар за малцински прашања (ЕЦМП), *Кон регионални йравила за интјеграција на Ромитје*, 2004; некои македонски политичари јавно ги подржуваа правата на Ромите, видете на пример, Бранко Црвенковски, премиер на Македонија, “Ромите во Европа која се шири: Предизвици за иднината”, Парламент на Унгарија, 1 јули 2003 год.

⁶ *Ойшјити Прејораки Бр. 27: Дискриминација йроитив Ромитје*, (Општ Коментар), педесет и седма сесија, донесена на 16 август 2000 год.

земјите потписнички на вакви повелби.⁷ Амнести Интернешнал ја споделува загриженоста на овие комисии.

Во 2006 год, Комисијата за Елиминација на Дискриминацијата против Жените (КЕДЖ) и Комисијата за Економски, Социјални и Културни Права (КЕСКП), заклучија дека Македонија не успеала да ги исполни своите обврски кон мажите и жените Роми во врска со тие повелби.⁸ Во мај 2007 год, Комисијата за Елиминација на Расна Дискриминација (КЕРД) исто така заклучи дека Македонија ги прекршува обврските кон ромската заедница во Македонија.⁹ При нивното разгледување на извештаите на земјите членки, КЕДЖ и КЕСКП добија извештаи од ромски НВОи во Македонија кои работат во соработка со Европскиот Центар за Права на Ромите (ЕЦПР) и други.¹⁰ Забелешки и препораки од страна на КЕДЖ, КЕСКП и КЕРД, при нивното разгледување на извештаи на Македонија како земја членка, се вклучени во соодветните оддели подолу.

КЕДЖ, на пример, известува за широко распространета дискриминација на жените во Македонија, без разлика на нивната етничка припадност, и кршење на скоро сите права опишани во Женската Конвенција. Тие забележаа дека “руралните жени, како и жените од етнички малцинства, особено Ромки [додадено подвлекување] и Албанки, и понатаму се во ранлива и маргинализирана положба, особено во врска со пристапот кон образование, здравство, вработување и учество во јавниот и политичкиот живот.” Во серија на исклучително важни препораки до властите, КЕДЖ ја препозна меѓуповрзаноста на основните права вклучувајќи го и образованието, здравството и вработувањето со степеност на дискриминација на руралните жени и жените од етнички малцинства. Завршните заклучоци, кои бараа од владата да превземе “временски специјални мерки”, се осврнаа на нивната силна загриженост за состојбата на Ромките и другите жени од малцинства во Македонија:

“Комисијата ја поттикнува земјата членка да примени ефикасни мерки за да се елиминира дискриминацијата на руралните жени, како и на жените од етнички малцинства, особено Ромките и Албанките, и да се осигура нивното уживање на човекови права преку соодветни начини, вклучувајќи временски специјални мерки, во

⁷ Вториот извештај на Македонија до Комисијата за Човекови Права за мерки вклучени во МППП ќе се разгледува во март 2008 год; заклучно со 1 ноември 2007 год, мислењето на Советодавната Комисија за имплементацијата на Рамковната Конвенција од страна на Македонија, усвоена на 23 февруари 2007, не е објавено јавно.

⁸ *Завршни заклучоци на Комисијата за Елиминација на Дискриминацијата против Жените*: февруари 2006 год, (CEDAW/C/MKD/CO/3), (*Завршни заклучоци на КЕДЖ*); *Завршни забелешки на Комисијата за Економски, Социјални и Културни Права, ПЈРМ*, триесет и седма сесија, 6 – 24 ноември 2006, E/C.12/MKD/CO/1, 24 ноември 2006 (*Завршни заклучоци на КЕСКП*). КЕСКП изрази “длабока загриженост за извештаите дека Ромите се соочуваат со широко распространета дискриминација при вработување, социјална помош, здравствена заштита и образование” и ги препорача на Македонија “да ги зацврсти напорите да се справи со дискриминацијата против Ромите во сите полиња опфатени со Повелбата”.

⁹ *Завршни забелешки на Комисијата за Елиминација на Расната Дискриминација*, седумнаесета сесија, 19 февруари - 9 март 2007, CERD/C/MKD/CO/7, 13 јуни 2007 год, (*завршни заклучоци на КЕРД*).

¹⁰ Европски Центар за Права на Ромите (ЕЦПР), Програма за Женска Мрежа на ИТО и Ромски Центар во Скопје (РЦС), *Извештај во сенка за Состојбата на Жените Ромки во Република Македонија*, 2005 год (во понатамошниот текст *Извештај во сенка на КЕДЖ*). Истражувањето за извештајот беше извршено од страна на РЦС и други млади Ромки истражувачи, во партнерство со УНИФЕМ; *Пишан Коменитар на Европскиот Центар за Права на Ромите и Националниот Ромски Центар Однесувајќи се на Поранешната Југословенска Република Македонија за Разгледување од страна на Комисијата за Економски, Социјални и Културни Права при ОН на нејзината 37ма сесија, 19 септември 2006 год* (ЕЦПР/НПЦ извештај во сенка на КЕСКП). <http://www.errc.org/db/01/97/m00000197.pdf> КЕДЖ беше исто така известен за *Извештајот во сенка за Примена на Конвенцијата за Елиминација на Дискриминацијата Против Жените*, Асоцијација за Еманципација, Солидарност и Еднаквост на Жените во Република Македонија, 2000 год. (ЕСЕ извештај во сенка на КЕДЖ).

согласност со член 4, параграф 1 од Конвенцијата, и општа препорака 25 од Комисијата.¹¹ Ја повикува земјата членка да примени мерки за да се намали испишувањето од училиште на девојчињата Ромки и девојчињата кои живеат во рурални средини и тие да се реинтегрираат во образовниот систем. Комисијата бара од земјата да обезбеди, во нејзиниот следен извештај, детална слика на *de facto* состојбата на руралните жени, како и на жените од етничките малцинства, особено на жените Ромки, во сферите на образование, здравство, вработување и учество во јавниот и политички живот, како и за напорите кои Владата ги превзема за да се елиминира дискриминацијата кон овие жени. Комисијата ја повикува земјата членка да даде информации, во својот следен извештај, за специфични проекти насочени кон жените Ромки во рамките на Деценијата на Вклучување на Ромите 2005 - 2015.“

Овој извештај има за цел да придонесе кон таа “слика на *de facto* состојбата“ во врска со дискриминацијата на жените Ромки, со тоа што ќе документира прекршувања на човековите права на кои подлежат жените и девојчињата Ромки во Македонија. Особено, овој извештај обезбедува докази за дискриминација на жените Ромки при пристапот кон три основни човекови права: правото на образование, правото на вработување и правото на здравство, зацртани во МПЕСК. Според МПЕСК, од земјите се бара прогресивно да постигнат целосна примена на овие права според најрасположивите средства (“прогресивна примена“) преку воведување и применување на правни мерки, социјални реформи, акциони планови и механизми за надгледување.¹² Извештајот исто така се осврнува на насилството кон жените како вид на дискриминација. Извештајот вклучува препораки коишто, ако се применат, Амнести Интернешнал смета дека ќе ги подобрат почитта и заштитата на правата на жените и девојчињата Ромки во Македонија.

Ова е еден од серија на извештаи на Амнести Интернешнал за дискриминација на Ромите низ Европа. Се базира врз интервјуа со Роми - жени, девојчиња и мажи, со ромски женски НВОи и ромски НВОи, не-ромски НВОи, меѓувладини организации и владини претставници, како и извештаи од страна на меѓународни и домашни НВОи. Истражувањето беше прво направено во Македонија во ноември 2006 год, и продолжи низ 2007 год со канцелариско истражување и постојан контакт со ромските НВОи и други. Во некои случаи, не се користени целосните имиња на луѓето кои се интервјуирани, на нивно барање. Амнести Интернешнал сака да им се заблагодари на сите оние кои помогнаа, инспирираа и ги известиле делегатите на организацијата при нивното истражување.

¹¹ Член 4, пара 1: “Усвојување на временски специјални мерки од страна на земјите членки со цел *de facto* да се забрза еднаквоста меѓу мажите и жените нема да се смета за дискриминација како што таа е опишана во постојната Конвенција, но нема во никој случај да наметнува како последица задржување на нееднакви или посебни стандарди; овие мерки ќе престанат да се користат кога ќе се исполнат целите за еднаквост за можност и однесување. “ Општа препорака бр. 25, пара 15: “Целта на член 4, параграф 1, е да го забрза подобрувањето на позицијата на жените за да постигнат *de facto* или висока еднаквост со мажите, и да се применат структурни, социјални и културни промени неопходни за да се корегираат минати и сегашни форми и ефекти на дискриминација на жените, како и да им се обезбеди компензација. Овие мерки се привремени. “

¹² КЕСКП, *Природата на обврските на земјите членки*, Ойшпи Коменитар 3, Е/1991/23, 14 декември 1990 год, пара 4.

Ромите во Македонија

Ромските народи живееле во Македонија уште од барем 16иот век. Многу од нив го прифатиле исламот за време на османлискиот период¹³. По создавањето на Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) во 1945 год. под раководство на Јосип Броз Тито, Ромите се класифицирани – заедно со Евреите и Власите – како етничка група, за разлика од народ или народност¹⁴. Ромите беа признаени за етничка група со Уставот на СФРЈ и на Социјалистичка Федеративна Република Македонија од 1974 год. Во 1991 год, Македонија прогласи независност од СФРЈ.

Во 2001 год, имаше внатрешен конфликт меѓу македонската држава и вооружени опозициони групи кои и припаѓаа на заедницата на етничките албанци. Етничките Албанци сочинуваа некаде меѓу четвртина и третина од населението во земјата, и подлежеа на широко распространета и систематска дискриминација. Охридскиот Рамковен Договор (Охридски Договор), потпишан на 13 август 2001 год, стави крај на вооружениот конфликт, и резултираше со давање на зголемени права на малцинските популации (главно на етничките Албанци), како и на нов Устав кој за прв пат ги спомна Албанците, Ромите и другите етнички групи во својата Преамбула¹⁵. Овој Устав од 1991 год, ги вклучуваше Ромите како еднакви граѓани со сите други “националности”.

Според пописот од 2002 год, во Македонија има околу 53,879 Роми, сочинувајќи 2.66% од популацијата во земјата од 2,022,547¹⁶. Но, неофицијалните проценки се дека всушност има меѓу 80,000 и 135,000 Роми во Македонија, помеѓу 3.95 и 6.67% од популацијата.¹⁷

Повеќе од 90% од македонските Роми живеат во урбани средини, во или близу до големи градови како во македонски, така и во албански области. Најголемите населби се во главниот град Скопје и во општината Шуто Оризари, предградие на Скопје, изградено за да ги смести оние кои ги изгубија своите домови во земјотресот од 1963 год, којшто го уништи поголемиот дел од ромскиот средновековен дел на Скопје. Во 1996 год, Шуто Оризари, или “Шутка” како што ја викаат од милост или со потценување, стана првата светска општина со ромско мнозинство. Во Шуто Оризари, ромскиот јазик има статус на трет официјален јазик, по македонскиот и албанскиот јазик.¹⁸

¹³ При пописот од 1994 година, околу 91% од Ромите во Македонија се идентификувале себеси како муслимани.

¹⁴ Народ вклучува Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци (и после 1972 год, Муслимани). Народност вклучува Албанци, Унгарци и Турци, кои се сметаат дека имаат надворешна “татковина”.

¹⁵ Преамбула на Уставот од 2001 год, “Граѓаните на Република Македонија, македонските народи, како и граѓаните кои живеат во нејзините граници а се дел од албанските народи, турските народи, српските народи, ромските народи, босанските народи и останати...”

¹⁶ Пописот од 2002 год. вклучува 1,297,981 Македонци (64.18%), 509,083 Албанци (25.17%), 77,959 Турци (3.85%), 9,695 Власи (0.48%), 35,939 Срби (1.78%), 17,018 Бошњаци (0.84%) и 20,993 останати, http://www.president.gov.mk/fakti_e.asp.

¹⁷ Проф. Дивна Лапинска, Жаклина Дурмиш, Азбија Мемедов и Љатиф Демир, *Проценка на потребите за Образовниот Фонд на Ромите, Македонија*, Светска Банка, ноември 2004 год, стр.5.

¹⁸ Владата проценува дека популацијата на Шуто Оризари е 20,800: 13,342 Роми, 5,516 Албанци, 1,391 Македонци, 177 Бошњаци, 59 Срби, 56 Турци и 259 останати, *Втор Извештај Поднесен од “Поранешната Југословенска Република Македонија” во врска со член 25, параграф 1 од Рамковната Конвенција за Заштитата на Националните Малцинства*, 16 јуни 2006 год (ACFC/SR/II(2006)004), стр. 35.

Ромските народи кои живеат во Македонија вклучуваат неколку различни групи коишто говорат варијанти на ромскиот јазик, имаат различни религии и уживаат поинаков социјален и економски статус. Мнозинството Роми (некои 80%) говорат Романес (главно Арли), но скоро сите се билингвални, исто така и говорат македонски, албански и турски јазик како втор јазик.

Македонските Роми изгледа дека имаат пристап до многу повеќе права отколку ромските народи во другите земји од поранешна Југославија. Тие беа први – во 1990 год – да изгласаат ромски претставници во Парламентот, каде што се моментално вклучени во владината коалиција. Ромите се избираат и во општинските администрации, вклучувајќи го и Шuto Оризари. Некои Роми се вработени во владини и општински администрации, иако често само на работни места поврзани со Ромите¹⁹. Ромите исто така го уживаат и правото на слобода на изразот: постојат ромски програми на државната телевизија, две приватни Ромски телевизиски станици, до пет лиценцирани радио станици кои се фокусираат на Ромските прашања и пет ексклузивни електронски медиуми²⁰. Во контраст со Ромите коишто живеат во другите земји на поранешна Југославија, Ромите во Македонија не биле до сега цел на организирано расистичко насилство од не-државни актери. Како и да е, Амнести Интернешнал и националните НВОи кои се занимаваат со човекови права, имаат документирано повеќепатни инциденти кадешто Ромите се непропорционално подложни на насилство или лош третман од страна на законодавните лица.²¹

Сепак, на Ромите во Македонија им е скратен пристапот до целокупниот асортиман на права загарантирани како со меѓународни стандарди така и со домашни закони, и тие и понатаму се едни од најсиромашните заедници во земјата. Б.И., 43-годишна вдовица мајка на осум деца, од коишто четири останале да живеат дома, му кажа на Амнести Интернешнал: *“Живојтој е кайасирофа. Сè шито поседувам е овде-видетије. Ситте живееме йука. Четири деца, едно од нив има 16 години, а се шито имаме е една соба. Ова не е добар живој: гојвам, йерам, сийам и работам, сè во една соба”*.

Според извештај издаден во 2005 год. од страна на Програмата за Развој на Обединетите Нации (УНДП), помеѓу 79 и 89% од Ромите во Македонија се смета дека живеат во сиромаштија (споредено со 34 до 39% од оние кои не се Роми), и околу 22% од Ромите (споредено со 4% од оние кои не се Роми а живеат во близина на Роми) се проценува дека живеат во апсолутна сиромаштија.²²

Сиромаштијата не претставува само недостаток на приход и несоодветен пристап до услуги и ресурси, туку исто така и скратување на сите човекови права на начин на кој ги исклучува и маргинализира луѓето.²³ За жените Ромки ваквото

¹⁹ Ромите вработени во националната и локалната власт се од редовите на “ромската елита“, група на универзитетски образовани Роми, коишто се исто така вработени во македонските ромски НВОи или како “експерти“ од страна на меѓународни НВОи и донатори кои сакаат да финансираат ромски проекти.

²⁰ Државниот канал, *Македонска телевизија*, прикажува програма на ромски јазик *Беандије* три часа неделно.

²¹ Интервју на Амнести Интернешнал со Асмет Елезовски, Национален Ромски Центар (НРЦ), ноември 2006; видете исто така и Амнести Интернешнал, *Поранешна Југословенска Република Македонија: Полицијата наводно лошо се однесувала со членови на етничкиите малцинства*, Индекс на АИ: ЕУР 65/001/2003.

²² УНДП, *Лицата на Сиромаштијата*, дел 3.2.

²³ КЕСКП ја дефинира сиромаштијата како “човечка состојба која се карактеризира со долгојрајна или хронична дејвивација на ресурси, можност, избори, безбедност и сила неопходна за да се ужива адекватен стандард на живеење и други граѓански, културни, економски, политички и социјални права.”

исклучување и маргинализација се базира врз дискриминација како поради нивниот пол така и поради нивната етничка припадност.

Сиромаштијата е и директно и индиректно поврзана со скратувањето на пристап кон основните човекови права за многу Роми. Сиромаштијата не им овозможува пристап кон многу услуги поради тоа што тие не се во можност да си дозволат поседување на документите кои им даваат право на државјанство или право да имаат пристап кон услуги. Тие исто така може да не се во можност да си ги дозволат трошоците за пристап кон правдата кога нивните права се прекршени. Но правата се скратени не само кога тие не можат да се дозволат, на пример, девојчиња Ромки може да бидат исклучени од образованието затоа што нивните родители не можат да си дозволат да ги купат училишните книги или затоа што не постои бесплатен транспорт до училиштето. Девојчињата Ромки може исто така да бидат исклучени од образованието кога наставниците со стереотипни сфаќања за нив не ги поттикнуваат да учат. Слично на тоа, додека на жените Ромки не им е загарантирано правото на здравство затоа што не можат да си ја дозволат “партиципацијата” на која подлежи скоро секој вид на лекарски третман и основни лекаства, во многу случаи на нив им е исто така скратено правото на здравствена заштита поради нивната етничка припадност.

Не постои заштита против дискриминација

Амнести Интернешнал е загрижена бидејќи не постои ефективна заштита во македонскиот закон против било кој вид на дискриминација документиран во овој извештај. Членовите 8 и 54 од Уставот на Република Македонија ги гарантираат “основните слободи и права на личноста и граѓанинот, прифатени во меѓународните закони и опишани во Уставот“, без “оглед на пол, раса, боја на кожата, јазик, религија, национално или социјално потекло, сопственост или социјален статус“; член 9 гарантира еднаквост пред законот и Уставот, а член 50 го гарантира правото на ефикасни правни мерки при заштитата на овие права и слободи; сепак, не е воспоставен правен механизам со кој ќе се осигура обезбедување на овие заштити.

Законот за еднаквост меѓу мажите и жените донесен на 29 мај 2006 год, забранува директна и индиректна дискриминација “врз основа на нивниот пол во областите на вработувањето и трудот, образованието, социјалното осигурување, културата, спортот... како во јавниот така и во приватниот сектор“. Тој обезбедува посебни мерки за да се воспостават и поттикнат еднакви можности, национален акционен план за еднаквост меѓу мажите и жените, како и комисија за еднаквост меѓу мажите и жените. Исто така вклучува и механизми преку кои оние лица чијшто права се прекршени може да побараат исправка. Секторот за еднаквост во склоп на министерството за труд и социјална политика е одговорен за примената на Законот за еднаквост, како и за набљудувањето на неговото исполнување.²⁴ Сепак, женските

²⁴ Министерството е исто така одговорно и за “Процедура за одредување на нееднаков третман на мажите и жените“. Канцеларијата на Омбудсманот (создадена во 1997 год, и којашто има за цел да ги набљудува женските права) требаше да биде одговорна за “примената на принципот на еднаквост преку правна заштита на еднаквоста меѓу мажите и жените, кога нечии права се одземени или се лимитирани од тело на државната администрација или од страна на организација од јавен карактер.“

НВОи изразија загриженост поради недостатокот на јасност во врска со примената на законот, како и дека не постојат мерки за законот да биде ефикасен.²⁵

Член 417 од Кривичниот Законик (КЗ) забранува расна дискриминација или поттикнување на ваква дискриминација, а член 319 од КЗ ја опишува промоцијата на национална, расна или религиозна омраза, несогласување или нетолеранција заради криминална дејност, но не постои севкупна детална анти-дискриминаторска правна рамка. “Предлог за донесување на Закон за заштита против дискриминацијата“, создаден од страна на НВОи во 2005 год, предлага да “се воведат меѓународни стандарди во домашното право, да се обезбеди детална основа за правна заштита против било каква дискриминација, вклучувајќи при вработување, образование и пристап до правни, административни и јавни здравствени и други услуги, добра и установи.“ Постојниот нацрт се однесува само на јавниот сектор, кој е дефиниран како “сите услужни дејности, организации, асоцијации, претпријатија и институции“. Сепак, владата не разгледала ниедна нацрт верзија, а НВОите коментираат: “неуспехот на македонската влада дури и да ги разгледа овие закони сериозно го става во сомнеж обврзувањето на владата да се справи со расната дискриминација.”²⁶

Македонија и ЕУ

Во ноември 2005 год, Европската Комисија ѝ додели на Македонија статус на земја кандидат за членка во Европската Унија (ЕУ). Македонија чека датум за започнување на преговори со ЕУ. Како дел од овој процес, од Македонија ќе се бара да исполни стандарди опишани во *acquis communautaire*. Меѓу останатото, од властите ќе се бара да воведат закони кои ќе ги усогласат македонските закони со законодавството на ЕУ, вклучувајќи ја и Директивата за Раси.

Директивата за Раси “го применува принципот на еднаков третман без разлика на расната и етничката припадност”²⁷, и меѓу другите работи, забранува директна дискриминација како и индиректна дискриминација. Директивата за Раси понатаму наведува, дека “при примената на принципот на еднаков третман без разлика на расата или етничката припадност, Заедницата треба, во согласност со член 3(2) од Повелбата на ЕК, да се стреми да елиминира нееднаквости, и да промовира еднаквост меѓу мажите и жените, особено поради тоа што жените често се жртви на повеќестрана дискриминација [додадено подвлекување]”²⁸.

Повелбата на ЕУ за Фундаментални Права, исто така вклучува и забрана за “Било каква дискриминација врз било која основа како, пол, раса, боја, етничко или социјално потекло, генетски особености, јазик, религија или верување, политичко или друго мислење, припадност на национално малцинство, посед, род, инвалидитет, старост или сексуална ориентација.”

²⁵ Габријела Михова, македонски национален НПЖ монитор, закон за еднаквост меѓу мажите и жените, 29 мај 2006 год, земен на 15 мај 2007 год од <http://www.stopvaw.org/>

²⁶ При недостаток на закон за дискриминација НВОто Национален Ромски Центар има проследено случаи на дискриминација преку домашните судови, употребувајќи го Охридскиот Договор, не-дискриминаторни клаузули во Уставот, членови на КЗ, како и написите во ЕЧ КП. Дури и кај успешните случаи, не се дадени обештетувања.

²⁷ Директива на Советот 2000/43/ЕК, од 29 јуни 2000 год.

²⁸ Директива на Советот 2000/43/ЕК, Преамбула 14.

Деценија на Вклучување на Ромите, 2005 - 2015

Македонија беше меѓу осум држави – заедно со Бугарија, Хрватска, Чешка, Унгарија, Романија, Србија и Црна Гора и Словачка – кои во јануари 2005 год. се согласија да учествуваат во “Деценија на Вклучување на Ромите, 2005 – 2015 год (Деценија)”²⁹. Владите направија “политичка обврска ... да се борат против сиромаштијата, исклучувањето и дискриминацијата на Ромите во регионална рамка”, со цел “да се забрза напредокот кон подобрување на состојбата на Ромите со вклучување на Ромите во процесот на донесување одлуки, и да се разгледа таквиот напредок на транспарентен и мерлив начин.”³⁰. Од владите се очекуваше да “применат реформи на правилата како и програми чија цел е да го прекинат кругот на сиромаштија и исклучување”. Беа идентификувани приоритети во сферите на образованието, вработувањето, здравјето и сместувањето, со разновидни теми за сиромаштијата, дискриминацијата и половите разлики. Со вклучувањето на прашањето за полови разлики, Деценијата имаше за цел да ги вклучи разновидните дискриминации со кои се соочуваат жените Ромки и да промовира еднаквост меѓу половите во сите сфери на Националните Планови за Акција (НПА) на земјите учеснички.

На Владите им беше јасно ставено до знаење дека Деценијата не претставува “ново грне со пари.” Според Институтот Отворено Општество (ОСИ), “финансирањето на национални акциони планови треба да вклучува прераспoredување на постојни средства во националните буџети и усогласување на овие планови со инструменти за финансирање на мултинационални, меѓународни и билатерални донатори, “³¹ при што прашањата за Ромите ќе се вклучат во нивните политики, приоритети и практики.

Целите и активностите на Македонија за време на Деценијата беа прикажани во “Стратегија за Ромите во Република Македонија” (*Стратегија за Ромите*) издадена во декември 2004 год. од министерството за труд и социјална политика³². Овој детален документ, произведен преку работни групи кои вклучуваа членови на ромската заедница, произнесе одредени и детални мерки покривајќи 10 области од интерес³³, и предложи јасни структури за имплементација и финансиски менаџмент, како и процеси за набљудување, известување и проценка. Овие структури не беа никогаш воспоставени, и македонскиот Акционен План на Деценијата за Ромите, донесена во 2004 год,³⁴ останува слаб одраз на *Стратегијата за Ромите*, имајќи

²⁹ Деценијата на Вклучување на Ромите произлезе од конференцијата “Ромите во Европа што се шири: Предизвици за иднината”, чиешто домаќин беше Владата на Унгарија во јуни 2003 год, организирана од Институтот Отворено Општество, Светската Банка, како и Европската Комисија со поддршка на УНДП, Банката за Развој на Советот на Европа, и владите на Финска и Шведска.

³⁰ <http://www.romadecade.org/itentcms/www/roma/index.php?content=1>

³¹ ОСИ, *Документи за Деценијата на Вклучување на Ромите*, 2004 год, www.romadecade.org. Деценијата требаше да се воспостави од страна на земјите учеснички, поддржани од истоветни финансирања од ОСИ, Светската Банка, Европската Комисија, УНДП, Организацијата за Безбедност и Соработка во Европа (ОБСЕ), Советот на Европа, Банката за Развој при Советот на Европа, како и ромски организации.

³² <http://www.ecmirom.org/download/Roma%20Strategy%20English.pdf>

³³ Освен приоритетите на Деценијата – образование, вработување, здравје и сместување – *Стратегијата за Ромите* се осврна и на социјалната помош и заштита, заштита на човековите права и дискриминација, култура, медиуми, специфични проблеми на жените Ромки и учество во политичкиот живот.

³⁴ Влада на Македонија, *Деценија на Вклучување на Ромите – Република Македонија, Акциони Планови*, http://www.romadecade.com/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=13

доволно средства за само мај број на активности во областите на образование, здравство, вработување и сместување.

Неодамнешен извештај на ОСИ за напредокот кој е направен во деветте³⁵ земји учеснички кон целите на Деценијата ја стави Македонија на седмото место, забележувајќи дека “Македонија [...] се наоѓа малку подолу поради нивната зависност кон мерки кои се финансирани од страна на донатори во споредба со само-иницијативите на владите за применување на Деценијата.”³⁶

Амнести Интернешнал е загрижена дека до денес македонските власти во голема мера не успеале да применат мерки идентификувани со Акциониот План на Деценијата на Ромите, ниту пак да идентификуваат финансиски ресурси за да применат такви мерки. Македонската влада исто така нема ниту воведено мерки за да се решат специфични прекршувања на човековите права со кои се соочуваат жените Ромки.³⁷ Таму каде што се превземени мерки, тие не се превземени од страна на Владата, туку од ромски НВОи и граѓанското општество, домашни и странски НВОи, и со меѓународни финансиски средства.

2. Неделивост на Правата

Во овој дел од извештајот, Амнести Интернешнал ги разгледува препреките со коишто се соочуваат Ромките при пристапот на три човекови права во Македонија: правото на образование, правото на работа и правото на највисокиот можен здравствен стандард.

Детални обврски кои се однесуваат на правото на образование и на правото на највисокиот можен здравствен стандард се зачнати во Општиот Коментар на МПЕСК според неопходни критериуми. Тоа значи дека услуги, вклучувајќи и образование и здравје, мора да се *доступни* на секому без дискриминација поради раса или пол, *да се прифатливи* на сите, особено вклучувајќи ги и најранливите групи, без дискриминаторски граници или ограничувања; да се *прифатливи*, и да се исполнат со почит и без притисок; и да се *прилагодливи*, така што да се културно или поинаку соодветни, како и да се со добар квалитет.³⁸

Организацијата заклучува дека не само што Ромките се соочуваат со двојна дискриминација при пристапот на овие права, туку и дека тие права често се меѓусебно зависни. Кога им е скратено правото на образование, на пример, жените Ромки често се соочуваат со дискриминација за да се здобијат со правото на работа и правото на здравје. Што е најважно, овие две права не се достапни за две групи на жени – тие кои немаат државјанство и тие кои ги немаат потребните документи.

³⁵ По здобивањето на независност на Црна Гора од државата Србија и Црна Гора во 2006 год.

³⁶ Набљудување на Деценијата, *Активистки Роми вршат проценка на напредокот на Деценијата на Вклучување на Ромите*, 2005 - 2006. (Набљудување на Деценијата), стр.21.

³⁷ Видете Татјана Периќ, *Пронајдано Ветување / Жените Ромки за Време на Деценијата на Вклучување на Ромите*, ИОО – Стипендист по Меѓународна Политика 2006/7 год.

³⁸ КЕСКП, *Општиот Коментар 13, пара 6; КЕСКП, Општиот Коментар; Е/Ц.12.2002.07, срт. 2, пара.4* и Општ Коментар 14.

Правото на државјанство

Голем број на Роми кои живеат во Македонија се уште немаат државјанство.³⁹ Според пописот од 2002 год, Ромите сочинуваат некаде околу 4.2% од лицата коишто немаат државјанство. Од овие лица 500 (68%) се жени. Но НВОите коишто им помагаат на лица да поднесат барања за државјанство велат дека пописот ги потценил бројките на оние лица кои се засегнати со тоа, велејќи дека оттогаш тие имаат обработено околу 1000 апликации за државјанство на Роми, од кои околу 500 се од Ромки.⁴⁰

Според законот за државјанство воведен по независноста во 1992 год, граѓаните на СФРМ се стекнуваа со автоматско право на државјанство во новата држава. Ова фактички исклучи голем број на Роми коишто немаа државјанство на СФРМ, вклучувајќи и лица коишто претходно се преселиле во СФРМ од други СФРЈ републики без да го евидентираат нивниот престој. За да се здобијат со државјанство, од апликантите се бараше да имаат редовен приход - со што многу Роми беа исклучени. Од нив се бараше да имале легален престој од 15 години во Македонија и одлично да го зборуваат македонскиот јазик; овие побарувања исклучија многу Роми кои се имаа вратено назад во Македонија од земјите членки на ЕУ. Трошоците за апликацијата - меѓу 50 € и 250 € - исто така исклучија многу Роми. И на крај, владата не направи напори за да се осигура да ставките од законот се пристапни или достапни на Ромите, што исклучи многу, вклучувајќи и многу Ромки, од можноста да аплицираат за државјанство.⁴¹ Иако Македонија оттогаш го има сменето законот, со цел да одговори на некои од овие забелешки, трошоците и понатаму се преголеми, и се загрижувачки бројот на лицата без државјанство.⁴²

На крај, и покрај забелешките коишто Комисијата за Правата на Детето (КПД) ги упати до македонските власти во 2000 год, се уште голем број на раѓања на деца Роми и понатаму се непријавени, со што им се ускратува државјанството.⁴³ Во 2005 год, се проценува дека 8.1% од децата Роми на возраст до пет години не поседувале извод на раѓање, а во 2006 год, до 6.6% од возрасната ромска популација биле без вакви изводи.⁴⁴ Овие бројки може и да вклучуваат деца родени дома или

³⁹ Ромите и други се во слична положба во Словенија (кадешто се познати како “избришани”) и во други поранешни републики на СФРЈ: видете Амнести Интернешнал: *Словенија, Брифинг на Амнести Интернешнал до Комисијата за Економски, Социјални и Културни Права при ОН, 35та Сесија, ноември 2005 год*, Индекс на АИ: ЕУР 68/002/2005.

⁴⁰ *Извештај во сенка на КЕДЖ, стр. 10-11*, Амнести Интернешнал му се заблагодарува на Ромскиот Центар во Скопје за споделување на податоците од истражувањето од страна на ЕЦПР и РВИ со организацијата.

⁴¹ ЕЦМП, ибид.

⁴² НВОи тврдат дека и покрај ваквите поправки, законот не е во согласност со одредбите за државјанство во контекст на државна сукцесија опишани во Европската Конвенција за Националност, *Извештај во сенка на КЕДЖ*, стр. 10, фиснота 17.

⁴³ Во 2000 год КПД истакна, “(21) Комисијата е загрижена дека, и покрај присуството на соодветна легислатура и зголемен број на породувања во болници, се уште има деца во земјата членка коишто не се пријавени при раѓањето, и е исто така загрижена дека голем дел од овие непријавени деца се Роми. Комисијата сака да истакне дека официјалното пријавување на раѓањето е фундаментален чекор кон обезбедувањето на име и државјанство на детето, без разлика на тоа дали се случило во земјата на раѓање или во друга земја, и со тоа се добива пристап кон социјална помош, здравствени, образовни и други услуги. (22). Имајќи го во предвид членот 7 од Конвенцијата, Комисијата ја поттикнува земјата членка да направи напори да примени пријавување на раѓањата и да им го олесни процесот на пријавување на родителите на детето, или на другите одговорни лица, коишто можат да имаат потешкотии при поднесувањето на неопходните документи.” *Завршни заклучоци на Комисијата за Правата на Дејетио: Поранешна Југословенска Република Македонија*, 23 февруари 2000 год.

⁴⁴ Споредено со 7.6% од албанските деца и 3.8% од македонските, *МЦИС 2005*, цитирано во Регионалната Канцеларија за Централна и Источна Европа, Комонвелт и Независни Земји на УНИЦЕФ, *Децајта Роми во Југоисточна Европа. Президивкој на надминување на векови долгата недоверба и дискриминација*, март 2007 год,

надвор од Македонија, чиешто родители не се во можност да си ги дозволат изводите на раѓање или коишто не знаат дека треба да го пријават раѓањето на нивното дете.

Пристап до документи

На Ромите кои не поседуваат изводи за раѓање или државјанство им недостасуваат документи, вклучувајќи и лични карти, кои се неопходни со закон за да се добие пристап до основните услуги, вклучувајќи образование и здравствена заштита⁴⁵. Возрасни лица без извод на раѓање не може да добијат лична карта. Други немаат лична карта бидејќи не можат да ги платат трошоците, кои вклучуваат купување на фотографии и други поткрепни документи, кои заедно чинат меѓу €5 и €10.

Пристапот до правото на работа и социјалните бенефиции, вклучувајќи здравствена заштита и социјално осигурување, и понатаму се поврзани со поседувањето на диплома за завршено основно образование.⁴⁶ Во нивниот извештај за Македонија од 2005 год, Советодавната Комисија за Рамковната Конвенција при Советот на Европа рече дека : *“Теоретски, невработените лица кои се пријавени во агенцијата за вработување имаат право на здравствено осигурување. Сепак, изгледа дека во пракса постои широко распространета практика да агенциите за вработување бараат од апликантите да докажат дека имаат завршено осумгодишно основно училиште за да можат да се пријават, барање кое не постои со закон, а кое многу Роми не се во состојба да го исполнат. Советодавната Комисија смета дека властите во иднина треба да се справат со овој проблем, и да преземат соодветни мерки за да ја променат оваа практика.”*⁴⁷

Амнести Интернешнал ја споделува загриженоста изразена од КЕРД во март 2007 год, дека Македонија го прекршува членот 5 (е) од Конвенцијата за Елиминација на Сите Форми на Расната Дискриминација. Имајќи ја во предвид својата Општа Препорака бр. 27, која во делот 4.1 ги повикува земјите членки “да се осигураат дека легислатурата која се однесува на државјанство и натурализација не ги дискриминира членовите на ромската заедница“, КЕРД ја поттикнува Македонија “да преземе итни мерки да ги отстрани сите административни препреки коишто во моментот ги оневозможуваат Ромите да се здобијат со лични документи неопходни за уживањето на економски, социјални и културни права, како вработување, сместување, здравствена заштита, социјално осигурување и образование.“ Во ноември 2006 год, КЕСКП исто така препорача да земјата членка “итно ги обработи постојните барања за државјанство на Ромите, Албанците и другите малцински подносител, и да преземе итни мерки, на пр. со разрешување на административните препреки, за да им

фигура 2, стр. 10; возрасните податоци се базирани на попис од 2,497 Роми во маалото Средорек во Куманово во 2000 год, ЕЦПР/ НРЦ Извештај во сенка на КЕСКП, стр.3

⁴⁵ Од 1,182 Роми над 18 годишна возраст, анкетирани од Националниот Центар на Ромите, 222 (18.8%) не поседувале лични карти, *Извештај во сенка до КЕСКП* стр.3. Непропорционален број на Роми можеби беа исклучени од изборите во 2005 год, бидејќи не поседувале документи, ОБСЕ / ОДИХР, *Мисија за Набљудување на Изборите, јуни 2005 год, стр.19.*

⁴⁶ Како одговор на прашањата на КЕСКП, владините службеници изјавија “Никога не постоел услов да лицата мора да имаат завршено основно образование за да може да добијат помош“, и дека “сите граѓани, вклучувајќи ги и Ромите, може да се регистрираат во Бирото за Вработување без да имаат завршено основно образование“, Е/Ц.12/2006/СР.43, *Разгледување на Извештаи: Извештаи поднесени од земји членки во согласност со членовите 16 и 17 од Конвенцијата (продолжена) Прв Извештај на Поранешната Југословенска Република Македонија (продолжена)* (Е/Ц.12/МКД/Љ/1 и уште 1; ХРИ/ЦОРЕ/МКД/2006), 21 ноември 2006 год.

⁴⁷ Советодавната Комисија за Рамковната Конвенција, АЦФЦ/ИНФ/ОП/И(2005)001, пара. 32.

издаде лични документи на сите Роми подносителци, со цел да им се осигура еднаков пристап до социјалното осигурување, здравствената заштита и другите бенефиции.“

3. Правото на образование

“Сакам да бидам училка бидејќи знам како Ѓајев и не сакам други да Ѓајат на ист начин. Сакам да Ѓродолжам да Ѓаједувам. Сакам да им Ѓомогнам на други жени.“

(С., возрасна ученичка, која претходно не посетувала училиште, Куманово)

Амнести Интернешнал е загрижена дека македонските власти не успеале да им го загарантираат правото на бесплатно и задолжително образование на многу деца Роми во Македонија, кои имаат најголема стапка на испишување од училиште во споредба со другите етнички групи. Оваа дискриминација се однесува и на девојчињата и на момчињата Роми, додека пак девојчињата Ромки се соочуваат со двојна дискриминација - поради нивниот пол (видете подолу). Поради ваквата дискриминација некои деца воопшто не посетуваат училиште, некои се испишуваат за време на основното образование, а малку деца Роми посетуваат средно или повисоко образование. Во 2005 год, УНДП откри дека 31% од Ромите во Македонија, споредено со 8% од оние кои не се Роми, не поседувале никакво или не соодветно образование. Во 2007 год, УНИЦЕФ објави дека се проценува дека во Македонија 63% од децата Роми започнуваат основно образование; помалку од половина од нив го завршуваат.⁴⁸

Правото на Образование

“Ако го смениме фокусот од “Роми“ кон “образование“, Ѓогаш ќе имаме Ѓоголема шанса да го видиме образованието на Ромите од Ѓерсејектвива на човековите Ѓрава ...[да го видиме] Ѓравото на образование како основно човеково Ѓраво.“⁴⁹

Македонско законодавство

Во Македонија, правото на образование без дискриминација е загарантирано со член 44 од македонскиот Устав, кој вели дека “Секој има право на образование. Образованието му е пристапно на секому под истите услови. Основното образование е задолжително и бесплатно.“ Овие права стапија на сила со изменетиот Закон за Основно Образование, (усвоен на 14 септември 2004 год), член 3 (2) од Законот за Средно Образование од 1995 година и член 13 од Законот за Високо Образование од 2000 година. Според овие закони не е дозволена дискриминацијата поради “пол, раса, боја на кожа, национално или социјално потекло, политички или религиозни убедувања, сопственичка или социјална положба“.

Во согласност со принципите од Охридскиот Договор и според измените на Законот

⁴⁸ УНИЦЕФ, *Прекинување на Кругот на Исклучување: Децата Роми во Југоисточна Европа*, март 2007 год, стр.9.

Според извештајот на Државниот Завод за Статистика од 2003 година, 7,868 деца Роми го започнале своето образование во 2002 год; помалку од 600 завршиле основно образование истата година.

⁴⁹ Азбија Мемедова, “Свртување од Терминологија кон Суштина“, *Кварталиен Весник за Ромските Права*, бр.4, 2006 год, стр. 15- 18.

за Основно Образование, одредени владини одговорности за образованието преминале кај општинските власти, вклучувајќи и целосна одговорност за основното образование и за исплатата на наставниците од јануари 2007 год. Министерството за образование задржува одговорност за наставните содржини. Сепак, општински службеник му кажа на Амнести Интернешнал дека *“Министерството за образование им нема дадено доволно пари [на општините]. ЕУ исто така го кажа ова кога ја набљудуваа и известуваа за првата фаза на децентрализацијата. Државата има одговорност да образува ... но проблемот со владата е дека нема доволно пари за да се поддржи образованието воопшто.”*⁵⁰

Меѓународни тела

Правото на образование е признаено во Универзалната Декларација за Човекови Права (УНЧП) од 1948 год, и е овековечена во следните Повелби на кои Македонија е потписник: членови 13 и 14 од МПЕСК; членови 28 и 29 од Ковенцијата за Правата на Детето; член 5(е)(в) од Конвенцијата за Елиминација на Сите Форми на Дискриминација; член 10 од Женската Конвенција, и Протокол 1 (член 2) од ЕЧКП. Правото на образование е исто така загарантирано со членовите 12 и 14 од Рамковната Конвенција, и членовите 7(30), 10(1), 15(1) и 17 од Европската Социјална Повелба.

Правото на бесплатното задолжително основно образование

Според член 13(2) од МПЕСК, “основното образование ќе биде задолжително и достапно бесплатно на сите.”⁵¹ Должноста да се реализира правото на бесплатно и задолжително основно образование до најмалата возраст за вработување, и за сите деца без дискриминација, е обврска со итна важност, а е исто така и дел од “минимум главните обврски” на Конвенцијата.⁵²

Член 14 од МПЕСК објаснува дека, кога земјите членки не биле во можност да го постигнат ова при ратификацијата на Конвенцијата, тие треба да изготват детален план за да го сторат тоа во разумен број на години. Кога ова не е можно, имајќи ги во предвид расположивите финансиски, технички и други средства на земјата, земјите треба да бараат, и би требало да добијат, меѓународна помош и соработка која ќе им овозможи да го постигнат тоа. Во овој случај КЕСКП стави јасно до знаење дека “меѓународната заедница има силна обврска за да помогне.”⁵³

Задолжителната природа на основното образование е разјаснета од страна на КЕСКП во Општиот Коментар 11, како што следи: “ниту родителите, ниту старателите, ниту државата имаат право да ја сметаат за необврсана одлуката за тоа дали детето треба да има пристап до основно образование. Треба да се повлече, сепак, дека образованието што ќе се понуди треба да биде соодветно со квалитет, соодветно на детето и мора да го промовира исполнувањето на другите права на детето.” Со ова

⁵⁰ Интервју на Амнести Интернешнал со службеник за децентрализација, општина Ѓорче Петров

⁵¹ Член 28(1)(а) од Детската Конвенција исто така го признава ова право.

⁵² КЕСКП, *Општи Коментар 13*, пара. 51 и 57.

⁵³ КЕСКП, *Општи Коментар 11 (1999)*, *Акциони Планови за основно образование (член 14)*, документ на ОН Е/Ц.12/1999/4, 10/05/9, пара 9; видете исто така ЦРЦ, *Општи коментар бр. 5 (2003)*: “Кога земјите ќе ја ратификуваат Конвенцијата, тие преземаат обврска не само да ја применат во нивна надлежност но и да допринесат, преку меѓународна соработка, кон глобална примена.”

се разјаснува дека задолжителната природа на основното образование вклучува и обврска за државата да се осигура дека образованието се адаптира кон детето, вклучувајќи и дека ги почитува правата на децата од малцинствата. Детската Конвенција уште повеќе ја подвлекува обврската на државата да се осигура дека образованието кое е достапно се адаптира на потребите на индивидуата со цел да се поттикне посетеноста (член 28(1)).

Дискриминација кон децата Роми

Според изменетиот Закон за Основно Образование, основното образование е задолжително и бесплатно, и треба да трае девет години, почнувајќи од шест годишна возраст со неодамна воведената “нулта“ (подготвителна) година за пет годишни деца, и продолжувајќи низ осум одделенија до 14 годишна возраст. Во овој дел од извештајот, Амнести Интернешнал идентификува различни форми на дискриминација која што или ги исклучува децата Роми од училиште или им овозможува да се запишат, оневозможувајќи им го правото на бесплатно и задолжително основно образование, а исто така идентификува и дополнителни форми на дискриминација кон девојчињата Ромки.

Нема образование без документи

На голем број деца Роми им е скратено правото на образование бидејќи немаат документи. Во август 2006 год, се проценува дека околу 400 шест годишни деца Роми од Скопје, Прилеп и Куманово (од вкупно 2000 деца Роми кои требаше да тргнат во училиште во истите градови таа година) не можеа да се запишат во прво одделение во училиште бидејќи немаа изводи на раѓање.⁵⁴ Не постојат точни податоци за бројот на недокументираните деца Роми на кои им било и понатаму им е скратено правото на задолжително образование.

Центарот на Ромите во Скопје (РЦС), на пример, цитира случај на 15-годишна самохрана мајка од Скопје која никогаш не одела во училиште бидејќи немала лични документи; таа поради тоа не можела да го пријави раѓањето на сопствената ќерка, која на сличен начин ќе биде исклучена од образованието. Додека *Ситрајтегијата за Ромите* јасно идентификува мерки за да се стави крај на исклучувањето од образованието поради недостигот на документи, ваквите мерки не беа вклучени во владиниот Акционен План на Деценијата на Ромите.

Децата се исто така исклучени од училиште од страна на образовните власти кои не ги признаваат свидетелствата на децата на многу ромски семејства кои претходно живееле во странство. Ф.С., 20-годишна жена од Куманово, му кажа на РЦС: “Бевме во Германија пет години. Кога се вративме, требаше да продолжам во училиштето во осмо одделение. Училиштето каде што требаше да се запишам не ми го призна образованието од Германија и сакаа наместо тоа да ме запишат во првото одделение бидејќи имав завршено второ одделение кога си отидовме од Македонија. Не сакав да одам во училиште со осум годишни деца кога јас имав 13 години ... никогаш повторно не отидов во училиште.”

⁵⁴ Љубица Гроздановска, “Запишување на деца Роми без документи“, *Виртуелна Мрежа на Ромите*, 31 август 2006.

Испитување: (1) цената на образованието

“Сакав да одам во училиштето но ни требаат пари за храна, за облека. Мајка ми немаше никакво образование. Тајко ми почина кога бев многу мала, па морав да се грижам за себе и немаше пари за училиштето.” (Силвана, Куманово)

Многу деца Роми не посетуваат училиште или се отпишуваат бидејќи нивните родители не можат да си дозволат да ги пратат во училиште. Ова исклучување се коси со обврските на Македонија според МПЕСК, каде што, според КЕСКП, тоа мора да е “достапно за сите, особено за најранливите групи, според закон и всушност без дискриминација врз никаква основа.”⁵⁵ КЕСКП исто така појаснува дека бесплатно образование не значи само да нема школарина, туку да нема никакви директни или индиректни трошоци, кои би биле препрека при пристапот кон правото на образование.

Иако според македонските закони се вели дека основното образование е бесплатно, во пракса има вклучени трошоци. Додека меѓународните стандарди бараат од Македонија да обезбеди комплетно бесплатно образование, вклучувајќи и транспорт до училиште, во Македонија само наставата е бесплатна. Платите на наставниците ги плаќа владата, или од 2007 год. општините, и тогаш само за основно образование. Средното образование, кое не е задолжително, исто така треба да биде бесплатно.⁵⁶

Многу ромски семејства не можат да си ги дозволат трошоците за учебници, книги, училишни материјали и друга опрема која се наплаќа, како и трошоците за транспорт до училиштето. Над 50% од жените Ромки анкетирани од РЦС изјавиле дека се откажале од школувањето поради токму овие трошоци.

Исто така, семејствата често не можат да си дозволат трошоци за облека за училиште: жена од Штип му кажа на Амнести Интернешнал: *“Имаме проблеми со испраќање на децата во училиштето, имаме проблеми да им најдеме облека.”* Друга жена од Скопје, Б.И., мајка на осум деца рече: *“Нема пари. Нема пари за училиштето. Нема добри алишта. Девојчињата сакаат да одаат во училиштето и добро да изгледаат. Бараат козметика и ние не можеме да си го дозволиме тоа. Погледни се ти, види ти како си облечена и наминкана. Сега види ме мене.”*

За некои семејства, дете во училиште претставува загуба на семејниот приход. Момчињата може да се извадат од училиште за да работат надвор од домот, а во исто време улогите поделени според полот во семејството бараат од девојчињата да останат дома за да ги чуваат помалите деца или да помагаат во извршувањето на домашните задачи, особено ако мајката работи надвор од домот⁵⁷. Еден образован работник-Ромка, Жаклина Дурмиш, му кажа на Амнести Интернешнал, *“Девојчињата имаат обврска да се грижат за другите деца; (дури и) девојче во прво отделение знае како да меси леб, да бара храна и да го разгори огниот.”* Други девојчиња работат надвор од домот, некои како чистачки, работејќи заедно со мајките.

⁵⁵ Општ Коментар на КЕСКП 11, пара 6.

⁵⁶ Катарина Томасевски, *Глобален Извешај*, стр.96-7.

⁵⁷ Извештај во Сенка на КЕДЖ, стр 20

Некои деца Роми отсутствуваат привремено од училиште за да работат заедно со нивните семејства на сезонските жетви. Бидејќи е тешко да се најде работа, цели семејства се селат во други делови на земјата за да учествуваат во сезонските жетви на овошје или тутун, каде што можат доволно да заработат за да се издржуваат цела година. Ова доведува да децата отсутствуваат од училиште во септември и октомври, на почетокот на училишната година. Постарите деца често работат, а девојчињата често се грижат за помалите браќа и сестри.⁵⁸ Децата се враќаат во училиште во ноември, и гледаат дека заостануваат зад нивните другарчиња, но не постојат можности да им се помогне да надокнадат.

Амнести Интернешнал забележува дека обврската за “адаптирање” како дел од правото на образование бара од училиштата на пример, да го адаптираат распоредот за да се осигураат дека ваквите деца можат да ја посетуваат наставата. Но, како што Жаклина Дурмиш му кажа на Амнести Интернешнал: *“Децајќа мора да одсутуваат од училиштето – (Ромите) мора да работат. НВОите разговараат со директорот на училиштето и објаснуваат зошто децајќа мора да одсутуваат за да не имаат проблеми поради неоправдани часови. Постојеше програма која им помагаше на децајќа да го надокнадат изгубениот училишен материјал, но беше иницирана од НВО и нема повеќе пари за неа.”*

Испишување: (2) неадаптирање на образованието

На децата Роми кои посетуваат училиште може исто така да им биде скратено правото на образование бидејќи во првите години во училиште тие се соочуваат со јазични и културни препреки. Тоа им го отежнува учењето, и тие постигнуваат послаби резултати, коишто пак водат до низок морал и мотивација - уште една причина поради која децата се откажуваат од училиште. Во овој момент основните училишта во Македонија не им овозможуваат помош на децата Роми при нивната транзиција на учење на македонскиот јазик, ниту преку часови по ромски јазик или по “македонски како втор јазик”.

Амнести Интернешнал претходно подвлече (погоре) дека обврската за “адаптирање” како дел од правото на образование бара од училиштата да се осигураат дека образованието се адаптира кон детето, вклучувајќи и дека се почитуваат правата на децата кои се малцинство, во овој случај почитување на правата на децата кои припаѓаат на малцинства. Детската Конвенција уште повеќе ја подвлекува обврската на државата да се осигура дека образованието кое постои се адаптира кон правата на индивидуата со цел да се поттикне посетеноста.

Меѓународните закони за човекови права го признаваат правото на лицата кои припаѓаат на малцинства да се образуваат на или со јазикот на нивното малцинство. Како земја членка на Рамковната Конвенција, Македонија е обврзана да “се обиде да се осигура” под одредени услови да им овозможи “соодветни можности за да учат на јазикот на малцинството или да имаат настава (додадено подвлекување) на овој јазик” на Ромите како членови на национално малцинство (член 14(2)). Ова треба да се изведе “без предрасуди за изучување на официјалниот јазик или наставата на тој јазик.” Како што е забележано од страна на Советодавната Комисија на Рамковната

⁵⁸ Интервју на Амнести Интернешнал со Споменка Лазаревска, Директор, Програма за Образование и Млади, Фондација на Институтот Отворено Општество - Македонија (ФОСИМ).

Конвенција “билингвалната настава може да биде еден од начините да се постигне целта на оваа одредба.”⁵⁹

Хашките Препораки за Образовните Права на Националните Малцинства, коишто беа експлицитно поддржани како рамка за примена на обврзувачки обврски според Рамковната Конвенција,⁶⁰ препорачуваат на модел на билингвално образование каде што во првите години се предава на првиот јазик, а тој постепено се заменува со официјалниот јазик, со што ќе се осигура исполнувањето на лингвистичките права во образованието и нема да резултира со одвоено образование.

Правата на лицата од малцинствата да се здобијат со настава на нивниот јазик се зацртани во член 48 од македонскиот Устав. Сепак, мислењето меѓу Ромите за корисноста на образованието на ромски јазик е силно поделена. Дискриминацијата довела до недостаток на доверба во образованието на ромски јазик од страна на образовните работници и родителите, кои се плашат дека образованието на ромски јазик ќе им наштети повеќе отколку што ќе им користи на децата при интеграцијата: “Системот е најправен за други деца, не за “деца под линијата (на усехот)”.”⁶¹

Други силно се залагаат за ваква настава, иако постојат малку извори за изучување на ромскиот јазик и има недостиг на обука и квалификуван кадар. Сепак, Анифе Демировска, Директор на Националниот Директорат за Развој и Промоција на Образованието на Јазиките на Етничките Заедници, го извести Амнести Интернешнал дека во 2007 год. сакаше да ја забрза владината примена на нејзините обврски за јазиките на малцинствата.

Испитување: (3) дискриминација и сегрегација во училиштето

Иако не постои официјална намера за сегрегација во образованието, демографијата често одредува која етничка група преобладава во училиштето, вклучувајќи скоро сосема ромско основно училиште во Шито Оризари. Како резултат на тоа, особено после Охридскиот Договор, постои de facto поделба на етнички македонски и етнички албански деца, секој од нив се образува на својот јазик, додека пак децата Роми може да се образуваат со една од двете групи.⁶² Во училиштето во Топанско Поле во Скопје, на пример, каде што 90% од учениците се Албанци, наставата е на албански јазик. Етничките Македонци и Роми се одделени во две мешани паралелки во секое одделение и учат на македонски јазик.

Сепак, родители Роми му кажаа на Амнести Интернешнал дека во училиштето во Топанско Поле, етничките македонски родители сè повеќе и повеќе ги префрлаат нивните деца во друго училиште, каде што македонските паралелки се опишани како “етнички чисти”⁶³. Ваквата дискриминација од страна на родителите изгледа дека е широко распространета. Во 2007 год, родители на деца кои го посетувале училиштето Јордан Хаџи-Константинов Џинот во Велес наводно одбиле

⁵⁹ Дойолнишлен Извештај на Рамковната Конвенција за Заштитата на националните Малцинства, пара.77.
<http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/157.htm>

⁶⁰ Коменитар за Образованието, стр. 27.

⁶¹ Интервју на Амнести Интернешнал со Жаклина Дурмиш, Дендовас, ноември 2006 год.

⁶² Љубица Гроздановска, “Македонија: класна борба”, *Transitions Online*, октомври 2007 год.

⁶³ Терминот “чист” беше употребен од Ромските индивидуи за да опише едно-етничко образование.

да им дозволат на своите деца да посетуваат настава со деца Роми; на почетокот на учебната година, училиштето воведе различни смени за македонски и ромски деца. Слично во основното училиште Браќа Миладиновци во Куманово, девет мајки на етнички македонски деца побарале нивните ќерки да се испишат од одделението бидејќи имало седум деца Роми во него. Амнести Интернешнал исто така има добиено извештаи за деца Роми кои биле ставени во одделени одделенија во училишта во Куманово, Штип и Делчево. Националниот Ромски Центар во Куманово исто така известил за издвојување на децата Роми како од страна на родителите така и од наставниците што довело до неколку училишта да им оневозможат на деца Роми да се запишат или да посетуваат настава со други ученици. Децата Роми исто така велат дека се одвојувани во одделенијата, или им се вели да седат на крај од училницата.

Според македонскиот закон, родителите имаат право да одберат училиште за нивното дете. Сепак, ваквата навидум неутрална политика изгледа дека има значителен дискриминаторен ефект при допринесувањето кон сегрегацијата во училиштата. Според меѓународните и регионалните закони и стандарди за човекови права, државите треба да обезбедат “слободен избор на образование без мешање на државата или трети лица, под услов да се исполнуваат “минимум образовни стандарди.”⁶⁴ Сепак, властите треба да се осигураат дека таквите одлуки се во најдобар интерес на детето, и треба да го набљудуваат влијанието на законите и правилата за да тие не допринесат до индиректна дискриминација.⁶⁵

Директна дискриминација исто така постои: во 2007 год, директорот на основното училиште Аврам Писевски во Скопје наводно им кажал на родителите Роми дека на нивните деца “им недостасуваат општи културни стандарди, дека прават нереди и дека имаат многу ниски оценки.” Директорот наводно побарал од родителите да потпишат договор дека ако во следните три месеци нивните деца не го подобрат однесувањето и оцените ќе бидат испишани; на родителите кои одбиле да потпишат ваков документ им се заканиле дека децата ќе им останат во истото одделение уште една година. Министерството за образование наводно го испитува случајот.⁶⁶

Ваквите односи често се случуваат: во анкета направена во 2000 год, 260 наставници во основно и средно училиште, децата Роми ги опишаа како мрзливи, глупави, тајни, деструктивни и нечесни, само 8% ги опишаа децата Роми како паметни.

Децата Роми исто така патат од дискриминација во училиштата во форма на расистичко насилство, одвојување, исмејување или физички напади од други деца. Една мајка Ромка, бегалка од Косово, му раскажа на Амнести Интернешнал како нејзиниот девет годишен син бил постојано буткан од велосипедот од етнички албански деца, и му било кажано да се врати назад на Косово. Тој повеќе не оди во училиште.

Испитување: (4) недозволен пристап до средно образование

⁶⁴ КЕСКП, *Општи Коментари* 13, пара 57.

⁶⁵ Конвенција за Елиминација на Дискриминацијата, член 2(1)(ц), “секоја земја членка треба да превземе ефикасни мерки да преиспита владини, национални и локални правила, и да ги промени, коригира или поништи оние закони и правила коишто имаат цел да создадат или поттикнат расна дискриминација каде што таа постои.”

⁶⁶ Славица Курчинска, Национален Ромски Центар

“ [Учениците] сѝигаат до средно училиште и имаат десет различни наставници; не постојат механизми да им помогнат на децата; едноставно тие не можат да постојат. “ (Споменка Лазаревска, Директор, Програма за Образование и Млади, ФОСИМ)

Според Законот за Средно Образование, средното образование трае четири години. Тоа не е задолжително. Иако според закон средното образование е бесплатно, се наплаќа за скоро сè освен за наставата. Според владините податоци, некои 85% од децата кои го завршиле основното образование се запишуваат во средни училишта, вклучувајќи гимназии, кои обезбедуваат академско образование, и во стручни училишта, кои обезбедуваат практична обука за дејности и услуги. Според УНДП, само 19% од децата Роми во Македонија посетувале средно училиште во 2005 год. Сепак, според ОСИ, и базирано врз неофицијални проценки на популацијата, бројот на деца Роми кои се запишуваат во средно училиште може да биде и 12.3% од вкупната ромска популација.⁶⁷

Девојчињата пак се соочуваат со двојна дискриминација, споредено со момчињата Роми и девојчињата Македонки, сочинувајќи само 37% од учениците Роми кои се запишуваат во средно училиште (податоци од 2002 год).⁶⁸

Неуспехот на македонските власти да го загарантираат правото на бесплатно и задолжително основно образование

МПЕСК итно ги обврзува земјите да се осигураат дека сите имаат право на образование без никаква дискриминација. Членот 28(1) од Детската Конвенција бара од земјите “да превземат мерки за да ја поттикнат посетеноста во училиштата и да (ги намалат) испишувањата.”

Амнести Интернешнал е загрижена поради недостигот на специјални ефикасни мерки како и систематски национални иницијативи од страна на владата со цел да се исполнат владините обврски според меѓународните закони (да се поттикне посетеноста во училиштата). Многу малку мерки се превземени против испишувањето, коишто Македонија, во својот извештај до КЕРД во 2006год, и ги придодаде на “традицијата (на Ромите), начинот на живот, религијата и обичаите.”⁶⁹ Понатаму, не постојат точни податоци за процентот на испишување. Додека постојат податоци поделени по етничка припадност и пол за составот во средните училишта, вакви податоци не постојат за основните училишта, иако од Македонија е побарано да ги собере овие податоци од страна на тела кои ја набљудуваат примената на повелбите за меѓународни човекови права кои се ратификувани од страна на Македонија. Прибирањето на соодветните податоци, поделени по етнички состав и

⁶⁷ Податоци од 2002 год, од УНДП, *Со ризик, стр.31; Набљудување на Образованието на Ромите. Статистичка Мерка за Централна, Источна и Југоисточна Европа*, ОСИ, Програма за Поддршка на Образованието, 2006год, табела 2, стр. 15.

⁶⁸ *Извештај на Македонија до КЕДЖ стр.77*; слично, девојчињата Турчинки сочинуваат до 37% и девојчињата Албанки до 41% од учениците од соодветните етнички групи.

⁶⁹ Извештај на Македонија како земја членка до КЕРД, 13 јануари 2006 год, КЕРД/Ц/МКД/7, пара. 184 и 185. Извештајот на земјата членка истакна дека се спроведе програма во соработка со УНИЦЕФ во 2005 год, која имаше за цел да ја намали стапката на испишување.

пол, е од исклучителна важност за да се осигура дека законите придонесуваат до елиминација (а не на поттикнување) на дискриминацијата, како што се бара со Конвенцијата.

Училишните инспекторати се грижат за стапките на испишување и имаат право кривично да ги гонат родителите коишто не ги испраќаат своите деца во училиште. Но, како што образовниот работник Жаклина Дурмиш му кажа на Амнести Интернешнал: “На родителите им се испраќаат писма во кои се повикуваат на состанок со наставниците поради отсуството на учениците. Ако после три писма, тие не одговорат или не дојдат на состанок, тогаш инспекторатот може да ги тужи родителите, но тоа тие ретко го прават.”

Амнести Интернешнал забележува дека НВОто Дендо-вас има превземено мерки за да се справи со испишувањето со тоа што има вработено службеник Ром кој работи со родителите чиито деца не посетуваат училиште. Во улога на медијатори меѓу семејствата и училиштата кога не се посетува наставата, службениците во општина Горче Петров им овозможиле на учениците да продолжат со образованието кога финансиски или други причини ги тераат да го прекинат образованието. Слично на тоа, кампањата на Националниот Ромски Центар во 2006 год, “Клучот е во ваши раце“, произведе промотивно, наградено ДВД и посети над 1,000 семејства Роми да ги убеди родителите да ги поддржат и поттикнат своите деца да одат во училиште.⁷⁰

Повеќето ромски деца се испишуваат по петто одделение основно училиште, на 11 или 12 годишна возраст, кога децата почнуваат настава која ги подготвува за средното образование. Споменка Лазаревска (Директор на Програмата за Образование и Млади при Фондацијата Институт Отворено Општество Македонија, ФОСИМ) смета дека децата се испишуваат тогаш бидејќи не се во можност да “надокнадат“ - Законот за Основно Образование не дозволува повторување на петтото одделение.⁷¹

Во 2006 год, КЕСКП ја поттикна Македонија да “обезбеди бесплатно основно образование за сите деца и постепено да ги намали трошоците за книги, материјали и помагала, и да зголеми стипендии, особено за децата од маргинализирани средини, во согласност со Општиот Коментар бр. 13 (1999) на Комисијата. “⁷² Во истата година КЕРД исто така покажа загриженост поради слабиот одзив на посетеност и високата стапка на испишување на децата Роми. КЕРД побара од македонските власти “да ги интензивираат напорите да се зголеми нивото на образование кај членовите на ромската заедница,“ вклучувајќи преку обезбедување на финансиска помош да им се помогне на сиромашните семејства да ги покријат трошоците поврзани со образованието.

⁷⁰ www.nationalromacentrum.org/en/enrolment-and-continuity-in-the-education-process/#more-62

⁷¹ “Постои систем на следење на оценките коишто почнуваат во 5-то одделение. Законот дозволува повторување од 1во до 4то одделение, но родителите мора да дадат согласност; никој ова всушност не им го објаснил на родителите,“ интервју на Амнести Интернешнал со Жаклина Дурмиш.

⁷² КЕСКП, *Завршни Заклучоци*, пара 47. Комисијата ја поттикна Македонија “да промовира универзална посетеност во училиштата преку интензивна кампања за подигање на свеста кај родителите за важноста на образованието и нивните обврски да ги испратат своите деца, вклучувајќи ги и девојчињата, во училиште и на настава за надокнадување и други посебни програми за да се одговори на специфичните потреби на послабите ученици; како и да промовира кампања за описменување за возрасните. “

КЕРД исто така препрача и серија на мерки, за кои Амнести Интернешнал смета дека ќе помогнат со разрешување на многу од видовите на дискриминација опишани погоре. Овие вклучуваат елиминација на негативни предрасуди и стереотипи за Ромите; обезбедување на “соодветни можности“ за децата Роми да се образуваат на својот јазик и да имаат пристап кон часови на македонски јазик за да се подготват за училиште. Тие исто така ги поттикнуваа властите да обезбедат можности за обука на наставниците за културата и традициите на Ромите, и да се олесни вработувањето на наставници Роми.

Двојна дискриминација против девојчињата Ромки

“13 години државните институции ниту предложиле ниту примениле специфични мерки за вклучувањето на жените и девојчињата Ромки во било кое ниво на образование.”⁷³

Сите видови на дискриминација опишани погоре ги опфаќаат двата пола, но девојчињата се соочуваат со понатамошна дискриминација поради нивниот пол. Иако оваа двојна дискриминација не е соодветно документирана, македонските власти се свесни за нејзиниот испреплетен ефект. Сепак, тие не успеале да воспостават мерки за да се справат со проблемот. Ниту пак постојат мерки за справување со двојната дискриминација преку Акциониот План на Деценијата на Ромите, и покрај детални препораки од страна на КЕДЖ и други тела (видете погоре) во 2002 год, за справување со испишувањето особено на девојчињата Ромки и девојчињата коишто живеат во рурални средини.

Расната дискриминација допринела девојчињата поретко да го посетуваат училиштето и нивната стапка на испишување е повисока. За повозрасните жени, како Нона, 75 год, образованието било невозможно: *“Девојчињата и момчињата Роми се поделени уште од многу мали. Ако си девојче, не одиш во училиштето, ќе останеш дома. Ако си момче, погаш одиш во училиштето за да станеш маж. Дури и ако девојче оди во училиштето, тоа мора да биде дома на време за да ги гледа своите браќа и сестри.”⁷⁴*

Постојното ниво на образование меѓу возрасните Роми ги покажува резултатите на ваквата историска дискриминација и маргинализација на девојчињата. УНДП во 2005год, откри значителни разлики меѓу половите во однос на пристапот до образование: додека 22% од мажите или момчињата Роми немале никакво или имале само делумно образование, на 39% од девојчињата и жените Ромки им било скратено образованието. Понатаму, додека 94% од Ромите на возраст меѓу 15 и 24 години биле писмени, само 79% од жените Ромки меѓу 25 и 44-годишна возраст биле писмени, а само 69% од жените над 45-годишна возраст можеле да читаат и пишуваат (споредено со писменост на општата популација од 95.8%).⁷⁵

⁷³ Извештај во Сенка на КЕДЖ, стр. 19.

⁷⁴ Интервју на Амнести Интернешнал со Нона, член на Есма, ноември 2006 год; таа подоцна возрасна се здобила со образование и им помагала на други жени да читаат и пишуваат.

⁷⁵ УНДП, *Со ризик*, стр. 32 и 47; 45% од жените Ромки и 19% од мажите биле идентификувани како неписмени во 2000 год, УНИЦЕФ / Свешка Банка, 2000.

Во нивната анкета на 237 жени Ромки во 2005 година, РЦС откри дека малку под 30% (71) никогаш не посетувале училиште, додека нешто повеќе од 30% (73) го напуштиле училиштето пред да го завршат основното образование.⁷⁶ Само 24 продолжиле во средно училиште, а три на факултет. Анкета на над 900 жени од страна на ромската женска НВО Даја (мајки) во 2004 год, слично открила дека повеќе од половината од интервјуираните жени, на возраст меѓу 25 и 45 години, немале завршено основно училиште. Иако владините статистички податоци покажуваат дека процентите на девојчињата Ромки кои посетуваат училиште се зголемиле,⁷⁷ историски одбиваното право на образование на жените Ромки носи последици во текот на целиот нивен живот, вклучувајќи немање пристап кон правото на работа и правото на здравје, како што е документирано во понатамошниот извештај.

Полова дискриминација

Високиот процент на отпишување на девојчињата од образованието постојано им се придодава на родителите Роми кои не го вреднуваат образованието на девојчињата и рано ги мажат. Сепак, при интервјуа со жени и девојчиња Ромки, образовни работници и НВОи, организацијата откри дека иако ова можеби било точно во минатото, ваквите ставови со голема брзина се менуваат. Амнести Интернешнал поради тоа е загрижена дека ваквите стереотипни мислења за девојчињата Ромки од страна на наставниците кои често имаат предодредено мислење за девојчињата Ромки дека се слаби ученици, и не ги поттикнуваат да учат, со што допринесуваат да тие се испишуваат од училиште. Некои 90% од жените интервјуирани од РЦС кажале дека биле дискриминирани од страна на наставниците вклучувајќи и ставање да седат во задниот дел од училишната уште од првиот ден во училиште.⁷⁸

Честиот стереотип дека родителите Роми сметаат дека нема потреба да се образуваат девојчињата беше сепак побисен од анкета на УНДП во 2005 год која откри дека додека 5% од девојчињата Ромки биле спречени да го продолжат образованието од страна на нивните родители, некои 15% од девојчиња кои што не се Ромки исто така биле спречени. И Амнести Интернешнал откри дека мајките кои беа интервјуирани – особено оние чиешто сопствено образование било скратено поради семејни обврски или брак - имаа посебна желба нивните ќерки да се образуваат и активно ги поттикнувале на тоа. Б, член на Есма, најстарата ромска НВО, му кажа на Амнести Интернешнал: *“Го гледајте исјојто во училиштито, во здравситојто, во смеситовањето, во работата. Мислат дека ако си циган не сакаш ни да се образуваши. Но ние сакаме да се образуваме. Јас имам три ќерки и сите имаат завршено средно училиште. Кога најстаријата ќерка мајтурираше, професорот кој ѝ рече дека нема да го заврши училиштито, ѝ се извини, ѝ рече извини”*.

Стереотипот е усложен со верувањето дека сите девојчиња Ромки ќе го напуштат училиштето за да се омажат млади, и одреден број сеуште го прават тоа. Општински образовен работник му кажа на Амнести Интернешнал: *“Јас бев мениџор во текстилнојто средно училиште. Имаше едно девојче кое беше одличен ученик,*

⁷⁶ 48 го напуштиле помеѓу прво и четврто одделение; 25 се отпишале помеѓу петто и осмо одделение; 63 завршиле основно училиште; две завршиле стручно училиште. Две биле сеуште запишани на факултет, *Извештај во Сенка на КЕДЖ*, стр. 21.

⁷⁷ Истражување од 1997 откри дека 41% од жените Ромки над 18 годишна возраст никогаш не посетувале училиште.

⁷⁸ *Извештај во Сенка на КЕДЖ*, стр. 18.

една од најдобриите во класој. Беше одлична во сиие предметии. Заврши две години (средно) училииите. Дојде кај мене еден ден и ми рече дека ќе се префрли во друго средно училииите, за фризерки. Јас ја прашав зошто а тиа ми кажа дека тиа сакала. Добро, беше нејзин избор. По една година се врати и кажа дека се омажила и дека сојузгои и свекорои ѝ кажале дека мора да преситане да оди во училииите. Се врати во училииите до две години. Беше добро, но изгуби две години од училииите.⁷⁹

Сепак, иако возраста на стапување во брак постојано се зголемува во последната деценија, оваа перцепција продолжува; 15-годишно девојче од Скопје му кажала на РЦС: “Кога бев во 4-то одделение мојата училка Неда ми велеше ‘Вие девојчињата Ромки сие навикнаа рано да се мажиите и затоа не сие заинтересирани за знаење’”. Се отпишала од училиште во 5-то одделение.⁸⁰ Друго девојче, И, 10 години, му кажа на Амнести Интернешнал: “Сакам да се омажам, да, ама не додека сум млада. Можеби кога ќе имам 20 или 22 години. Не сакам да имам 11 или 12 луѓе дома.”

Повторно, оние мајки кои рано се омажиле, искажаа силна желба да ги образуваат своите ќерки. Б.И. му кажа на Амнести Интернешнал: “Имав 16 години кога се омажив. Мајка ми почина кога бев мала. Татко ми ме натера да се омажам. Не го познавав сојузгои пред тоа; го немав дури ни видено. Но, на крај, фала му на Господа, имавме нормален живот - без физичко насилство. Моите три ќерки кои се мажени сие си ги знаеја мажиите прејходно. Една се омажи на 18 години, друга на 19, а третата на 20. Сие имаат завршено 4-то одделение. Не сакав тие премногу млади да се омажат. Не сакав да ги омажам на 15 или 16 години.”

УНДП откри дека додека 8% од групата на девојчиња Ромки интервјуирани за нивната анкета го напуштиле училиштето за да се омажат, 5% од сите девојчиња на иста возраст го напуштиле поради истите причини, прикажувајќи дека разликата меѓу Ромките и останатата популација во однос на рано стапување во брак е преценета. Ромските НВОи се занимаваат со овој стереотип преку работа со родителите и наставниците, коишто покажале позитивни резултати кога се превземаат мерки.

Не постои напор од страна на владата да го пресмета бројот на девојчиња кои го напуштаат образованието, ниту пак да погледне кои се целосните причини за ова. Споменка Лазаревска му кажа на Амнести Интернешнал дека иако ФОСИМ смета дека стапката на испишување е поголема кај девојчињата, тие можат да работат на ова прашање преку нивната четири годишна програма со менторство. Како резултат на оваа програма, само две или три ученички од оваа програма се испишале за да се омажат. И други можат да се испишат поради поинакви причини; како што Денис Дурмиш, кој ја надгледува ментор програмата на ФОСИМ, му кажа на Амнести Интернешнал: “девојчињата се испишуваат за да се омажат, но тие се испишуваат и од други причини, им станаува досадно, или сакаат да работат.” Како што кажа Споменка Лазаревска “стереотипот веќе не важи, но (ние откритме дека) наставниците во основните училишта сеуште ги имаат овие стереотипи, иако не имат докази. Образовните работници советуваат колку е важно да не

⁷⁹ Интервју на Амнести Интернешнал со Тања Бајраќакова, оштински координатор за основни училишта, оштина Горче Петров, ноември 2006 год.

⁸⁰ Извештај во Сенка на КЕДЖ, стр. 19.

постојат стереотипи. Државата треба да обезбеди наставници кои имале обука за нејприсрасност или обука во социјална правда.“

Поради институционализираната дискриминација многу е мал бројот на девојчиња кои стигнуваат до средно училиште. При недостиг на вршници, дури и оние кои се одлични може да се откажат. М.Х., 26-години, му кажа на Амнести Интернешнал дека се отпишала оти била само една од три Ромки во нејзината година во средното училиште. *“Го сакав основното училиште (во Шуто Оризари), моите другарчиња беа сувер, и сеуште ми се другари. Не беа од други националности, ја не постоеше дискриминација во училиштето. Тогаш оидов во средно училиште во Скопје - Цветан Димов гимназија во Тојанско Поле, само една автобуска станица подалеку. Средното училиште беше многу поразлично, скоро сите беа гадје (не-Роми), имаше само едно момче Ром, но јас не знаев дека е Ром - кожата му беше многу свешла - и имаше уште едно девојче Ромка во француската паралелка. Бев таму една недела. Зборував со моите другарчиња и одлучив да се преселам во друго училиште бидејќи се срамеа (што бев една од малкуите Роми во училиштето), ја паузираа една година. Вториот пат одбраа училиште со високи стандарди. Родителите ми рекоа дека мора да останаа во училиште, но јас бев навикната на слобода. Направив грешка. Јас бев само една од три сестри да имам доволно добри оценки за да можам да се запишам во средно училиште. Можеби ако оидев во (средно) училиште со моите другари, ќе останев.“*

Сепак, други полови фактори исто така влијаат на стапките на испитување вклучувајќи го и степенот на родителска контрола од страна на некои родители кои, плашејќи се дека нивните ќерки може да бидат малтретирани или сексуално нападнати, им ја ограничуваат слободата на движењето. Ниедна од трите тинејџерки ќерки на Мирсада не оди во училиште, иако сите завршиле основно училиште; ниту пак работат. Мирсада и нејзиното семејство живеат во Шуто Оризари, кадешто во моментот нема средно училиште. Најпрвин Мирсада му кажа на Амнести Интернешнал дека не може да си дозволи да ги прати трите ќерки во училиште: *“Немаме доволно пари да платиме за автобус (од Шуто Оризари) за да ги носи во училиште во Скопје.“* Потоа им кажа на претставниците: *“Сакаат повеќе слобода; ќе имаат повеќе слобода, но јас не сакам (тие) да одат во училиште во град, не е безбедно за нив да одат во училиште во град; загрижена сум дека нема да бидат безбедни, некој може да ги киднапира или да им ја земе девственоста.“*⁸¹

Високо образование

Само во високото образование властите имаат применето посебни мерки, како што е предвидено со МПЕСК и Детската Конвенција за да се справи со историската дискриминација со која се соочуваат Ромите и која им оневозможува пристап кон правото на образование. Од 1996 год, една од ваквите мерки е воведувањето на “квоти” чија цел е да се осигура дека запишувањето на студентите е одраз на етничкиот состав на населението. Сепак, иако албанските студенти имаат корист од зголемениот пристап до воспоставените универзитети во Скопје и Битола, како и во универзитетот на албански јазик во Тетово, и приватниот Југо-Источен Европски Универзитет, учениците Роми немаат корист во толкава мерка. Според македонските

⁸¹ Со Акциониот План на Деценијата на Вклучување на Ромите се планира средно училиште во Шуто Оризари до 2009-2010 година.

власти, помалку од 0.4% од универзитетските студенти се Роми (2001-2, 126; 2005, 184) споредено со 2.66% од општата популација. Девојчињата Ромки сочинуваат 54% од студентите Роми, доследно со 55% од женските студенти кои посетуваат факултет.⁸²

Образованието и Деценијата на Вклучување на Ромите

Многу од добро забележаните потреби, цели и конкретни предлози прикажани во *Стратегијата за Ромите*, не успеаја да го видат светлото на денот во Акциониот План на Владата при Деценијата на Ромското Образование. Планот истакнува четири општи цели: “(1) поголемо вклучување на ромското население во сите нивоа на образовниот систем; (2) намалени стапки на испишување на децата Роми во сите нивоа на образовниот систем; (3) зајакнување на капацитетот на наставниот кадар и училишната управа за да утврди и сузбие конфликтни ситуации кои произлегуваат од недостатокот на разбирање на културно - осетливите разлики; (4) зголемен број на соодветно образувани наставници Роми.“ За да се постигнат овие цели, Акциониот План утврди неколку општи препораки како “краткотрајни мерки / активности“ да се применат меѓу 2005 и 2015 година. Мерките *inter alia* вклучуваат примена на правни норми за задолжително образование; промоција на образованието на сите нивоа, вклучувајќи и образование за возрасните; воспоставување на средно училиште во предоминантно ромската населба Шуто Оризари; и мерки за да се образуваат и обучат наставниците Роми, вклучувајќи и да овозможат образование на ромски јазик.⁸³

Сепак, Акциониот План не успеа да идентификува јасни и детални термини и рокови за секоја од акциите и активностите кои ги предвидува, ниту за финансиските и другите ресурси потребни за да се примени планот. На пример, на ниво на основно образование, не се идентификувани специфични мерки со коишто би се мерело отстранувањето на препреките за реализација на бесплатно задолжително основно образование. Вакви мерки би можеле да вклучуваат бесплатни учебници, оброци, транспорт до училиштето и други услуги за децата Роми; создавање на дополнителни часови за деца кои дотогаш не посетувале настава; вклучување на децата Роми во предучилишни програми; како и елиминација на препреките за запишување поради недостаток на документи / регистрација. Понатаму, не се воспоставени мерки за справување со половата дискриминација при пристапот кон образованието.

Иако образовни работници Роми беа вклучени во изготвувањето на *Стратегијата на Ромите*, владата постојано не успева да работи со Ромите при

⁸² Извештај на македонската влада за мерки кои се превземени за примена на Рамковната Конвенција, АЦФЦ/ИНФ/ОП/И (2005)001, пара 81; 2001-2: 44,575 студенти (24,626 женски), Државен Завод за Статистика, *Извештај на Македонија како Земја Членка до КЕДЖ*, стр.79; ОСИ, *Набљудување на Образованието на Ромите*, табела 3, Високо Образование.

⁸³ Акциониот План на ниво на основно образование овозможува: зголемување на бројот на деца кои посетуваат основно образование; настава на ромски јазик, и изучување на ромската култура и историја; како и “подобрување на условите за учениците (средствено и финансиски) како проблем да се реши во основните училишта“. Во средните училишта, да се зголеми бројот на ученици, вклучувајќи и со стипендии, воведување на ментори, како и “отворање на средно училиште во општина со мнозинство ромско население“. На ниво на универзитетско образование, планот предвидува зголемување на студентите и на стипендиите; избор на ромски јазик на Педагошките факултети; воспоставување на оддел за студии по ромски јазик. На крај, во однос на образованието за возрасни, планот има за цел: да даде дозволи на основни училишта да изведуваат настава за возрасни; да регистрира студенти со недовршено основно и средно образование; да ги обучи наставниците Роми како да го користат ромскиот јазик при изведување на наставата.

примената на Акциониот План.⁸⁴ Одговорноста за пристап и набљудувањето на достапноста на образованието од страна на Ромите, како и за ефикасноста на образовните планови насочени кон ромските заедници, се наоѓа кај само еден одговорен службеник во министерството за социјална работа и политика, како и кај еден министерски координатор. Во 2006 година, министерството за образование и наука се одлучи да воспостави Комисија за примена на активностите зацртани во образовниот акционен план.⁸⁵

Да се направи разлика

“Меѓу Ромите се шири прашањето: Зошто (НВО) проектите? Зошто не владини средства?” (Жаклина Дурмиш)

“Во моментов најголемиот број на обврски според меѓународните повелби се исполнуваат од страна на НВОи.” (Анифе Демировска, Директор на Националниот Директорат за Развој и Промовирање на Образованието на Јазичите на Етничките Заедници)

Многу образовни работници Роми⁸⁶, како и родители, со коишто зборуваше Амнести Интернешнал, имаа желба да ги истакнат позитивните промени, иако истакнаа дека, и покрај тоа што дискриминацијата се уште постои, таа е помалку видлива. *“Работите се измениле од минатото, особено за девојчињата. Посебно асоцијален пораст на деца од малцинствата во образовниот систем, особено поради разни проекти и Охридскиот Договор. Родителите се сè повеќе свесни за важноста на образованието, и тоа го поттикнуваат ромските НВОи.”*⁸⁷

Само на ниво на средно образование, владата има превземено мерки да ги поддржи учениците Роми да продолжат со образованието, преку заеднички програми на стипендирање од страна на министерството за образование и ФОСИМ, поддржани од Образовниот Фонд на Ромите и меѓународни донатори. Како резултат на ова, од 2002 год, околу 950 Роми средношколци имаат добиено стипендии при запишувањето во прва година во средно училиште, кои им ги покриваат основните трошоци за образованието.⁸⁸ Сепак, ова не е пропратено со други мерки да се поттикне учеството: не постои потпомогнат транспорт и нема бесплатни училишни ручеци, Роми помошни наставници или училишни медијатори.

При недостигот на детални мерки од страна на владата, НВОите имаат превземено чекори да ги поттикнат децата Роми на образование преку разни програми за сите нивоа на образование. Овие најчесто се финансираат од

⁸⁴ Според образовен работник Ромка која е вклучена во работната група за образование одговорна за *Стратегијата за Ромите*, работната група побарала воспоставување на Секретаријат да се набљудува примената на планот. При приватна средба со Претседателот Црвенковски, тој ја известил дека планот не би требало да е координиран од Роми бидејќи “Тие (Ромите) немале соодветни луѓе,” интервју со Амнести Интернешнал, ноември 2006 год.

⁸⁵ *Извештај до Рамковната Конвенција на земјата членка, стр. 36*

⁸⁶ Терминот педагози се користи во Македонија

⁸⁷ Интервју на Амнести Интернешнал со Спомена Лазаревска.

⁸⁸ КЕСКП, Кратки Забелешки од 43-тата седница, 14 ноември 2006год, Разгледување на извештаи, Е/Ц.12/2006/СР.43, пара. 39.

меѓународни донатори, вклучувајќи го и Образовниот Фонд на Ромите (ОФР) од 2005 год.⁸⁹

Модели од позитивните искуства беа подготвени, на пример Дендо-вас Центарот за Образовна Поддршка, детална образовна програма поддржана од ОФР. Тој им овозможува дополнителна настава на децата Роми од забавиште до 12-то одделение, и има и градинка и предучилишна програма, дополнително образование за основците, како и семејно образование (фокусирано на мајките и децата вклучени во програмата). Лоцирано во предградието на Скопје, Ѓорче Петров, Дендо-вас е дел од програмата на Ромската Образовна Мрежа, која што, со други програми сместени во Куманово и Прилеп, развива стратегија за образовни центри. Нивната работа има за цел да произведе добри примери, како и ресурси вклучувајќи параметри и правила, за да прикаже како да се применат методологиите за вклучување на децата Роми во државниот образовен систем и наставниот материјал, во рамките на локалната власт и државните закони.

“Кога децата одаат во училиштето, тие доаѓаат од нашата култура, нашите правила, нашите приоритети и нашиот јазик. Тие не знаат за работи како езера, планини, море, океан - ние зборуваме за реки; тие имаат планини, ние имаме ридови. Ние немаме култура на боенки и моливчиња, децата не знаат што да прават со нив. Дејствително живее со возрасни, честито со три или повеќе генерации. Наставниците велат дека децата Роми немаат концентрирација; но тие најчестито не седаат мирни по 45 минути - тоа не е дел од природното искуство за нив. Во Дендо-вас децата учат (на пример) за боите на ромски и македонски јазик, за живописите, за планините. Мајките треба да го вежбаат ова дома, на пример треба да надгледуваат боење и зборување на ромски јазик, за на пример облека. Мајките сакаат да работат со децата ама не знаат како, сакаат да го спорат тоа ама многу од нив никогаш не научиле да сечат (форми на пример) со ножици.“ (Жаклина Дурмиш).

Друг ОФР проект има за цел да ја надмине препреката на децата да се испишуваат од училиштето по завршувањето на основното образование. Околу 350 ученици годишно од Прилеп, Гостивар и Скопје се поттикнуваат да го продолжат образованието преку плаќање на стипендии на нивните родители за време на клучниот три-годишен период, со што им се дава приход за да не вршат притисок на децата да го напуштат училиштето и да одат да најдат работа; учениците исто така имаат ментор и добиваат лична дополнителна настава.⁹⁰ Сличен проект со менторство и дополнителна настава функционира на ниво на средно образование, каде што ваквата поддршка им овозможува на учениците да продолжат со образованието на факултетите. Оваа програма се смета дека има помала стапка на испишување кај момчињата отколку кај девојчињата.

Во повисокото образование, програмата Ромаверситас (применета во соработка со ОСИ) има за цел да “обезбеди создавање на професионалци Роми кои ќе допринесат на напорите да се зголеми учеството на Ромите во главните активности на општеството.“ Студентите Роми кои ќе се запишат на факултет се поддржани преку

⁸⁹ Во декември 2004, при донорска конференција во Париз, 34 милиони евра (УС\$43милиони) за периодот 2005 -2015 му беа дадени на ОФР. www.romaeducationfund.org, виден на 26 мај 2006 год.

⁹⁰ Основан од ОСИ, Унгарската Амбасада и ОБСЕ, проектот вработува околу 250 наставници како тутори и ментори, и го набљудува напредокот на учениците и наставниците, интервју на Амнести Интернешнал со Денис Дурмиш, проектен координатор, ФОСИМ, ноември 2006 год.

активности и обуки организирани од Ромаверситас, вклучувајќи обука на компјутери, пишување на есеи, планирање на кариерата, и истражувачки методи. Преку оваа програма, Ромаверситас помогнала да се произведе генерација на добро образовани Роми, вклучувајќи 183 жени.⁹¹

Образование на возрасни

“Јас одев во училиштето, само основно училиште, но немав шанса. Татко ми и мајка ми беа (починале) и за нас се грижеше вујкојо. Оценките ми беа добри но немаше сместување, немаше книги. Така завршив четврто отделение, а после отидов да работам, но наставник доаѓаше по два часа секој работен ден и не учеше за време на паузата. Во една година завршив две училишни години, и така земав дипломата за завршено основно училиште. (За време на Тито) ги поопикуваа луѓето да завршат основно училиште.“ (М.С.)

Амнести Интернешнал е загрижена дека наследството од дискриминација кон девојчињата во образованието има оставено можеби околу 50% од возрасните Роми без основно образование, и без неопходните квалификации за завршување на основното образование со чијашто помош ќе имаат пристап до другите права. Слични грижи се искажани од страна на КЕСКП кој бара од македонската влада да “превземе кампања за описменување на возрасните.“

Во СФРЈ, образованието и понатамошната обука беа финансирани од државата и им беа овозможени на возрасни ученици преку институции како Работничкиот Универзитет (видете подолу). Законот сега предвидува ваквото образование да е приватно финансирано. При недостигот на државна програма, НВОите им помагаат на некои Роми кои образовниот систем ги заобиколил, за да можат да се здобијат со основно образование. Ромската НВО Даја, во соработка со локално основно училиште, обезбедува настава, книги и материјали бесплатно до осмо отделение. По завршувањето на образованието, тие може да полагаат испит и да добијат диплома за завршено основно училиште.

Силвана има 29 години; никогаш не била во училиште: татко ѝ починал и мајка ѝ не можела да си дозволи да ја прати во училиште. Му кажа на Амнести Интернешнал колку била засрамена кога се омажила, бидејќи не можела да се потпише на венчаницата во матично. Оди на часови два до три часа дневно додека нејзините три деца се во училиште, и за четири месеци научи да пишува и чита.

Амнести Интернешнал: Кои се твоите цели?

“Сакам да се вработам и да придонесувам во семејството и кон семејниот буџет. Сакам да бидам училка бидејќи знам јас колку татков и не сакам други така да патат. Сакам постојано да најредувам. Сакам да им помогнам на другите жени.“

⁹¹ Ромаверситас исто така помага при дебати и дискусии, кампањи на лобирање, како и социјални и културни активности, видете www.romaversitas.edu.mk

Амнести Интернешнал, “Дали мислиш дека можеш да бидеш учииелка по завршувањето на неопходното образование?”

Силвана: “Да. Со квалификациите, да.”

Амнести Интернешнал: “Зошто сега а не порано?”

Силвана: “Бидејќи малку по малку ние жениите ги научивме нашите права и како да ги користиме.”

4. Правото на работа и слобода од дискриминација при пристапот до работа

“Јас не сум тии на девојка која ситанува касно. Сакам да имам работта, но ситанувам касно- немам ништо да правам, седам и гледам глумици ТВ програмите цел ден. Не сакам да работам како чистачка, знам дека заслужувам подобро од тоа.” (И., поранешна службеничка во НВО, Куманово).

Амнести Интернешнал е загрижена дека на жените Ромки им е скратено правото на работа поради нивниот пол и етничка припадност, како и поради препреки поврзани со нивниот недостаток на документи, вклучувајќи и преку нивното ускратување на правото на образование. И повеќе од тоа, жените Ромки се соочуваат со директна како и со индиректна дискриминација, и од државата и од приватни актери, кога ќе се обидат да влезат на пазарот на трудот.

Одреден број на повелби чиито потписник е Македонија бараат од властите да го почитуваат правото да се биде слободен од дискриминација при уживањето на правото на работа, како и слобода од дискриминација при пристапот на работа, вклучувајќи го член 6 (1) од МПЕСК,⁹² кој гарантира, “право на работа, што вклучува право на сите да имаат можност да заработуваат за живот со работа што слободно ќе ја одберат или прифатат.” Понатаму, член 2(2) од МПЕСК подвлекува дека земјите членки мора да загарантираат дека правата опишани во Повелбата ќе бидат остварени без било каков вид на дискриминација.

КЕСКП, во својот Општ Коментар 18 за член 6 на МПЕСК, објаснува дека “главните обврски” на земјите членки според член 6 вклучуваат овозможување на “правото на пристап кон вработување, особено за обесправени и маргинализирани индивидуи и групи, овозможувајќи им да живеат достоинствен живот,” и земјите треба да избегнуваат “било какви мерки што придонесуваат за дискриминација или нееднаков третман во приватниот или јавниот сектор на обесправените и маргинализирани лица и групи или на ослабување на механизмите за заштита на ваквите лица или групи.” КЕСКП исто така забележа дека “дури и во времиња на силни финансиски ограничувања, обесправените и маргинализирани лица и групи мора да се заштитат со донесување на релативно ниско-буџетни насочени програми.”⁹³ Како потписник на Конвенцијата за Елиминација на Расната Дискриминација, Македонија има обврска (според член 5) да оневозможи, забрани и

⁹² Видете и, Меѓународна Организација на Трудот (ИЛО) Конвенција бр. 111 и Протокол бр. 12 до ЕЧКП кој забранува дискриминација при уживањето на секое право признаено со закон; Рамковната Конвенција забранува било каква дискриминација врз база на припадност на национално малцинство.

⁹³ КЕСКП, *Правото на Работта*, член 6 МПЕСК. Ошиот Коментар 18, документи на ОН Е/Ц.12/2005/24, ноември 2005 год.

елиминира дискриминација, вклучувајќи и во однос на “правото на работа, на слободен избор на вработување, на праведни и поволни услови за работа, на заштита од невработеност, на еднаква плата за еднаква работа, на праведна и поволна плата.“ Понатаму, член 11 од Женската Конвенција бара од земјите членки “да ги превземат соодветните мерки за елиминација на дискриминацијата против жените во полето на вработувањето со цел да им се обезбедат истите права врз база на еднаквост на мажите и жените,” вклучувајќи го правото на обука, еднаква плата и социјално осигурување и други бенефиции. Понатаму, кога личности не се во можност да работат, член 9 од МПЕСК “го признава правото на секому на социјална заштита, вклучувајќи и социјално осигурување.“

Во 2006 год, КЕСКП во своите завршни заклучоци изрази особена загриженост поради недостигот на можности за вработување на жените Ромки. Како и КЕДЖ, ѝ препорача на Македонија да донесе времени специјални мерки “да се осигура дека жените, особено Ромките и другите жени од малцинствата, како и жените од руралните средини, имаат ист пристап до пазарот на трудот како и мажите, вклучувајќи и на високи положби, и дека принципот на еднаква плата за работа од иста вредност е применет во пракса.“ Во 2007 год, КЕРД исто така ја поттикна Македонија да “обезбеди еднакво ефективно вработување за сите, вклучувајќи и жени, Роми и членови на други етнички малцинства“ преку примена на мерки за справување со дискриминацијата на работното место, и побара од Македонија да поднесе детални податоци за мерките кои ги применила во однос на новиот “Закон за Работни Односи.“

Правото на работа, и правата при вработувањето, се загарантирани со член 32 од македонскиот Устав: “Секој има право на работа, на слободен избор на вработување, заштита при работа и материјална помош за време на привремена невработеност. Секоја работа е отворена за сите под истите услови. Секој работник има право на соодветна плата. Секој работник има право на платен дневен, неделен и годишен одмор. Работниците не можат да се откажат од ова право. “ Член 34 им дава на граѓаните право на социјална заштита и социјално осигурување, додека член 35 обезбедува социјална заштита и социјално осигурување “во согласност со принципите на социјална правда“, вклучувајќи помош за оние кои се “болни или неспособни за работа.“

Охридскиот Договор придонесе за воведување на закон со мерки да се стави крај на дискриминацијата, вклучувајќи и преку позитивна дискриминација, со цел да нема дискриминација и да има еднаква претставеност во сите јавни тела, како активно вработување на помалку претставените заедници во јавниот сектор, вклучувајќи и во полицијата. Додека Законот за еднакви можности меѓу мажите и жените од 2006 год забранува директна и индиректна дискриминација при вработувањето во јавниот и во приватниот сектор, и одредби за заштита на жените се изнесени во Законот за работни односи од 2006 год, овие закони остануваат несефикасни без механизми да се применат; како што е претходно изнесено, законите кои што забрануваат етничка дискриминација при вработувањето не се на сила.

Рестриктирање на правото на работа

Амнести Интернешнал е загрижена дека многу жени Ромки (и мажи) патат од дискриминација при пристапот до работа како резултат на неуспехот на македонските власти да им загарантираат право на образование, додека во исто време исклучуваат лица кои немаат завршено основно образование од можности за државно вработување и пријавување за вработување.

Без основно образование, повеќе од половината жени Ромки се исклучени од вработување во државни институции кои бараат основни квалификации. Со тоа тие и не ги исполнуваат условите за да се пријават како невработени во државните бироа за вработување без диплома за завршено основно образование.

Амнести Интернешнал смета дека додека ова барање можеби било донесено за да се поттикне посетеност во училиштата, има многу широк фокус, и има дискриминаторен ефект. Организацијата исто така забележува дека ова било воспоставено во време на релативно голема вработеност во СФРЈ, и дека се превземени мерки за да се промени законот. Сепак, додека оваа практика продолжува организацијата верува дека правилото е во спротивност со “главните обврски” кои се бараат од земјите според член 6 на МПЕСК.

Амнести Интернешнал смета дека барањето за образование не само што има директен дискриминаторски ефект врз Ромите, кои имаат највисока стапка на испишување од образованието, туку е исто така и рестриктирање на правото на работа на најмаргинализираните (коишто самите по себе се соочуваат со најмногу препреки за да го завршат основното образование). Секоја рестрикција на човеково право треба да е разумна, објективно оправдана, пропорционална и неопходна. Таа не изгледа дека не е ни едно од овие. Понатаму, Амнести Интернешнал смета дека ваквите лица треба да добијат зголемена поддршка, вклучувајќи преку специјални мерки за да им се овозможи правото на работа.

“Изгубени во транзиција”: стопанството и вработувањето на Ромите

“Беше многу љубовно за нас за време на Тито; имаше љубовна рамнотежа; љубовно беше да се најде работна.” (Н.Н, Штип)

“Маж ми работеше во државно претпријатие -Славија (увоз и извоз на храна) - и тоа се распадна пред 15 години кога започна војната во Босна и Херцеговина. Кога се приватизираше фирмата, раководството (од кои никој не беше Ром) можеа да си ги користат возилата и канцелариите за своја корист (но) Ромите први ги исфрлија. (Маж ми) работеше таму 25 години.. Не добива никаква пензија од таа работна.” (Мирсада, единствена која заработува во шестчлено семејство, Шуто Оризари).

Како и на други места низ централна и југоисточна Европа, Ромите во Македонија беа непропорционално засегнати со економското реструктурирање кон крајот на осумдесетите и почетокот на деведесетите години, како и со тешката транзиција кон пазарна економија⁹⁴. На ова уште му се придодаа војните во 1991 и 1995 година (со

⁹⁴ ЕЦПР, *Спаклена Кулија*, 2007 год.

санкции за Србија која сочинуваше 60% од македонскиот пазар); војните на Косово во 1998 и 1999 година поради коишто во Македонија пристигнаа околу еден милион бегалци и внатрешниот конфликт во Македонија во 2001 година. Освен тоа, грчкото ембарго, од април 1994 до септември 1995 година, не ѝ дозволи на Македонија пристап до пристаништето во Солун и ѝ оневозможи приклучување на новата држава во меѓународни организации или пристап кон кредити и помош од Светската Банка.

Македонското ослабнато стопанство заостанува зад повеќето други земји од поранешна Југославија, со најмала годишна стапка на пораст од 3.5% во 2006 год⁹⁵. Македонија исто така не успеа да привлече странски инвеститори (во 2005 год, еквивалентно на 1.7% од БДП). Неуспехот да се опорави стопанството резултираше со висок степен на невработеност, проценет на 37% во 2006, низ цела Македонија⁹⁶.

Стапките на невработеност исто така се зголемија со приватизацијата или реструктурирањето на поранешните државни претпријатија, што резултираше со огромно зголемување на слободната работна сила. Мажите Роми беа во особено неповолна позиција со приватизацијата на државниот сектор кадешто и нестручните и стручните Роми први се отпуштаа од страна на јавните фирми со премногу работници. Мнозинството Роми - нестручни и со само основно образование - не беа во можност да се натпреваруваат во зголемениот пазар на трудот.⁹⁷ Според Енисе Демирова, Претседател на НВО Чарења: *“Ромите не беа подготвени за приватизација. Тие не знаеја како да се адаптираат. Ромите се изгубија во транзицијата; (власта) требаше да ги извеси луѓето за тоа што се случува и зошто; и да предвиди кој најмногу ќе изгуби.”*

Исто така се смета дека по Охридскиот Договор, Ромите, кои претходно беа вработувани од Македонци наместо етнички Албанци, искусија дополнителна маргинализација, при примената на мерки да се стави крај на дискриминацијата на етничките Албанци. До 2004 год, според извештај на Македонскиот Хелсиншки Комитет, вработувањето на етничките малцинства се зголемило за некои 80% така што бројките на Албанци вработени во државната администрација поблиску ја отсликуваа нивната застапеност во населението; позицијата на другите етнички групи остана непроменета.⁹⁸

Во 2000 год, според Националното Биро за Статистика, невработеноста на Ромите беше 83.4%, два пати повеќе од националниот просек од 38.1%. Ромите се непропорционално застапени меѓу невработените, сочинувајќи до 4.3% од невработените лица, во споредба со 2.66% од популацијата⁹⁹. Во 2003 год, се проценува дека стапката на невработеност на Ромите паднала на 78.5%, но според податоците издадени во 2006 год од Националното Биро за Вработување невработеноста меѓу Ромите и понатаму е повисока од 70%, со околу 16,034

⁹⁵ УНИФЕМ, *Жените и Вработувањето во Централна и Источна Европа и Западните Комонвелт и Независни Земји, 2006, табела 1.1., табела 1.2. стр.14*

⁹⁶ Национална Агенција за Вработување (НАВ), април 2006 год.

⁹⁷ Во скоро секое интервју на Амнести Интернешнал со ромски семејства, таму кадешто сопругот е невработен тој порано работел во државниот сектор.

⁹⁸ Европска Комисија против Расизам и Нетолеранција (ЕКРН), *Трет извештај за “Поранешната Југословенска Република Македонија”*, 15 февруари 2005 год; според ЕКРН, Турците, Србите и Ромите изразиле загриженост дека “нема да бидат соодветно земени во предвид и вклучени во мерките кои се превземаат за да се примени овој Договор, како еднаква претставеност...”, пара. 27.

⁹⁹ Лапинска и останати, *Проценка на Потребите, 2004 год.*

регистралирани невработени Роми. Бидејќи сите Роми немаат право да се пријават како невработени, вистинските бројки се проценува дека се повисоки.¹⁰⁰

Двојна дискриминација

Невработеноста на жените во Македонија е повисока отколку во други земји од централна и источна Европа. Во 2005 година, 32% од сите жени на возраст за работа беа пријавени како невработени. Тие исто така имаат најголеми шанси да се вклучат во бројката на долготрајни невработени со 30% во споредба со 25% од мажите.¹⁰¹

Додека невработените жени Ромки кои немаат завршено основно образование немаат право да се пријават во Националното Биро за Вработување, оние кои имаат право сочинуваат 43.7% од пријавените Роми. Во 2006 год, некои 80% (3,868 од 4,821) од пријавените во Бирото не биле вработени, два пати повеќе од стапката на жените кои не се Ромки, но помалку од стапката на мажите Роми (76%; 9,776 од 13,364).¹⁰² Анкети од неколку НВОи прикажуваат дека во стварноста повеќе од 66% од жените Ромки не се вработени, потврдувајќи дека официјалните податоци не даваат јасна слика за големината на проблемот.¹⁰³

Жените Ромки кои ќе се пријават во Националното Биро за Вработување (НБВ) наводно не добиваат никаква помош за наоѓање на вработување: една невработена жена Ромка, Т. од Штип му кажа на Амнести Интернешнал: *“Секои два месеци, секој мора да се пријави во биројто за вработување. Го правам тоа од кога најолнив 15 години, сега имам 42 години и сеуште не можам да ми најдам работна. Керка ми има 19 години и е невработена. Кога ќе се вработи? Кога ќе биде 40? Не смејам за социјален случај а не сме. Не сакаме да зависиме од социјалниот систем.”* Друга жена, В.П. изјави: *“Тие (Биројто за Вработување) не прават ништо. Она за што ние сме добри се неквалификувани работи и за никакви други работи. Ако не видам дека живееме во шатори нема да бидам изненадени... Велам дека немам доволно квалификации или образование. Овде во Штип има многу можности за вработување за оние кои не се Роми. Ако најдам фабрика на која ѝ требаат работници, а на мене луѓе им е потребна обука, тогаш Биројто за Вработување треба да овозможи обука за мене и моите. Тие (Биројто за Вработување) треба да ми најдат работна - тоа е нивната задача.”*

Ваквата дискриминација е наводно поради присуството на културни стереотипи кои ги сметаат Ромите за мрзливи, поради што вработените во Бироата за Вработување не ги известуваат Ромите за работни места или можности за обука, како и директна дискриминација од страна на работодавачите кои вработуваат преку

¹⁰⁰ Ебен Фридман, ЕЦМП, јануари 2007 год, стр.93-103.

¹⁰¹ Македонско Национално Биро за Статистика, 20 април 2006 год; *Извештај на земјата членка до КЕДЖ, стр. 86-7*; Според УНИФЕМ во 2000 год жените сочинувале скоро 40% од работната сила во Македонија споредено со меѓу 45 и 49% од работните сили на други места во регионот, УНИФЕМ, *Жените и Вработувањето во Централна и Источна Европа и Западните Комонвелт Независни Земји, 2006 год, стр. 25 и 34.*

¹⁰² *Извештај на земјата членка до КЕДЖ, стр. 86-87.*

¹⁰³ *Извештај на земјата членка до КЕДЖ*, од 202 интервјуирани жени, 51% (98) беа невработени. Друга анкета на НВО Даја од 960 жени откри дека 75% се невработени; Даја, неиздадена анкета. Оваа анкета беше извршена преку директни прашалници со 960 жени во Куманово, Скопје, Битола, Гостивар, Кочани и Прилеп. Амнести Интернешнал е благодарна на Даја што ги стави своите статистички податоци и анализи на располагање на организацијата, пред нејзиното издавање.

агенции за вработување. Наместо да превземат времени специјални мерки како што се прикажани во Општиот Коментар 18 на КЕСКП, да “Се обезбеди пристап до правото на вработување, особено за обесправените и маргинализирани лица и групи”, владата не успеала да им понуди на жените Ромки било каква обука или други мерки воспоставени со НБВ и министерството за труд и социјална политика.¹⁰⁴

Социјална помош

Амнести Интернешнал е загрижена дека поголемиот број на Роми кои се пријавени во Бирото за Вработување не успеваат да најдат работа, и остануваат зависни од социјална помош. Понатаму, организацијата е загрижена дека рестрикциите на правата за социјална помош допринесуваат до директна и индиректна дискриминација на Ромите, особено на Ромките.

Правото на социјална помош без дискриминација е загарантирано со член 34 од Повелбата на ЕУ за Фундаментални Права и член 12 од Европската Социјална Повелба. Според член 20 од Законот за Социјална Заштита, социјална помош им се обезбедува на лица кои живеат со помалку од 3,000 МКД (€50) месечно.¹⁰⁵ Ваквата помош во моментот им е достапна само на оние што имаат завршено основно образование или кои на друг начин имаат право да се пријават во Бирото за Вработување, вклучувајќи ги оние кои претходно биле вработени, или членови на нивното семејство.¹⁰⁶

Сегашната рестрикција на условите значи дека многу Роми немаат право на социјална помош. Понатаму, жените често немаат право на социјална помош на нивно име.¹⁰⁷ Другите пак откриваат дека ако побараат социјална помош, таа ќе го намали нивниот приход. На пример Б.И., мајка на осум деца, која добивала €60 пензија на вдовица месечно (поради правото на пензија на нејзиниот починат сопруг), му кажа на Амнести Интернешнал дека ако се пријави за невработена и добива социјална помош, ќе ја изгуби пензијата.

Понатаму, Ромите кои примаат социјална помош кажуваат дека се дискриминирани од страна на социјалните работници, кои престануваат со исплата на помошта по куќни посети на лица кои покажуваат “знаци на богатство” како на пример телевизиски приемници. Самохрана мајка од Штип, Т., му кажа на Амнести Интернешнал дека не добивала социјална помош две години откако социјален

¹⁰⁴ Во 2004 год, МТСП и НБВ иницираа програма на Мерки за Активно Вработување, кои вклучуваа програми за развој на претприемништвото, како и образование, обука и информации, вклучувајќи и на правната рамка за вработување и услуги кои ги даваат центрите за вработување. Само 8% од Ромите анкетирани знаат за ваквите програми, кои главно се насочени кон луѓе со завршено средно или повисоко образование, Ебен Фридман, *Ромите за Интеграција 2: Анализи и Препораки*, ЕЦМП, јануари 2007 год, стр 93-103.

¹⁰⁵ Исплатите се помеѓу 1,700МКД за едно лице до 4,200 МКД за семејство од пет или повеќе члена. НВО Даја откри дека малку повеќе од третина од испитаниците живеат со помалку од 3,000 МКД месечно (€50) и зависат од социјална помош; други 16% зависат од комбинација на социјална помош и приход од работа во неформалниот сектор, *Анкетата на Даја, цит.* Просечната македонска плата е €370 месечно, иако во јавниот сектор просечната плата на некој со завршено средно училиште е просечно €200 месечно.

¹⁰⁶ Променетиот Закон за Основно Образование вклучува определби да се промени Законот за Социјална Помош, па оние кои немаат завршено основно образование ќе имаат право на социјална помош.

¹⁰⁷ Законот за Социјална Заштита исто така предвидува привремена и постојана социјална помош, вклучувајќи проверени детски додатоци за родителите кои се вработени, породилни бенефиции за мајките кои претходно работеле, пензии, болнички бенефиции, како и бенефиции за старите и изнемоштени лица.

работник заклучил дека бидејќи имала две соби, наводно имала многу пари; жената ѝ се пожалила на полицијата, ама тоа само ги влошило работите.¹⁰⁸

Жените Ромки кои работат во неформалниот сектор немаат право на социјална помош или пензија во понатамошниот живот. *Платформата на Жени Ромки* предложи да владата превземе мерки да ги промени правилата за социјално осигурување и пензии, за жените вработени во неформалниот сектор да можат да имаат право - вклучувајќи преку плаќање на даноци - на социјална помош.

Работа која ја работат жените Ромки

“Работам за да сијавам леб на маса. Продавам алишта на пазар. Продавам алишта на ситаро, а општината од мене бара да ѝ платам данок. Живеам во две соби, осуммина сме, како кучиња, на земја”. (Б.Т. член на Есма)

Најголемиот број на жени Ромки коишто работат надвор од домот се вклучени во продажба “на сивиот пазар”, продавајќи роба на пазари и тезги и на “зелениот пазар” продавајќи овошје и зеленчук. Малкумина се вработени во јавниот сектор, освен како чистачки или друга физичка работа. Уште помалку жени Ромки се вработени во приватниот сектор.

Според анкета на НВО, се проценува дека 66% од жените Ромки кои работат надвор од семејството се вработени во неформалната економија; други 15% се вработени во државни институции, мнозинството како чистачки; некои се вработени во државни текстилни фабрики, додека околу 10% се вработени во приватни фирми, исто така вклучувајќи ја текстилната индустрија. Малку жени Ромки се вработени во приватниот сектор, вклучувајќи во мали претпријатија основани од Роми, но бројките на оние што се пријавени како да работат сами за себе, и со тоа имаат право на социјални бенефиции, се релативно мали (7.6%).¹⁰⁹

Сабрина беше чистачка, но ѝ беше подобро од многу други. Работеше шест години кај амбасадор - чистејќи ја неговата кука и амбасадата – и беше платена над-просечна плата. Нејзината ќерка, М.Х. заврши основно училиште. Не сакаше да биде чистачка како мајка ѝ, туку се надеваше дека ќе добие канцелариска работа. Но, неколку години пред тоа, кога мајка ѝ беше болна, повремено ја имаше превземено нејзината работа. Сега не може да најде алтернативно вработување, и продолжува да чисти куќи. *“Нема никаква шанса за работа на друго место. Имам конкурирано за други места, имам работено како волонтер за НВО, завршив курс за секретарки кој го ѝположив со највисока оценка, и завршив курс во дневно училиште. Тие ми велат дека ќе ми ѝомогнат да најдам работа, ама не најдов работа ниту”.*

Дури и во неформалната економија, работа нема секогаш. Некои жени, на пример, работат само во септември и октомври, кога семејствата мигрираат за

¹⁰⁸ Извештај во сенка на ЕЦПР/РЦС до КЕСКП, пара. 3.3.6.

¹⁰⁹ Според анкета на 104 жени од страна на РЦС; според Даја од 217 вработени жени, 31% (68) работат во државниот сектор, 23% (52) работат на тезги на пазарите (на зелениот или пазарот со овошје и зеленчук), 17% (39) чистат куќи, додека 26% (58) “работат приватно”, Даја цит.

сезонска работа на берење на грозје, цреши, тутун или други производи. Живеејќи во шатори, жените се соочуваат со повеќе потешкотии: Цуцуклија од Штип му кажа на Амнести Интернешнал: “Мора да се грижиме за малите деца кога работиме; ги носиме цело време со нас. Добиваме по €100 до €150 месечно за целото семејство, не по човек, туку за целото семејство.”

Жените коишто работат во неформалната економија не се заштитени со законите на трудот, ни со законите за заштита при работа, ниту пак имаат право на социјално осигурување. Иако мерки за “трансформација на црната економија кај Ромите во легален вид на работа” се наведени во Акциониот План на Деценијата на Ромите за Вработување, вклучувајќи програми и грантови да се поттикнат Ромите да бидат приватно вработени, и кои имаат за цел да ја елиминираат половата дискриминација, колку што Амнести Интернешнал е запознаена, вакви мерки се уште не се применети.

Охридскиот Договор обезбедува позитивни мерки да се зголеми претставеноста на малцинските заедници при вработувањето во јавниот сектор, сепак многу малку жени Ромки работат во јавната администрација, кадешто завршено основно образование останува главен услов за вработување.¹¹⁰ Само мал процент на универзитетски образувани Ромки успеале да најдат вработување на професионални или раководни места во државниот сектор. Всушност, најголемиот дел од овие жени работат во невладиниот сектор, финансирани од надворешни донатори. Во државниот сектор, најголемиот дел на Ромки се вработени на нестручни работни места, заработувајќи ниски плати (иако како државни службеници, тие имаат право на социјални бенефиции).¹¹¹

Мирсада има 48 години и работи во државниот медицински центар од 1971 год, кога имала 14 или 15 години. Сега работи во специјалниот оддел за бебиња. Работи како чистачка 30 години. Заработува 5,000 денари месечно, со кои го издржува невработениот сопруг (кој работел во државна фабрика) и три ќерки; не може да си дозволи да ги прати ќerkите во средно училиште, ниту пак тие можат да најдат работа. Му кажа на Амнести Интернешнал: “*Пред четири години кога се смени владата, сите чистачки во здравствениот сектор почнаа со штрајк, но немаше нови пари, секогаш е иста.*”

Владата има превземено мерки да ја зголеми вработеноста на малцинствата во државниот сектор, и одреден број на Роми се вработија, иако најчесто во области “што ги засегаат Ромите.” Ова продолжи во 2007 год, кога владата наводно “донесе стратегија да се промовира еднаква претставеност на членовите на етничките заедници, одвојувајќи повеќе од три пати повеќе средства за таа намена отколку во претходните години. Ова треба да придонесе да се вработат 250 нови државни службеници од заедници кои немаат мнозинство до март 2007 год.” Во тоа време Ромите сочинуваа 0.64% од вработените во министерството за внатрешни работи; резултатите од стратегијата се уште не се јавно изнесени.¹¹²

¹¹⁰ Во 2005 год, некои 71,018 луѓе беа вработени во јавната администрација од коишто 31,069 беа жени; од овие 183 (0.6%) беа Роми.

¹¹¹ Писмо од министерството за финансии до РЦС од 1 јули 2005 год, цитирано во *Извештајот во Сенка до КЕДЖ, пара. 7.3.12.*

¹¹² Извештај на земјата членка до КЕРД, op cit.

Директна дискриминација

Амнести Интернешнал е загрижена поради МВО и НВО извештаи дека Ромите се соочуваат со директна дискриминација поради нивната етничка припадност кога аплицираат за работа, и кога се вработени. Во 2002 год, проценка на потребите издадена од Светската Банка извести дека името, презимето и воочената етничка припадност на лицата кои аплицираат за работа значително влијаела на одлуките на работодавачите при вработувањето. Исто така извести дека работодавачите дискриминирале поради физичкиот изглед на жените Ромки и начинот на нивното облекување.¹¹³

“Многу жени Роми се пријавуваа за работи во текстилна фабрика...јас бев меѓу нив. Менаџерот ни рече: “Не вработуваме жени Ромки бидејќи вработениите не сакаат да работат со Роми.””¹¹⁴

Според ЕЦПР/РЦС, на 4% од жените анкетирани наводно им било одбиено вработување од сопствениците на претпријатијата кои сметале дека Ромите “не се соодветни за работата.”¹¹⁵ Во Штип, на пример, нова инвестиција во текстилната индустрија наводно допринела до зголемена вработеност на жените при воспоставувањето на некои 70 мали текстилни претпријатија. Сепак, според локално НВО и ромски општински работник, ниедна работа не им била понудена на жените Ромки. Понатаму, ниту владата ниту општината не превземале мерки да информираат за грантови за започнување на мали бизниси им бидат дадени на Ромите.

Лејла, млада Ромка, му кажа на Амнести Интернешнал дека во октомври 2006 год, таа и нејзиниот сопруг се пријавиле да работат во новото текстилно претпријатие во Штип. На нејзиниот сопруг наводно му била ветоена работа која требало да ја почне следниот ден, но добил повик подоцна и му било кажано дека работата му е дадена на друг. Слично, менаџерот на фабриката го запишал името на Лејла, но кога се вратила во фабриката, работата ѝ била дадена на етничка Македонка. Според другите жени присутни кога Лејла зборуваше со Амнести Интернешнал ова не е изолиран инцидент, “Викаат дека ќе се јават и не се јавуваат.”

При недостиг на законска регулатива која забранува дискриминација на работното место поради етничката припадности или мерки за да се зголеми вработеноста на малцинствата надвор од државниот сектор, приватните компании, вклучувајќи и мали, семејни бизниси, можат да дискриминираат на етничка основа без да бидат казнети. Жените Ромки се особено дискриминирани во услужниот сектор, особено на работни места кадешто имаат контакт со јавноста, вклучувајќи канцеларии, ресторани и хотели кадешто други жени се најчесто вработени.¹¹⁶ НВО Даја познаваше само една Ромка која работи во приватна фирма во Куманово и му кажа на Амнести Интернешнал: “Жениите (Ромки) едноставно не конкурираат за работи во продавници, бидејќи знаат што ќе се случи. Тие (работодавците) само наоѓаат изговори. Повеќето приватни фирми си ги вработуваат роднините.”

¹¹³ Лапинска и останати, *Проценка на Потребите, стр. 20.*

¹¹⁴ Ј.А., 30 години, *Извештај во сенка до КЕДЖ, стр. 23.*

¹¹⁵ *Извештај во сенка до КЕДЖ, стр. 23*

¹¹⁶ За широко распространета дискриминација при работата во области кои вклучуваат контакт со јавноста или храна, видете *Сваклена Куија, стр.22 и 32.*

Извештаи од ромски НВОи и лица кажуваат дека кога жените Роми ќе добијат работа, тие се соочуваат со понатамошна дискриминација, вклучувајќи вербални навреди и малтретирање од страна на нивните работодавачи. Тие известуваат дека во многу случаи жените работат во полоши услови, подолги часови и за помала плата отколку оние жени кои не се Ромки.¹¹⁷ Жените исто така велат тие често се прераспоредуваат на работни места со пониски плати, или не добиваат унапредувања или други форми на напредок во кариерата.¹¹⁸ Една жена од Прилеп му кажа на РЦС, *“Работев како механички работник во фабрика за тууун 10 години... мојот шеф не сакаше Цигани и не сѝави сѝе нас Роми во друг оддел со многу поѝешика работи и помами полати... Се пожалив но без усѝех. Морав да работам и не можев да ја напуштам работишата.”*¹¹⁹

Крај на дискриминацијата при пристапот на работа

Во своите Завршни Заклучоци за извештајот на Македонија за примената на МПЕСК, КЕСКП побара од “земјата членка да ги засили напорите да се справи со невработеноста преку специјално насочени мерки, вклучувајќи и програми усмерени кон намалување на невработеноста кај жените и другите обесправени и маргинализирани групи, и постепено да ја регулира состојбата на лицата кои работат во неформалниот сектор. Побара од земјата членка да вклучи, во својот следен периодичен извештај, ажурирани статистички податоци за невработеноста, поделена по пол, возраст, етничка група, инвалидитет или друг статус и урбана / рурална популација, како и конкретни мерки кои ќе се превземат за да се создадат работни места, и нивната ефикасност.”

Македонската Влада, до сега, не успеала да донесе детално законодавство против дискриминацијата што е основна обврска според инструментите за меѓународни човекови права, чиешто член е земјата, а која е битен чекор да се осигура реализацијата на правото на жените Ромки да работат слободно без дискриминација.

Иако македонската Влада во својот државен извештај до КЕДЖ, идентификуваше дека “сиромаштијата влијае на жените многу повеќе отколку на мажите”, таа признава дека не постои акционен план да се справи со невработеноста на жените којашто постои кај целата популација – не само кај Ромите. Иако Законот за Вработување од 2006 год се осврнува на половата дискриминација, механизми за примена на законот не се сеуште имплементирани; ниту пак законот се осврнува на дискриминацијата поради етничката припадност.

Додека *Стратегијата за Ромиѝе* го согледува зголеменото ниво на невработеност во Македонија и споредбено малите можности за вработување на жените Ромки, таа забележува дека “голем број на Ромите” немаат соодветно

¹¹⁷ За дискриминација на жените, без разлика на нивната етничка припадност, видете Анифе Демировска и Афердита Хацијаха Имери, *Разоѝкривање на експлоатацијата на женскиѝе ѝексплоатирани работници вклучени во државнаѝа обука за работи и ѝреквалификување во Делчево и Каменица, Македонија*, Кампања на Чисти Алишта, 2003 год.

¹¹⁸ *Извештај во сенка до КЕДЖ*, сѝр. 23

¹¹⁹ Б.М., Прилеп, *Извештај во сенка до КЕДЖ*, сѝр. 6

образование за да се конкурентни на пазарот на трудот и се залага да се превземат мерки за реинтеграција на Ромите во силата на трудот, според принципите истакнати во Националниот Акционен План за Вработување. До сега, колку што знае Амнести Интернешнал, владата нема предложено конкретни мерки за да им помогне на жените Ромки да се вработат.

НВОи - се обидуваат да направат разлика

Сонѓул Шабан, истражувач на РЦС, му кажа на Амнести Интернешнал за дискриминацијата со која се соочила кога присуствувала на консултативен состанок на Комисијата за Еднаквост на Половите, на која присуствувале владини службеници и претставници на женски НВОи: *“Беа изненадени дека жена Ромка дошла на состанокот и дека јас ги претставувам начелата на жениите Ромки. Најпрвин, не сфатија дека сум Ромка бидејќи немам темна кожа и бидејќи сум образована и добро зборувам македонски јазик. Не бев изненадена, го очекував ова, секогаш се случува.”*

Комисијата за Еднаквост на Половите (воспоставена во 1998 за да работи на правата на жените во Македонија) во 2006 год започна серија на состаноци со женски НВОи за да се консултира за приготвувањето на нова верзија на Акциониот План на Еднаквост на Половите.¹²⁰ Сонѓул Шабан учествуваше во Економската група, и претстави препораки составени од страна на Платформата на Жени Ромки. Тие бараа детална анализа за бројот на невработени жени по етнички состав; конкретни мерки за намалување на невработеноста на жените Ромки за 5% до 2010 година, вклучувајќи преку обука и со приоритет за самохрани мајки или мајки на деца од улица, афирмативна акција за вработување на 100 жени Ромки со завршено средно училиште во државни институции, вработување на сите жени Ромки со завршен факултет, и линии на микро-кредити за жени Роми претприемачи. во јули 2007 год, РЦС објави дека ниту еден од предлозите на Платформата на Жени Ромки не бил вклучен во Акциониот План на Еднаквост на Половите.¹²¹

Стручна обука

Двете обврски според правото на работа (член 6) и правото на образование (член 13) во МПЕСК вклучуваат прогресивна пристапност, достапност, прифатност и прилагоденост на стручното образование и обука. Овие треба да се насочени и да даваат приоритет на најранливите и маргинализирани лица.

Повторно, при недостаток на владини иницијативи, ромските НВОи ги користат програмите на Работничкиот Универзитет кој има за цел да го зголеми пристапот до стручното вработување. Претходно државна организација, ова приватно претпријатие овозможува обука за работа на оние кои имаат повеќе од 14 или 15 години.

¹²⁰ Претходниот Национален Акционен План за Промоција на Еднаквоста на Половите, изгласан во 1999 год, не успеа да даде конкретни мерки за потребите на жените од малцинствата, иако ниските нивоа на образование на албанските и ромските девојчиња беа споменати како причина за загриженост.

¹²¹ Интервју по телефон на Амнести со Азбија Мемедова, РЦС, јули 2007 год.

НВО Даја во соработка со НОВИБ (Норвешки Оксфам) потпомага млади жени и мажи Роми да посетуваат курсеви по обука - вклучувајќи и период на практична “на работа“ обука на соодветни работни места. Во годината до мај 2003 год, некои 70 мажи и жени се здобија со дипломи за подготовки во текстилната индустрија, работа во болниците, сметководство, и како козметичарки во Работничкиот Универзитет “Професор Мијалковиќ“. До 2005 год, од 48 млади мажи и жени на кои им беше овозможена обука меѓу 2000 и 2003 год, само половината имаа пронајдено работа, вклучувајќи и две жени кои имаа отворено сопствени фризерски салони.¹²²

Даја изјави дека немало дискриминација при пристапот до ваквите курсеви кои се плаќаат. Сепак, учесниците Роми подлежеле на дискриминација за време на праксата. На девојчињата испратени во козметички салони им беше дадено само да чистат и не добивале обука, додека на момчињата испратени во ресторан не им се давало да готват, “*тйуку само да гледаат*.”¹²³ Младите луѓе не сакаа да се жалат, и без соодветно набљудување на праксите од страна на Работничкиот Универзитет, НВОто не беше во можност да се справи со ваквата дискриминација.

5. Правото на здравје

Амнести Интернешнал смета дека жените Ромки во Македонија подлежат на повеќе дискриминации при пристапот на здравствената заштита, поради нивната етничка припадност, полот и сиромаштијата. Во овој дел од извештајот Амнести Интернешнал изнесува како македонската влада не успеала да ги загарантира правата, и укажува на препреки кои не им дозволуваат пристап на жените до правото на здравје.

Правото на здравје е признаено со член 12 (1) од МПЕСК кој го признава “правото на секој да го ужива највисокиот можен стандард на физичко и психичко здравје”.¹²⁴ Тоа значи дека земјите членки мора да се осигураат дека “... здравствените установи, добра и услуги се пристапни за секого, особено за најранливите или маргинализирани делови на популацијата, според закон и всушност, без дискриминација”¹²⁵. КЕСКП исто така истакнува во својот Општ Коментар 14 дека, “правото на здравје, како сите човекови права, наметнува три вида на обврски на земјите членки: обврските да почитува, заштити и исполни. Исто така, обврската да исполни вклучува обврски за олеснување, обезбедување и промовирање (на тоа право).“

¹²² Даја, *Годишен Извештај*, 2000-5, стр.25; стр.8. Даја исто така одржуваше курсеви по обука во соработка со НОВИБ, вклучувајќи за фризери, шивачи, компјутери и англиски јазик.

¹²³ Интервју на Амнести Интернешнал со Дилбера Камберовска, Претседател на Даја, Куманово.

¹²⁴ КЕСКП, *официјален коментар бр 14 (2000)*, *Правото на највисок можен стандард на здравство*, документ на ОН Е/Ц.12/2000/4, Правото на здравје не е лимитирано на правото на здравствена заштита. “Правото на здравје вклучува широк спектар на социо-економски фактори кои промовираат услови во кои луѓето можат да живеат здрав живот, и ги опфаќа прикриените детерминатори на здравјето, како храна и исхрана, сместување, пристап до безбедна и питка вода и соодветна санитација, безбедни и здрави услови за работа, како и здрава средина”. Правото на здравје е исто така истакнато во други стандарди како член 24 од Детската Конвенција и Статутот на Светската Здравствена Организација (СЗО).

¹²⁵ Член 5(е)(ив) од Меѓународна Конвенција за Елиминација на Сите Форми на Расна Дискриминација, исто така ги обврзува земјите да го гарантираат правото на здравје без дискриминација.

Со специфичен осврт на здравјето на жените, КЕСКП во својот Општ Коментар 14 нагласува, “За да се елиминира дискриминацијата против жените, потребно е да се развие и примени детална национална стратегија за промоција на правата на жените за здравје во текот на целиот нивен живот. Ваква стратегија би требала да вклучува и интервенции чија цел е спречување и лечење на болести на кои подлежат жените, како и правила да им се даде пристап до целиот асортиман високо квалитетна и достапна здравствена заштита, вклучувајќи и полови и репродуктивни услуги. Главна цел би била намалување на ризиците по здравјето на жените, особено намалување на стапката на морталитетот кај мајките и заштита на жените од семејно насилство. Реализацијата на правата на жените за здравје бара да се отстранат сите препреки кои го препречуваат пристапот кон здравствените услуги, образованието и информирањето, вклучувајќи и во областите на полово и репродуктивно здравје. Исто така е важно да се превземе превентивни, промотивни и поправни чекори за да се заштитат жените од влијанието на штетните традиционални културни дејствувања и норми кои не им дозволуваат пристап кон нивните целосни репродуктивни права”. Исто така член 12 од Женската Конвенција истакнува: “Земјите членки ќе превземат соодветни мерки за да се елиминира дискриминацијата на жените во полето на здравствената заштита“ и вклучува мерки во однос на репродуктивните права (видете подолу).

Жените Ромки се непропорционално исклучени од пристапот до здравствена заштита поради низа пречки во уживањето на ова право. Некои жени немаат право на здравствено осигурување во свое име или затоа што немаат соодветни документи. Трошоците за здравствена заштита, без соодветни исклучоци, доведуваат да многумина Роми не можат да си дозволат “партиципација” која се наплаќа за скоро сите лекарски третмани и основни лекови. Ова е во спротивност со член 12 на МПЕСК и Општиот Коментар 14, кои велат дека земјите мора да се осигураат на никого да не му е скратено правото на здравствена заштита поради тоа што не е во можност да ги плати трошоците. Жените Ромки исто така се соочуваат со расна дискриминација од страна на здравствените работници, вклучувајќи и одбивање на лекување. Меѓу другите работи, Амнести Интернешнал, има документирано дискриминација на жените Ромки при исполнување на репродуктивните права и мајчината заштита.

Главни причинители за слабото здравје на Ромите

Според министерството за труд и социјална политика, должината на животот кај ромската популација во Македонија е значително помала отколку кај општата популација; само 3.7% од Ромите се постари од 65 години, споредено со 10.4% од севкупната популација.¹²⁶

Според ЕЦПР, “Разликите во здравствениот статус меѓу Ромите и оние кои не се Роми често се објаснуваат во однос на економските нееднаквости како преголема претставеност на Ромите во најниските економски сфери на општествата кадешто живеат Роми; преголема претставеност на Ромите во категории на необразовани или

¹²⁶ Должината на животот кај општата популација во 2005 год беше 70.68 (м) и 75.21 (ж), Министерство за Здравство, 1999 - 2001, СЗО, *Статистички Податоци за Светското Здравје 2007*, <http://www.who.int/countries/mkd/en/>, *Извештај на Земјата Членка КЕДЖ, стр. 101.*

слабо образование и повисоко изложување на здравствени ризични фактори како слаби услови за живот. Предодредени мислења дека Ромите имаат општо лошо здравје поради проблеми како пиење, пушење и слаба исхрана, се исто така широко распространети. Здравствениот статус е комплексен феномен, на кој влијаат многу фактори, и овие причини за слабото здравје на Ромите не можат да се игнорираат. *Начела за да се подобри здравјето на Ромите би биле неефикасни, сепак, кога нема да ја имаат во предвид широко распространетата дискриминација и расизам на Ромите низ здравствениот систем во Европа.*“ (додадено подвлекување)¹²⁷

Поради тоа што им е скратено правото на работа, нискиот приход на семејствата Роми влијае на квалитетот на нивната исхрана и на нивниот пристап до лекарски третмани и основни лекаства. Неуспехот на властите да го загарантираат правото на образование им ускратува на многу деца пристап до програмите за имунизација¹²⁸ и здравствено образование кое им е пружено на предучилишните и училишните деца; слабата писменост исто така може да оневозможи пристап до пишани информации за здравственото образование и спречување на болести. Дискриминацијата во образованието допринесува некои Роми да не можат да се пријават за вработување, и со тоа немаат прво на пристап до здравствено осигурување.

Слабото здравје на Ромите е поврзано со скратувањето на другите права вклучувајќи го правото на соодветно сместување и правата на вода и санитација. Според *Стратегијата за Ромите*, околу половина Ромки во Македонија живеат во неформални, пренатрупани или несоодветни живеалишта, и немаат право на посед на земјиштето. Недостатокот од правно признавање на овие живеалишта претставува пречка за пристапот кон здравствена заштита бидејќи регистрирана адреса е предуслов за пристап кон услугите. Во 2000 год, повеќе од половината ромски семејства во Шуто Оризари делеле сместување со друго ромско семејство, повеќе од половината немале бањи, а околу 15% користеле импровизирани тоалети. Некои ромски населби немаат јавни комуналии, вклучувајќи струја, чиста проточна вода, канализација и услуги за собирање на сметот. Многу рурални населби се далеку од лекарски услуги; во градовите има несоодветен број на општи лекари и болници според бројот на жителите, и многу малку вработени Роми. Овие фактори придонесуваат за присуството на инфективни болести кај децата, и повисоки нивоа на хронични болести - вклучувајќи кардио-васкуларни болести, дијабетис, респираторни болести и болести поврзани со стресот - отколку кај мнозинската популација, и повисоки нивоа на болести кај жените отколку кај мажите.¹²⁹

Правото на соодветно сместување е загарантирано, меѓу другите начини, со член 11(1) од МПЕСК. Според МПЕСК, “правото на сместување треба да се осигура на сите лица без разлика на приход или пристап до економски ресурси.” Според Општиот Коментар 4 од КЕСКП, правото на соодветно сместување вклучува правна безбедност на сопственоста и заштита од насилно иселување и други застрашувања и закани; достапност на услуги, материјали и инфраструктура; финансиска достапност;

¹²⁷ Европски Центар за Права на Ромите, *Брзина помош е на Пати: Срамна Здравствена Заштита за Ромите во Европа*, стр.11.

¹²⁸ Според законот, вакцинацијата на пред-училишните и училишните деца е бесплатна без оглед на тоа дали се осигурани. Сепак, според СЗО, во 2005 год “во најсиромашните ромски области, покриеноста со вакцинирање неофицијално се проценува дека била околу 50%“. http://www.euro.who.int/features/2005/featureeiw/20051012_2.

¹²⁹ 29% од Ромите (27% од мажите Ром и 31% од жените Ромки) патат од хронични заболувања, споредено со 23% од оние кои не се Роми, УНДП. *Лицата на Сиромаштијата*.

пригодност за живеење; пристапност; соодветна локација; и културна соодветност. Понатаму, соодветното сместување мора да биде “на локација која овозможува пристап до работни можности, здравствени услуги, училишта, градинки и други социјални услуги.”

Во 2006 год, КЕСКП ја повика Македонија да ја легализира и подобри инфраструктурата и комуналиите во постојните ромски населби преку социјални програми на сместување, за да можат “сите Роми да имаат пристап до соодветно сместување кое ќе можат да си го дозволат, сопственост на земјиштето, струја, соодветна вода за пиење, канализација и други основни услуги.” Во март 2007 год, КЕРД исто така изрази загриженост за состојбата на сместувањето на Ромите во Македонија, подвлекувајќи го недостигот на правото на посед и пристап до основна инфраструктура. Тие ѝ препорачаа на Македонија да го усвои “Законот за Легализација” и да одвои соодветни средства за развој и имплементација на соодветни сместувања за ромската заедница во урбанистичките планови, а особено за оние кои живеат во неформални населби.

Блокиран пристап до здравствена заштита

“Посијои голем јаз во социјалнија заштитија. Порано, лесно се приклучуваше до здравствениите услуги. Сега треба да илајиме. Мојот сојруг има проблеми со срцејто, и докторот одби да го види бидејќи не можевме да илајиме. Имаме картиони за социјално осигурување, но мораме да илајиме иартиципација, и за лекови. Кога објаснив дека ние зависиме од социјална помош, мораме да ги оставиме личниите карти кај докторот. Дури и ако е ијно нема да ие иуштити во болница без иари; мора да ја оставиме личнија карта и можеш само да си ја земеш назад ојкако ќе илајиме, а дојдогаш немаш ирисити до никакви други услуги. “ (Ц. невработена жена, Шити).

Право на здравје на сите граѓани е загарантирано со член 39 од македонскиот Устав и е ставено во пракса со Законот за Здравствена Заштита од 1997 год, Законот за Здравствено Осигурување (ЗЗО) од 2001 год, и неговите понатамошни измени. Пристап до државното здравствено осигурување е загарантирано со Законот за Здравствено Осигурување, шема базирана на вработувањето. Според член 11 од ЗЗО, задолжително здравствено осигурување им е достапно на шест категории на лица: вработени, самовработени, пензионери, корисници на социјална помош, привремено незапослени лица и земјоделци. Според член 5 жените вон овие категории имаат право на осигурување како член на семејството (жена или ќерка) на осигуреникот. Од сите осигуреници се бара да плаќаат задолжителни придонеси. На лицата може да не им се дозволи пристап до здравствените услуги доколку не им се ажурирани здравствените легитимации преку редовно собирање на соодветни печати (видете подолу).¹³⁰

За оние без осигурување, програмата за здравствена заштита на министерството за здравство ги покрива децата од една до 18 години и оние над 65 години, но само за одредени болести, и ги исклучува сите неосигурани возрасни лица меѓу 18 и 65 години. Друга програма овозможува бесплатно лекување за неосигурани

¹³⁰ Интервју на Амнести Интернешнал со Асмет Елезовски, Национален Ромски Центар, ноември 2006 год.

мајки и бебиња, вклучувајќи лекување за време на бременоста, породувањето и понатамошното планирање на семејството.

Дискриминација при пристапот до здравствено осигурување

Според НВО Декејдвоч, “Здравјето е и ионајтаму најслабата точка во Македонија во имплементацијата на Деценијата, и здравствениите делови на Акциониот План на Деценијата остваруваат најмалку развиениот дел од документот. Целосните проблеми на македонскиот здравствен систем во смисла на квалитетот на услугите и пристапот имале влијание на имплементацијата на Деценијата. Не постојат владини програми кои посебно се осврнуваат на здравјето на Ромите, но некои општински програми развиени од министерството за здравство опфаќаат и Роми, вклучувајќи и на пример ...кампањи за вакцинирање (кои) исто така ги вклучуваат и ромските заедници... Најголемиот претрпел со кои се соочуваат Ромите имаат врска со регистрацијата за здравствено осигурување, поради недостиг на легално живеалиште или работен статус.”¹³¹

Амнести Интернешнал е загрижена дека одредбите во Законот за Здравство не дозволуваат пристап до здравствена заштита за многу Роми. Во својот Општ Коментар 14, пара. 9, КЕСКП изјави дека, “Во однос на правото на здравје, треба да се подвлече еднаквоста на пристапот до здравствена заштита и здравствени услуги. Земјите имаат посебна обврска да им обезбедат на оние кои немаат доволно средства неопходно здравствено осигурување (додадено подвлекување) и здравствени установи.”

Програмата на здравствена заштита има ефект на исклучување на лицата меѓу 18 и 65 годишна возраст коишто не примаат социјална помош, како и Роми без официјални документи, од правото на пристап на здравствена заштита.¹³²

Оние кои немаат диплома за завршено основно образование не можат да се пријават во Националното Биро за Вработување, преку кое се спроведува државно-спонзорираното здравствено осигурување. Иако последната одредба не е поткрепена со закон, НВОите изјавуваат дека во пракса оние кои немаат завршено основно образование сеуште се исклучени од здравствено осигурување. Жена Ромка му кажа на Амнести Интернешнал: “...ми пишува на документите дека сум необразована. Сите мислат дека со тоа немам право на здравствено осигурување.” Националниот Ромски Центар го објасни ова велејќи, “службениците во канцеларијата не знаат дека законот се променил, или не им е јасно, и не се мачат да им објаснат на луѓето - многу од нив не знаат да прочитаат што им треба (за да имаат здравствено осигурување).”

Поради различни критериуми наметнати со закон, како и недоволната обука на владините службеници, жените Ромки ретко поседуваат здравствено осигурување

¹³¹ Декејдвоч, стр. 39.

¹³² На 11.1% од жените Ромки и 10.7% од мажите Роми не им е дозволен пристап до медицински услуги поради немањето на документи, споредено со 4.5% (жени) и 4.4% (мажи) од оние кои не се Роми, УНДП, Лицата на Сиромаштијата, цит.

на нивно име. Непропорционалното вработувањето на двата пола придонесува да носителите на осигурувањето врз база на вработување се најчесто на мажите повеќе од жените кои се ретко вработени во формалното стопанство, особено на работни места кои обезбедуваат социјални бенефиции. Жените и девојчињата поради тоа најчесто имаат право на здравствено осигурување само како дел од семејното осигурување. Понатаму, во случај на раздвојување или развод, на жените може да им се скрати правото на ова осигурување, а во случаи на семејно насилство, мажите наводно не им даваат пристап на жените до документите за здравствено осигурување (видете подолу).¹³³

На луѓето кои имаат осигурување може да им бидат одбиени здравствени услуги ако не им се ажурирани лекарските книшки преку редовни придонеси. На пример, Р.П., 25-годишна жена Ромка од Шуто Оризари, доби дијагноза во декември 2004 год. дека има туберкулоза. Две од нејзините пет деца ја добиле истата дијагноза. До април 2005 год. не добила никакво лекување, и не било јасно дали ќе ја примат во скопската клиника за туберкулоза поради тоа што здравствената книшка не ѝ била ажурирана од есента 2004 год.¹³⁴

Анкети на различни организации процениле дека во 2005 година помеѓу 11% и 39% од жените Ромки немале пристап до здравствено осигурување; разликата на овие статистички податоци ја истакнува потребата на владата да го централизира собирањето на вакви податоци.¹³⁵

Во својот Општ Коментар 14, КЕСКП изјави дека дискриминирачките препреки мора да се отстранат. Додека *Ситраитегијата за Ромите* истакнува мерки да им се обезбеди лекарско осигурување на оние кои поинаку би биле неосигурани, вакви мерки не се вклучени во владиниот Акционен План за Здравство во Деценијата на Ромите. Амнести Интернешнал забележува дека *Платформата на Жените Ромки* исто така ја повикува владата да “подготви специјални законски одредби, за да овозможи еднаков пристап на минимум загарантираната здравствена заштита за ромските семејства без документи, социјални случаи и жени кои го немаат решено станбеното прашање.” Вакви мерки би требало, на пример, да им овозможат на жени вработени во неформалната економија да уплаќаат здравствено и пензиско осигурување, како што е предложено од КЕДЖ.

Неуспехот на Македонија да ги исполни најтните обврски кон правото на здравје

Амнести Интернешнал смета дека македонските власти не успеале да ги исполнат нивните “најтти обврски” во однос на правото на здравје. Овие најтти обврски вклучуваат: отстранување на економски пречки на пристап; пристап до неопходни лекови; обезбедување на здравствена заштита без дискриминација; и пристап до

¹³³ Интервју на Амнести Интернешнал со НВО Лилуди, ноември 2006 год; *Декејдовч, ситр. 10.*

¹³⁴ ЕЦПР/НРЦ *Извештај во Сенка до КЕСКП*, стр. 10.

¹³⁵ Бројки базирани врз интервјуа со 1,836 ромски и 1,399 не-ромски испитаници во 2005 год, УНДП, *Лицата на Сиромаштијата 2005*; и интервјуа со 1,000 ромски семејства од ситрана на НВО Лилуди, кои открија дека некои 39.42% од жените немаат здравствено осигурување, вклучувајќи поради: недостигајок на документи (34.15%), нерешен ситатус со државјанство (12.2%), незавршено основно образование (19.51%), невработеност (12.2%) и ситатус на бегалци (7.31%), oneworld.net, 29 јуни 2005 год, во ЕЦПР/НРЦ, извештај во Сенка до КЕСКП.

репродуктивна здравствена заштита. Владите исто така треба да превземат итни мерки да им дадат приоритет на најранливите.¹³⁶

Економски бариери на пристап

Се до 2002 год, примарната здравствена заштита беше обезбедена бесплатно. Оттогаш сите, осигурениците и нивните семејства, (вклучувајќи ги и лицата кои примаат социјална помош), мораат да платат “партиципација” која е 20% од трошоците за примарна здравствена заштита и лекови. За некои болести, сепак, пациентите мораат да ја платат полната цена на лековите во државните аптеки. Со исклучок на хроничните болести (вклучувајќи и рак), бременост, породување и планирање на семејството, осигурениците исто така мора да платат партиципација за болничко лекување, а во некои случаи и целите трошоци на специјалистичко болничко лекување.

Дури и на оние кои се вработени и заработуваат разумна плата им е скапо да ја платат партиципацијата, и широко развиената корупција во здравствените услуги најчесто е додатен трошок, при плаќањето на “дополнителни давачки”¹³⁷. Дури и оние со здравствено осигурување се соочуваат со тешки одлуки, како што жена од Штип му кажа на Амнести Интернешнал, “*Да ѝлајиме прво за здравје или да ја ѝлајиме киријата? Треба да одам на забар; чини 500 денари (осум евра) за вадење на заб. Маж ми исто така треба да оди на забар бидејќи забои го боли шолку многу да не може да јаде нормална храна ѝа сега има и проблеми со ситомакот - што сега? Не ѝлакаме за докторот, но ѝлакаме за лековите и забарите се приватни за сите.*” Силвана, жена Ромка со хронично заболување на градите му кажа на Амнести Интернешнал дека иако има право на здравствено осигурување преку нејзиниот сопруг, тоа не ја покрива покомплицираната процедура што ѝ е потребна. Требаше да плати 10 до 15 евра за секоја инјекција што ѝ се дава, како и за патните трошоци до болница во Скопје. Друга жена му кажа на РЦС, “*Секогаш имам шопешкотини да ги кујам лековите што ми ги прејимува докторот зошто не се покриени од осигурувањето. Кујувам лекови само кога ми се децатиа болни. Исто така морав да абортирам, и за тоа морав да ѝојам ѝари што ги уште ги враќам.*”¹³⁸

За оние кои живеат од социјална помош, партиципацијата од 20% и трошоците за лекови се најчесто превисоки. Друга жена, чиешто сопруг бил прогласен за технолошки вишок 10 години пред тоа, и чиешто семејство прима 2,000 денари (40 евра) социјална помош секој месец, му кажа на Амнести Интернешнал дека лекот за нејзината четири месечна ќерка - која има бронхитис - чини 300 денари (5 евра), осмина од нејзиниот месечен приход.¹³⁹

Жена Ромка од Шуто Оризари му кажа на Амнести Интернешнал, “Ако немаш пари не можеш да одиш на доктор. Ако имаш социјално осигурување не е скапо, државата го плаќа поголемиот дел од цената, но ако немаш осигурување тогаш си

¹³⁶ КЕСКП, Општ Коментар 3, *Природата на обврските на земјите членки, документи на ОН Е/1991/23.*

¹³⁷ *Следење на Деценијата*, стр. 100, види на пр. “Здравствените Власти од Ресен се Обвинети за Проневера на 100,000 Евра” *МаксФакс*, 22 мај 2007 год. <http://macedoniadaily.blogspot.com/2007/05/resens-healthcare-authorities-accused.html>.

¹³⁸ Абортусите се бесплатни под одредени услови, *Извештај на Македонија како Земја Членка до КЕДЖ, сѝр. 97*, абортус може да чини до 4,500 денари (74 евра), *Извештај во Сенка на ЕСЕ до КЕДЖ, сѝр. 66.*

¹³⁹ Интервју на Амнести Интернешнал со Н., Штип, Силвана, Куманово; З.А, Горче Петров, Скопје, ноември 2006 год; интервју на РЦС со М.З, Катово, *Извештај во Сенка до КЕДЖ, сѝр. 28.*

оставен сам на себе.“ Оние кои немаат можност да платат, често бараат помош од ромските НВОи, како што вработените во Националниот Ромски Центар му кажаа на Амнести Интернешнал, “Вчера дојде едно семејство во канцеларијата со дете болно од бронхо-пнеумонија; требаше да најдат 30 евра за лекување. Требаше исто така да платат и такса од 50 евра, за да обезбедат кревет во болницата. На крај (ние купивме) лекови за детето и зборувавме со друга НВО за можноста да му помогнат на семејството, но тие не можеа да помогнат.“

Приспай до неопходните лекови

Најтните обврски на државата во склоп на правото на здравје вклучуваат обезбедување на пристап кон неопходните лекови. Во Македонија, се проценува дека до 79% од Ромите немаат пристап кон неопходни лекови. Тоа може да е поради тоа што не можат да си ги дозволат неопходните лекови, или бидејќи ги нема да се купат. Една жена му кажа на Амнести Интернешнал, “Дури и ако имаш сини карџони (здравствено осигурување) и отидеш на лекар, викаат дека немаат лекови. Ги кријат за своите роднини и пријатели.“¹⁴⁰

Многу други едноставно не можат да си ги дозволат лековите. Б.И, 43-годишна вдовица мајка на осум деца, од кои четири деца сеуште живеат со неа, (во кука со една соба), му кажа на Амнести Интернешнал дека ја однела 11-годишната ќерка на доктор бидејќи повраќала: “Отиде на доктор без проблеми. Имаме карџони па плаќивме само 20%. Но кога докторот ни даде рецепти и кога отидовме во државната аптека тие го немаа лекот. Поради тоа моравме да одиме во приватна аптека и да ја плаќаме полната цена на лекот. Тоа чинеше 10 евра!“. Како многу други жени, Б.И. не можеше да ги плати трошките за нејзиното лекување: “Имав операција на ногата и тогаш направив компликација; ме боли а јас не можам да одам на доктор поради компликациите и бидејќи ќе морам да плаќам, а јас немам пари.“ Друга жена, М.И. од Скопје, која беше интервјуирана од РЦС изјави, “Имам висок притисок и менингитис. Не одам на доктор бидејќи немам пари за лековите. Моето осигурување не ги покрива сите трошоци.“¹⁴¹

Дискриминација од страна на здравствениите работници

Според Венди Кусама од УНИФЕМ, “Постојат сериозни разлики во пристапот до здравјето... вклучувајќи физички пристап до соби и нега. Тоа толку често се случува да е систематско; (УНИФЕМ) може да потврди за случаи на навредување од страна на лекарскиот персонал, на пример жени кои се пред породување се навредуваат - одете си, не прифаќајте мила, и им се вели да ја најдете зграјта.“¹⁴²

Амнести Интернешнал е загрижена поради тоа што кога жените Ромки ќе се обидат да дојдат до здравствена заштита, многу од нив подлежат на дискриминаторски третман во рацете на здравствените работници, иако ова не е севкупно искуство: некои Ромки му кажаа на Амнести Интернешнал дека немаат искусено ваква дискриминација, под услов да можат да платат: “Докторот се

¹⁴⁰ 49% од оние кои не се Роми а живеат во близина на Роми немале пристап до основни лекови додека националниот просек е само 21%, УНДП, Лицата на Сиромаштијата, стр. 48.

¹⁴¹ Даја откри дека само 21.6% редовно оделе кај својот доктор; цитирана Даја анкета

¹⁴² Интервју на Амнести Интернешнал со Венди Кусама, УНИФЕМ, ноември 2006 год.

однесува добро со мене, но јас си ја ѝлаќам целата сметка.“ (Силвана) “Државата ѝлаќа 80%, а ти треба да ѝлаќиш 20%. Ако ѝлаќиш со тебе се однесуваат како со сите други - ѝари си се ѝари.“ (М.А.)

Сепак, РЦС изјави дека во 2006 година, “Од 113 (жени Ромки) кои наводно имале искуство со дискриминација при ѝрисувањето до здравствена заштита, 65 оишале лош ѝрејман и навреди од докторите, додека 48 оишале вакво однесување од страна на медицинскиот персонал, вклучувајќи медицински сестри и чистачки... Расната дискриминација при ѝрисувањето до здравствена заштита и другите неусеси на здравствениот систем да обезбеди основна заштита досега инсистено се дејално документирани (од страна на РЦС) во Куманово, Битола, Штип и Прилеп, кадешто Ромите ја сочинуваат најголемата етничка заедница. “

15-годишната М.Т. од Штип му кажа на РЦС: “Кога се ѝродував со моето (единствено) дете, медицинскиот персонал ме навредуваше цело време, велејќи: ‘Вие Циганите имате премногу деца и здивот ви мириса од глад.’”, додека 40-годишната С.С., исто така од Штип рече: “Имав висока ѝемјераџура и низок ѝриѝисок. Оишдов на доктор а тој ми рече, ‘вие Циганите сите многу силни и не сите ѝодложни на болести. Како можеше да дојдеш тука само ѝоради висока ѝемјераџура?’ “ Слично на тоа, 27-годишна жена од Куманово кажа: “Јас бев единствената Ромка во болничката соба. Медицинскиот персонал редовно им ја менуваше ѝосиелнината на другите, но не и на мене. Кога се ѝожалив, ми рекоа дека немам чиста ѝосиелнина дома и дека сијам на ѝод. Зашто, не ми е дозволено да барам ѝовеќе од она што го заслужувам”. Ваков дискриминаторен третман имаат исто така и жени додека се породуваат, понекогаш со фатални резултати. 30-годишна жена од Куманово му кажа на РЦС: “Пред четире години имав многу ѝешка бременост. Една вечер имав многу силни болки и оишдов во болница кадешто ме задржаа. Нокта болките ми беа ужасно силни но никој не дојде да ми ѝомогне. И ѝобарав на медицинската сестра да ми даде лек за болките, но ѝаа ми рече дека премногу се жалам. Имав сионѝан абортус ѝаа вечер.”¹⁴³

Слична дискриминација од страна на здравствените работници беше објавена во ЕЦПР/НРЦ во нивното излагање до КЕСКП во 2006 год, за имплементацијата на МПЕСК на Македонија. Во еден случај, ваквата дискриминација доведе во еден случај до злоупотреба на службаната должност: “На 19 ноември 2005, без соодветна дозвола, Др. С.С. извршил абортус на Е.Р, 18-годишна жена Ромка и мајка на едно дете, во ѝривајната гинеколошка клиника Медикус АС во Прилеп. После абортусот, Е.Р. имаше екстремна болка во стомакот и гушење. Таа и нејзиното семејство ѝобараа ѝомош од Др. С.С. Наместо да ја лекува, Др. С.С. ја ѝраѝил во државната болница кадешто остана два дена без никаква лекарска ѝнтервенција или информација за нејзината состојба. По два дена, здравствената состојба на Е.Р. ѝолку многу се влошила, што ѝнѝо ја ѝраѝиле во Државната Гинеколошка Клиника во Скопје. Е.Р. сиѝнала на клиниката во криѝична состојба. За време на ѝѝната ѝроверка, докторите ѝронашле оиѝеѝување на мајката како резултат на абортусот, и за да и го сѝасат живоѝот, морале ѝод ѝѝно да ја оѝерираат.” Во ноември 2006 год, кривична пријава беше испратена до јавниот обвинител во Скопје од НРЦ, во име на Е.Р, за тужба против гинекологот, Др. С.С.

¹⁴³ За слични случаи, видете ЕЦПР, Пријатна Фикција: Состојбата на Човековите Права на Ромите во Македонија, Будимпешта, 1998 год., <http://www.errc.org/db/00/11/m00000011.pdf>.

Амнести Интернешнал забележува при интервјуа од страна на организацијата и други НВОи, најголемиот број на случаи на дискриминаторски третман во болниците прикажани од Ромите се однесуваат на породување, кадешто жените Ромки најчесто ги користат здравствените услуги. 29-годишната С.З. од Скопје, им кажа на истражувачите на РЦС: *“Јас не им верувам на докторите. Тие не сакаат сиромашни луѓе и јас не одам на доктор без разлика на тоа колку сум болна. Сум била само во болница кога се породив.”*

Пристап до репродуктивна здравствена заштита: мајчинство и раѓање

Амнести Интернешнал е исто така загрижена дека македонската влада не успеала да ги исполни итните обврски да обезбеди пристап кон репродуктивната здравствена заштита. Член 12.2 (а) од КЕСКП изнесува дека целосното исполнување на правото на здравје бара: *“Обезбедување на намалувањето на стапката на мртвородените како и на смртноста кај новороденчињата и за здравото развивање на детето”,* за којашто КЕСКП во својот Општ Коментар 14 навел дека *“може да се сфати како барање на мерки за да се подобри здравјето на децата и мајките, сексуалните и репродуктивни здравствени услуги, вклучувајќи и пристап до планирање на семејството, грижа за време на и после бременоста, итни акушерски услуги и пристап до информации, како и ресурси неопходни за да се делува според овие информации.”* Понатаму, член 12 (2) од Женската Конвенција особено истакнува дека земјите членки на конвенцијата *“ќе им ги овозможат соодветните услуги на жените во однос на бременоста, породувањето и периодот после породувањето, давајќи бесплатни услуги кадешто тоа е неопходно, како и соодветна исхрана за време на бременоста и доењето.”*

Иако законот ослободува од плаќање за време на бременоста и програмата за здравствена заштита при министерството за здравство обезбедува бесплатно лекување за бремените жени кои се без социјално осигурување, во пракса од нив најчесто се бара да платат за сè освен за едноставно породување. Според женската НВО ЕСЕ, малку жени (вклучувајќи и во целата популација) знаат за ова правило, за што е потребен само документ - дозвола од докторот на жената за таа да добие бесплатно лекување.¹⁴⁴ Поради тоа жените може да ја напуштат болницата порано отколку што е потребно, или се испраќаат да донесат пари додека нивното бебе е уште во болница.¹⁴⁵ Во 2004 год, предвреме родено бебе во седмиот месец умрело два дена подоцна, неколку часа откако неговата мајка, 18-годишната Б.К. од Штип, била отпуштена од болница. На бебето му била потребна двомесечна нега во инкубатор, но бидејќи не можела да плати, докторите ѝ рекле на Б.К. да си го земе бебето дома.¹⁴⁶ Во друг случај, 17-годишна девојка Ромка наводно се породила во приемното одделение во болницатаа без медицинска помош, бидејќи службеникот во болницата одбил да ја прими во болница или да викне доктор бидејќи немала осигурување ниту пари.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Породување може да чини и до 300 евра, интервју на Амнести Интернешнал со ЕСЕ, ноември 2006 год.

¹⁴⁵ ЕКРН, *Трет Извештај за “Поранешна Југословенска Република Македонија”*, пара. 109.

¹⁴⁶ Интервју на РЦС со Б.К., *Извештај во Сенка до КЕДЖ*, стр. 28.

¹⁴⁷ Лапинска и останати, *Проценка на Потребите*, стр. 25; цитирано во *Извештајот во Сенка до КЕДЖ*, стр. 27.

Не постојат конкретни докази за да се поврзе ваквиот дискриминаторски третман со морталитетот на мајките.¹⁴⁸ Сепак, Амнести Интернешнал е загрижена дека ваквиот дискриминаторски третман може-делумно-да е причинител за објавената зголеменост на морталитетот на бебињата, вклучувајќи и во ромската заедница. Владините податоци за морталитетот на бебињата се однесуваат на морталитетот на новороденчињата и на смртноста на децата под шест години. Во првиот случај, иако целокупната бројка се намалила, смртноста на предвремено родените бебиња од 1.8 на 1000 живи породувања и понатаму загрижува. Во 2003 год, имало 232 мртвородени и 181 умрени деца под шест годишна возраст. Просекот на мртвородени деца е 8.6%, но кај жените Ромки е нешто повисок со 9.5%.¹⁴⁹

Во однос на смртноста кај бебињата, владата со загриженост објави зголемување од 1.1% во 2003 год на целокупната смртност на бебињата, искачувајќи се на 11.3% во 2003 година, прво објавено покачување во 10 години. Цитирајќи истражување на Институтот за Здравствена Заштита на Мајките и Децата, тие објавија висок степен на негативна корелација меѓу стапката на морталитетот на бебињата и нивото на образование на мајките, со 39.3% од случаите кај жени коишто немаат завршено основно образование. Смртноста на бебињата е објавено дека е највисока кај Ромите со 13.9%.¹⁵⁰

Амнести Интернешнал е многу загрижена од овие извештаи, и бара од владата да направи подетално истражување за причините на смртноста кај бебињата, и да превземе итни мерки да се справи со причините.

Повеќето жени Ромки (барем 90%, во зависност од областа во која живеат), и скоро сите жени под 30 години, одбираат да се породат во болница.¹⁵¹ Породувањата во домот продолжуваат во многу мал број на случаи, кај жени што не можат да стигнат до болница, особено во рурални области во зимските месеци, или ако им е скратен пристапот поради недостигот на документи. Жените исто така може да се породат дома со второто или третото дете ако биле подложни на дискриминација за време на првото породување, што ги одвраќа да се вратат во болница.¹⁵² Ниту пак оваа зголемена стапка на морталитет кај бебињата може да се припише на непосетеноста на проверките за време на бременоста: околу 95% од жените редовно одат на прегледи, и покрај извештаи, искуства и верувања дека се подложени на дискриминаторски третман.¹⁵³

Во својот Општ Коментар 14, КЕСКП истакна дека “Еднаквоста во *прифатливостта* (на здравствените услуги) бара од здравствените работници, места, добра и услуги да ги почитуваат и да се соодветно осетливи на потребите на правата

¹⁴⁸ Според владини податоци, морталитетот на мајките кај општата популација се зголемил од 7.3/1000 породувања во 1999 год на 14.7 во 2001 год; две смртности на жени како резултат на породување се забележани во 2003. и на три жени во 2002; *Извештај на Земјата Членка до КЕСКП, пара 559.*

¹⁴⁹ Ибид, пара.560-1.

¹⁵⁰ *Извештај на Земјата Членка до КЕСКП, пара 581-588; Одговори на Прашалниците за Подготовка на Мислењата на Европската Комисија за Актуализација на Република Македонија за членство во Европската Унија - Политички критериуми - правата на малцинствата и заштитата на малцинствата, стр. 402.* НВО ЕСЕ се сомнева во објавеното намалување на стапката на смртност на бебињата меѓу севкупната популација, ЕСЕ *Извештај во Сенка до КЕДЖ.*

¹⁵¹ Анкета на Даја, цит.

¹⁵² Анкета на Даја, цит.

¹⁵³ *Извештај во Сенка до КЕДЖ, стр. 27.*

на жените.“ Пристап до добра здравствена нега за време на бременоста и породувањето треба да е право на секоја жена. За жените Ромки, тоа е исклучок, и е само достапно за оние коишто можат да си го дозволат:

“Се пријавив во приватна клиника за да се породам; може да се користат здравствено осигурување и мора да се плати само дел. И во државните болници мора да се плати 20%, па и приватното осигурување излегува исто. Платив 200 денари (3.30 евра) за контрола. Плаќам за лекови и инјекции, но не е премногу ако работиш. Немаме многу верба во државниот здравствен систем, и мислам дека е многу сигурно со приватните здравствени услуги. Маж ми работи за владата, и ќе продолжи да работи за владата па имаме доволно пари.” (М. Шуто Оризари).

Пристап до репродуктивно здравствено образование

Амнести Интернешнал е исто така загрижена дека на жените Ромки им е скратен пристапот до здравствено образование, вклучувајќи информации за контрацепција и планирање на семејството. Понатаму, социјалните ставови во минатото не им дозволувале на жените пристап до информации за нивните репродуктивни права, вклучувајќи образование за репродуктивно здравје, пристап до контрацепција, грижа за време на бременоста и лекување на гинеколошки проблеми, како и создадоа табуа околу девственоста (видете подолу).

Според еден извор само третина од жените користат контрацепција и иако меѓународните и домашните НВОи обезбедуваат контрацептивна едукација, Владата нема превземено мерки за да им овозможи на жените Ромки да ги уживаат нивните репродуктивни права; всушност само три проценти од плодните жени во Македонија имаат добиено советување и помош за контрацепција од владини агенции¹⁵⁴.

Просечната стапка на раѓање кај Ромската заедница е наводно повисока отколку националниот просек, иако не постојат поделени бројки за да се провери ова.¹⁵⁵ НВОите и помладите жени велат дека две или три деца се стандард (националниот просек е 2.5 живи породувања) и скоро сите жени интервјуирани од Амнести Интернешнал изјавија дека има зголемување кај младите Роми во планирањето на нивните семејства. Ова е голема промена од користењето на абортусот како форма на контрацепција, како што еднаш беше норма во Македонија и други земји на источна Европа. Сепак, владата објавува дека кај жените од сите етнички средини “абортусот има значајно место во регулирањето на породувањата.”¹⁵⁶ Наводно до една третина од жените Ромки имале меѓу еден и три абортуси, а малку од нив имале и повеќе од пет абортуси, најголемиот дел во болница.¹⁵⁷

Иако постои тренд на зголемување на возраста при стапување во брак, кај жените и девојчињата Ромки сеуште е непропорционално висока стапката на рана

¹⁵⁴ Околу 66% од жените анкетирани од Даја не користеле контрацепција, иако ова варираше меѓу различни заедници; околу 90% од двојките заедно донеле одлука за бројот на деца, анкета на Даја, цитиран *Државен Извештај до КЕСКП*, пара 535.

¹⁵⁵ *Државен Извештај до КЕСКП*, пара 538. Во 2003 год, регистрирани се 6,690 абортуси, или 24.8 абортуси на 100 породувања.

¹⁵⁶ Објавени абортуси: 2001: 315.55 на 1,000 живи породувања (просек на ЕУ 225.71), *Здравствени Системи во Транзиција*, сѝр. 8, *Извештај на Македонија до КЕСКП*.

¹⁵⁷ Анкета на Даја, цит.

возраст на која го раѓаат првото дете. Според анкета на НВОто Даја во 2005 год, околу една четвртина од девојчињата помеѓу 15 и 19 годишна возраст во Шито Оризари родиле (споредено со околу 10% од девојчињата од општата популација).¹⁵⁸ Раните бремености се најчесто извор на најголемите здравствени проблеми како за мајката така и за детето.

Амнести Интернешнал ги поддржува завршните заклучоци на КЕСКП од 2006 год. дека Македонија треба “да ги интензивира напорите да ги образува децата и адолесцентите за сексуалното и репродуктивно здравје и да го зголеми пристапот на сексуални и репродуктивни услуги, вклучувајќи гинеколошки и советодавни услуги, особено во руралните средини и во заедници каде што живеат Ромите и другите обесправени и маргинализирани групи и лица.” Сепак, можеби ромските заедници сами ќе ги превземат овие мерки. Додека М. му кажа на Амнести Интернешнал, “свекрва ми ми рече дека ниту планирала, ниту мислела на образование, ниту пак размислувала за иднината”, Сонгул Шабан од РЦС изјави: “Сега постои нова генерација и е многу поинаква од пред 10 години. Браќа ми и неговата генерација велат дека мажите имаат обврска да се грижат за децата, иако некогаш се и осигнува на мајката, се гледаат некои промени; мажите никогаш не чувствувале обврска да се грижат за бебињата а сега е поинаку, има поголем баланс; ги планираме семејствата заедно. Имаме нови модели во нашата заедница; почнуваме да планираме за иднината.”

Подобрување на пристапот до здравствена заштита

Стратегијата за Ромите повикува на повеќе-сегментен пристап на здравствена заштита, примена на здравствени начела и превентивни програми на здравствена заштита,¹⁵⁹ координирани од страна на националната и локалната власт. Се залага за создавањето на стратегии за развој на здравјето на локално ниво, овозможувајќи во склоп на програмите за легализација на населбите на Ромите, да постојат одредби за соодветна инфраструктура за здравствена заштита и специјалистички здравствени центри за превенција и здравствено образование. Понатамошни мерки за гарантирање на правото на здравје на жените Ромки подвлечени во стратегијата вклучуваат обезбедување на: редовен и бесплатен гинеколошки третман; средства за планирање на семејството; ефтини абортуси за оние на социјална помош; посети на новороденчињата и мајките како и информации за репродуктивното и социјалното здравје, еднаквост на половите, слобода на избор на бројот на деца, информации за ризиците по здравјето на раното мајчинство, и здравствена заштита и образование на жените за семејното насилство.

Амнести Интернешнал е загрижена дека ниедна од овие мерки специфични за едниот пол истакнати во Стратегијата за Ромите не се вклучени во Акциониот План за Здравство при Деценијата на Ромите, која само бара “организирање на

¹⁵⁸ Според Годишниот Извешај на Специјалниот Извешувач за Правото на Образование, 2004 год, помеѓу 10 и 50 породувања на секои 1,000 живи породувања се од девојчиња меѓу 15 и 19 години во Македонија, <http://www.right-to-education.org/content/unreports/unreport12prt2.html>

¹⁵⁹ Програми постојат, inter alia за: превенција на Сидата, туберкулоза, систематски лекарски прегледи во училиштата, донации на крв, здравствена заштита на мајките и децата, заштита на лицата без здравствено осигурување, заштита на лицата со емотивни проблеми, и болести на завосности, Службен Весник бр. 11, 2001, член 5 и 617.

редовни годишни прегледи за жените Ромки во 20 градови каде што живеат Ромите.¹⁶⁰

НВОи - правење разлика

Амнести Интернешнал повторно откри дека онаму кадешто македонската влада не успеала да превземе мерки кон гарантирањето на правото на здравје за жените Роми, меѓународни и домашни НВОи се обиделе да го пополнат јазот преку надворешно финансирани проекти.

Здравствено образование

80-годишна жена член на НВО Есма му кажа на Амнести Интернешнал: *“Јас имав осум деца, но немав идеја од каде доаѓаат. Мислев дека се од Господ. Имав односи, но никогаш не ги поврзав работите: не знаев дури ни каде ми е мајката.”*

Маргита, член на ромската женска НВО Есма, лоцирана во Шуто Оризари, му кажа на Амнести Интернешнал дека била една од шест жени кои се здобиле со обука за репродуктивно здравство, контрацепција и сексуално преносливи болести, и за тоа како да разговара со други жени на овие теми кои претходно не биле отворени за дискусија. Таа призна дека и покрај тоа што е мажена и има деца, таа самата не била свесна за овие теми пред да биде обучена, како дел од програмата на Меѓународниот Комитет за Помош со цел да се зголеми пристапот на жените Ромки до здравјето. Таа тогаш можела да им пружи основно здравствено образование на жените Ромки од Шуто Оризари и да ги поттикне да имаат бесплатни прегледи во клиника која вработувала доктор Ром. Во друг проект финансиран од шведското НВО Квина тил Квина, 15 членови на Есма оделе од кука до кука и ги поканувале мажените жени на дискусија за здравствени услуги и лекарски прегледи. Некои 6,000 жени, вклучувајќи ги и оние без документи, добиле вакви прегледи; на оние на коишто им биле пронајдени сексуално преносливи болести или други инфекции им било дадено бесплатно лекување.

Документи

*“Неодамна 17-годишна девојка Ромка дојде во нашата канцеларија. Беше бремена; беше со нејзината мајка и ниту едно од четирите деца во семејството ниту мајката не биле пријавени. Никој од нив не поседувал лична карта. Мајката била родена во Македонија, но не била пријавена; сите четири деца биле родени дома, и не биле пријавени.”*¹⁶¹

Од 2003 год, македонската женска НВО ЕСЕ им помага на жените Ромки да се здобијат со здравствено осигурување, и преку отворање на информативен центар во Шуто Оризари да им обезбеди информации на жените за пристапот до здравствената заштита. Некои 3,000 до 4,000 лица кои добиваат пензии и социјална помош биле потпомогнати да се здобијат со здравствено осигурување. Исто така вршеле и обука на здравствените работници и студенти по медицина за половите, здравјето и дискриминацијата, и за промоцијата на здравственото осигурување за лицата Роми.

¹⁶⁰ Влада на Македонија, Акционен План на Деценијата на Вклучување на Ромите, стр. 9.

¹⁶¹ Интервју на Амнести Интернешнал со Исидора Касарска-Фодеевска, ЕСЕ, ноември 2006 год.

ЕСЕ слично обучил ромски НВОи да им помагаат на жените да стигнат до здравствените центри. Во исто време ЕСЕ ги анализирал главните препреки за документи и подготвил модел за национален план за да се обезбеди пристап до документи и регистрација за здравствено осигурување, вклучувајќи и за оние коишто работат во неформалниот сектор (кој се однесува за, но не е специфичен само за Ромите). Програмата продолжува во 2007 год, со цел да се произведе анализа на финансиските бенефиции при обезбедувањето на превентативна здравствена заштита.

Проектои за девственоста

Женската Конвенција признава дека многу прекршувања на женските права произлегуваат од општеството и културата, и во член 5 (а) ги принудува владите да превземат соодветни мерки за да се корегираат овие прекршувања, вклучувајќи и да “ги промени социјалните и културните навики на однесување на мажите и жените, со цел да се постигне елиминација на предрасудите и сите други практики базирани на идејата на инфериорност или супериорност на еден од половите или на стереотипни улоги на мажите и жените.” Понатаму КЕСКП, во својот Општ Коментар 14 за Правото на Здравје, истакнува дека членките мора да превземат мерки за елиминација на стереотипите и вообичаените норми кои придонесуваат до продолжувањето на дискриминаторни “традиционални културни практикувања...кои не им ги дозволуваат нивните целосни репродуктивни права.”¹⁶² Во Македонија, вакви напори се прават од страна на жените Ромки.

Бидејќи во многу култури ширум светот, вклучувајќи и на Балканот, невестата се смета дека е “достојна” само ако е девица. Често пати нејзината девственост треба да се “докаже” за бракот да биде “валиден”, и како такво јавното претставување на девственоста е сеуште доста често меѓу ромските заедници во Македонија, често е наречено “блага ракија”. Во овој јавен настан, двојката се испраќа до брачниот кревет од страна на гостите; близок роднина чека пред спалната за да ги покаже искрварените чаршави кои ќе потврдат дека невестата била девица и ќе овозможат свадбата да продолжи бидејќи семејството на младоженецот ќе биде известно дека таа е достојна невеста. Колку што е ова понижувачки за девојчињата кои што крварат (и во многу случаи се употребува сила за да се осигура кинесе на хименот), за оние кои што не крварат, последиците се драстични: бракот може да се поништи, девојчето да се отфрли и врати кај родителите; и за неа може да биде невозможно повторно да се омажи.

Во 2002 год, 13 млади жени Ромки, кои се нарекувале себеси Ромки Лидерки, започнале проект кој имал за цел да ги предизвика нормите и вредностите кои што им го оневозможуваат правото на сексуална автономија на жените. Нивниот проект (кој

¹⁶² При Меѓународната Конференција за Популација и Развој на ОН, одржана во октомври 1994 год, во Каиро, Египет, и Четвртата Светска Конференција за Жените на ОН одржана во септември 1995 год, во Пекинг, Кина, владите експлицитно ја прифатија сексуалната автономија на жените. Во Програмата за Акција на Популацијата и Развојот од Каиро во 1994 год, делегатите од владите ширум светот ветија да ги елиминираат сите практики коишто дискриминираат против жените и да им помогнат на жените да “ги воспостават и остварат своите права, како и оние што се однесуваат на репродуктивното и сексуално здравје.” Во 1995 год во Пекињската Декларација и Платформа за Акција, делегати од владите ширум светот прифатија дека човековите права на жените го вклучуваат нивното право да имаат контрола врз и да одлучат слободно и одговорно за работи кои се однесуваат на нивната сексуалност без присилување, дискриминација и насилство. ОН, Програма за Акција на Меѓународната Конференција за Популација и Развој при Обединетите Нации, А/ЦОНФ.171/13, 18 октомври 1994, пара 4.4(ц); ОН, Пекињска Декларација и Платформа за Акција, А/ЦОНФ.177/20, 17 октомври 1995, пара. 223.

подоцна бил прифатен од Женската Програма на мрежата на ОСИ во шест земји во југоисточна Европа)¹⁶³ имал за цел да се справи со понижувачкиот ритуал на “тестирање” на девственоста на девојката на денот на нејзината свадба.

При справувањето со оваа практика, Ромки Лидерки не се фокусираа на девственоста, туку на јавното мачење на кое подлежат жените. При анкета на 660 лица, главно во рурални средини, тие откриле дека скоро половината од родителите кои биле интервјуирани рекле дека тие не би ја зачувале традицијата и би прифатиле снаа и ако не прокрвари, додека 70% сметале дека нивните синови не би ја прифатиле. Сепак 75% од синовите кои биле интервјуирани рекле дека не би се противеле да невестата не се подложи на тоа малтретирање, иако 70% мислеле дека нивните родители не би ја прифатиле невестата. Издавањето на истражувањето било проследено со форуми во 10 различни општини, кои ги вклучувале постарите луѓе од заедницата, религиозните водачи и Ромки Лидерки. Овие средби овозможиле отворање на дискусија за прашањето, и почнале да ги предизвикуваат традиционалните и дискриминирачки практики во нивната сопствена култура. Амнести Интернешнал ја поддржува оваа и други иницијативи каде што членовите на заедницата самите им се спротиставуваат на практиките кои дискриминираат против жените и девојчињата.¹⁶⁴

6. Насилство против жените

Амнести Интернешнал смета дека македонските власти не успеале да превземат соодветни мерки да се почитуваат, заштитат и исполнат правата на жените да бидат слободни од насилство во семејството. Ваквото насилство врз едниот пол е препознаено како форма на дискриминација која силно влијае на уживањето на човековите права на жените според КЕДЖ во нивната Општа Препорака 19. Додека семејното насилство се однесува на жените низ сите заедници, Амнести Интернешнал е загрижена дека жени од етничките малцинства, вклучувајќи ги и жените Ромки, повторно подлежат на двојна дискриминација.

Насилството против жените е злоупотреба на човековите права на жените и девојчињата, како и на нивните права на физички и психички интегритет, на слобода и безбедност на личноста, на слобода на изразувањето и нивното право на избор во бракот. Може да претставува измачување или суров, нехуман и деградирачки третман и во екстремни случаи може да го прекрши правото на живот. Насилството против жените им го оневозможува уживањето на другите права, вклучувајќи го правото на здравје, вработување и социјална помош.

Како потписнички на Конвенцијата за Елиминација на Сите Форми на Дискриминација Против Жените, македонските власти имаат должност да ги заштитат жените од насилство направено не само од страна на државни лица туку и од приватни индивидуи и групи. Во согласност со оваа повелба како и со други, од властите во Македонија се бара да се однесуваат совесно за да ги запазат правата на жените на еднаквост, живот, слобода и безбедност, како и слобода од дискриминација, насилство или суров, нехуман и деградирачки третман. Тие мора да имаат планови и

¹⁶³ <http://www.romawomensinitiatives.org/YoungRomaWomen.asp?kategorija=2&podkategorija=1>

¹⁶⁴ www.romawomen.org/young_leaders.

начела за да превземат мерки да ги исполнат овие права, да ги гонат виновниците и да обезбедат обезштетување и поправка кога правата ќе бидат прекршени. Државата може да биде одговорна пред меѓународните закони доколку не успее да го стори тоа.

Насилство во семејството

Насилството против жените во семејството (насилство од домашниот или интимниот партнер) се случува во сите заедници во Македонија и низ сите социјални групи. Проценето е дека околу 60% од жените имаат изјавено дека подлежат на вербално или психолошко насилство; 24% од жените изјавиле дека се тепани, додека 6% се сексуално злоупотребувани¹⁶⁵.

При измени на Законот за Семејството во 2004 год, семејното насилство беше признаено како посебен прекршок. Исто така, семејното насилство се смета за отежнувачки фактор под одредбите на Кривичниот Законик кои забрануваат убиство, неумислено убиство, сериозно ранување или други форми на физичко ранување, и придонесува до (скоро) дуплирање на казната на овие прекршоци.

Заштита од ваквото насилство беше воведена во изменетиот Закон за Семејството од 2004 год, кој овозможува социјален работник да може да поднесе заштитни мерки, вклучувајќи и времени заштитни мерки и мерки на граѓанско ограничување, во име на жртва на семејно насилство; жртвите на насилство не се во можност да поднесат вакви барања независно. Прекршувањето на ваквите наредби не е кривичен прекршок. Останатите одредби од Законот за Семејството остануваат да се применат како здравствено-заштитни мерки за жртвите на ваквото насилство врз едниот пол (вклучувајќи ги и оние без социјално осигурување), и обезбедување на лекарски документи неопходни за да се започне судско гонење.

Национална СОС линија која ја води ЕСЕ е поврзана со шест прифатилишта за кои се грижи министерството за труд и социјална политика, и се финансирани главно од меѓународни донатори. ЕСЕ и неколку други НВОи, вклучувајќи етнички албански и една ромска НВО, им обезбедуваат правна и друга помош на жените. Националниот Акционен План¹⁶⁶ вклучува протоколи и процедури за управување според кои владините агенции и НВОи може да применат заштита и мерки за помош. Сепак, според ЕСЕ, иако законите, правилата и оперативните документи постојат, “недостасува акција; капацитетот на државата е многу мал, нема механизми да се применат правилата.”¹⁶⁷

Во 2006 год, КЕДЖ ги поздравиле правните мерки превземени за справување со насилството против жените, вклучувајќи ги и измените на Законот за Семејството. Сепак, КЕДЖ беше “загрижен поради високата стапка на насилство против жените, вклучувајќи го и семејното насилство” и ја поттикна Македонија, во согласност со нивната Општа Препорака 19, да “даде приоритет на воспоставувањето на мерки да се справи со сите форми на насилството против жените, вклучувајќи го и семејното насилство; ... подетално да разработи и примени законски мерки за насилство против жените, за да се осигура прекршителите да се ефикасно гонети и казнети, а жртвите

¹⁶⁵ ЕСЕ, *Домашно Насилство*, 2000 год, базирано на анкета од 850 испитаници, вклучувајќи 93 жени Ромки (10.9%), во 14 градови и 21 село во Македонија.

¹⁶⁶ Зацртани во Националниот Акционен План за Еднаквост на Половите од 2000 год.

¹⁶⁷ *Извешај во Сенка до КЕДЖ*, интервјуа на Амнести Интернешнал, ЕСЕ, ноември 2006 год.

да добијат соодветна заштита и помош ... да се обезбедат прифатливишта за жените жртви на семејно насилство (и да) се применат образовни и мерки за подигање на свеста кои ќе ја истакнат неприфатливоста на сите видови насилство против жените и овие напори да се насочат кон полициските службеници, судството, здравствените работници, социјалните работници, лидерите во заедниците и општата јавност. “

КЕСКП исто така ги повика властите да “донесат специфичен закон со кој се казнува семејното насилство“ (т.е. криминален закон кој ќе ги примени измените на Законот за Семејството од 2004 год); да обезбеди задолжителна обука на полицијата, социјалните работници, гонителите и судиите за одредбите на законот кои се однесуваат на мерките на граѓанско ограничување, и да поттикнат пријавување на семејно насилство преку зголемена помош за жртвите.¹⁶⁸

Насилство против жените Ромки

Ромските НВОи објавуваат големо ниво на домашно насилство на жените Ромки во нивните заедници. Бидејќи жените Ромки главно се преселуваат во домот на сопругот по стапувањето во брак, освен насилство од страна на нивните сопрузи, многу исто така се соочуваат и со насилство од членови на семејството на сопругот, или во некои случаи, и од нивните сопствени родители.

При интервјуа остварени од Центарот на Ромите во Скопје со 273 жени Ромки, 166 жени (70%) изјавиле дека биле жртви на семејно насилство. Во 120 случаи, причинител бил нивниот сопруг; во 40, член на семејството на сопругот (свекор, свекрва, неговите сестри или браќа); а во 16 случаи, родителите на жената. Друга анкета на 292 жени Роми, направена во 2004 год од страна на ромската женска НВО Лулуди, откри дека една третина од жените кои биле интервјуирани изјавиле дека биле жртви на физичко насилство, малку помалку од половина изјавиле дека биле подложни на вербално насилство и психичко насилство а околу 5% биле жртви на силување или друго сексуално насилство.¹⁶⁹

Жените Ромки не сакаат често да ги пријавуваат ваквите насилства надвор од нивната заедница, и често ги решаваат ваквите несогласувања меѓу семејствата на традиционални начини. Во случаи на семејно насилство, родителите ги собираат децата за да се обидат да го решат конфликтот. Сепак, онаму каде што членовите на семејството ги натерале жените кои ги напуштиле насилните бракови да се вратат кај мажот, во многу случаи насилството продолжило.

Млада жена Ромка, Н.Н, му кажа на Амнести Интернешнал: “Сесџира ми, која беше мажена со две деца, се врати дома оџкако беше џолку многу исџејана и со модрици да мораше да џомине една недела во креветџи. Кога се врати дома моеџто семејсџиво најџрвин ја џтераа да го најџушџи соџругоџи, но џо една недела, џаџџко ми џ кажа дека е џааа крива, и дека не џреба да е џолку криџична или неклуџурна кон

¹⁶⁸ *Завршни Заклучоци на КЕСКП, 2006 год, џара 39.* КЕСКП исто така повика на “чувствителност на здравствените и други службеници кои работат со жртвите на семејно насилство... проџирување на дефиниџјата на насилство против децата и воспоставување на систем за идентификување, запишување и препраќање на случаите; и да обезбеди ажурирани податоци за бројот и природата на пријавените случаи на домашно насилство, осудувањата и видот на санкции кои се применети.“

¹⁶⁹ *Извешџај во Сетка до КЕДЖ, стр.55 & Женска и младинска асоџиџација на Ромите Лулуди, Традиџиџџе и обичаџџе не се изговор за насилсџиво, 2004 год.*

сопругот. Тој рече дека нејзиниот сопруг има право да ја нападне. Осина кај нас четири месеци, но после се врати; не сакаше да зависи од нејзиното семејство, и нејзиното најстарио дете беше осиналото кај сопругот додека најмладата ќерка осина со неа. Многу жени (мораат да) ги оставаат децата со мајката. Им се враќаат поради љубов, деца, и некој вид на економска стабилност.“

Мнозинството жени кои ги напуштаат насилните сопрузи првенствено се враќаат во нивните родителски домови, но многу се принудени да се вратат кај својот сопруг поради недостигот на соодветни економски или алтернативи за сместување. Културната претпоставка дека децата треба да останат кај таткото исто така ги тера да му се вратат на сопругот.¹⁷⁰ Иако многу жени Ромки (особено помлади жени) наводно бараат развод, други му кажаа на Амнести Интернешнал дека не се решаваат на развод, бидејќи не се сигурни дека ќе можат да се издржуваат самите себеси, дека нивните деца може да им бидат одземени од властите.

Жените кои бараат развод се уште имаат ризик од насилство. НВО Лулуди го информираше Амнести Интернешнал за жена која била мажена 15 години, и која во последните седум години била подложна на семејно насилство од страна на нејзиниот сопруг, кој бил невработен и алкохоличар. Заедно со ќерка ѝ, избегала во куќата на нејзиниот брат, и побарала развод и барала да ѝ се додели семејниот дом, како што е овозможено со Законот за Семејството. За време на три-месечниот период на советување, кој е загарантиран со закон при сите случаи на развод, со цел да или ги смири двојките или да ги разреши финансиските поделби и деталите околу тоа кој ќе ги чува децата, таа не добила никаква заштита од неговото понатамошно насилство. По разводот, таа веќе немала право на социјално осигурување и здравствена заштита, која што била на име на сопругот.¹⁷¹

“Постариите жени прифаќаа да бидат тешани, но помладите образовани не го прифаќаат тоа, иако оние кои остануваат дома го прават тоа. Постариите жени исто така биле тешани од други членови на нивните семејства; сега жени на 30 или 35-годишна возраст не би прифатиле други членови од нивното семејство да ги тешаат.“ (Сонгул Шабан, РЦС).

Членовите на Есма, најстарата женска ромска НВО, со некои членови кои имаат по 60, 70 или 80 години, му кажаа на Амнести Интернешнал дека тие израснале во “тврдо традиционално општество,” каде што никогаш не се расправало за семејното насилство. Една жена кажа дека никогаш никому не кажала за насилството што го трпела додека не ѝ се приклучила на Есма, и разбрала за други жени во слични ситуации. Друга изјавила дека успеала да собере сили да го напушти бракот само откако разговарала со други жени во групата.

Жените Ромки, особено оние над 30 години, изјавија дека нивната слобода на движење е рестриктирана од страна на нивните сопрузи: член на Есма му кажа на Амнести Интернешнал, “Маж ми е многу љубоморен; ме обвинува дури и ако одам да заработам за леб на Пазар (продавачки алишта). Мисли дека ќе одам со некој друг

¹⁷⁰ Елисавета Бејкова, *Треба да кажеш не: Заштита на половајто насилство*, 11 јануари 2005 год.
<http://see.oneworld.net/article/view/101181/1/>

¹⁷¹ Интервју на Амнести Интернешнал со Лулуди, ноември 2006 год. Други имаат известно дека мажите кои ги претепале жените со сериозни повреди не им ги давале лекарските осигурувања за да не можат да бараат лекарска помош или да добијат лекарска потврда од лекарски вештак.

маж. “Нешто повеќе од половината жени интервјуирани од Даја кажале дека нивните мажи не им дозволуваат да излезат без дозвола, додека на помалку од една третина им било забрането да работат надвор од домот. Повеќе од една третина, особено оние над 30-годишна возраст кои немале никакво образование, верувале дека мажот има право да ги тепа.”¹⁷²

Многу жени Ромки и женски НВОи зборувале против насилството во семејството. Некои се обиделе да обезбедат услуги за помош, но можат малку да сторат без соодветни средства, и при систематско запоставување од страна на властите. Понатаму, услугите обезбедени од државата и НВОите се замислени имајќи ја во предвид мнозинската популација и не покажуваат културна сензитивност при обезбедувањето на заштита и поддршка на жените од етничките малцински групи.

Дискриминација од страна на законодавните службеници

“Оишиио земено, жениије не ја викааи полицијата и ако ја викнаи тиаа не доаѓа. И ако Законот за Семејството е променет локалните луѓе велат тиаа не е моја работиа и не ја викајте полицијата. Повеќето жени велат тиаа е моја грешка, и дека е во ред мажот да тие тиеиа.” (Сонѓул Шабан, РЦС).

Мнозинството на жени Ромки кои биле подложни на насилство во семејството наводно не ги пријавуваат случаите на домашно насилство во полиција. Нивните причини вклучуваат страв од одмазда од нивниот сопруг или неговото семејство, или верување дека ако јавно прозборуваат за насилството ќе се смета дека му донеле срам на семејството. Еден Ром истражувач за семејно насилство му кажа на Амнести Интернешнал: “Ако одиш во полиција, си објавил во јавноста; велат дека сакаш да го прекинеш бракот. Ако полицаец ти дојде во домот тиаа се смеет срамно: ситие мислат дека си го прекршил законот-дека си украде нешто; тиаа е многу срамно, не можеш после да се вратиш во куќата на сопругот.” Но друга жена, Б.И. му кажа на Амнести Интернешнал: “Не би оишиол во инспекција (полиција или социјален работник), би оишиол кај семејството. Да, можеш да ја викнеш полицијата ако е голем проблем, ако тие удри по глава или нешто. Секако дека тосиои срам, но ако сакаш да живееш мораш да го троголташ срамот, и да го ситориш она што мораш.”

Жените исто така можат да бидат критикувани бидејќи ја вклучуваат полицијата, бидејќи доколку се уапсат нивните сопрузи може да подлежат на лош третман од страна на законодавните лица. Жените исто така се плашат од понатамошно насилство од страна на семејството на сопругот, со кое што живеат, ако нивниот сопруг е уапсен. Сепак, некои 20% од жените Ромки кои му кажале на РЦС дека искусиле семејно насилство, ја имале повикано полицијата, бројка кој се совпаѓа со севкупната стапка на пријавување.¹⁷³

¹⁷² Даја, неиздадена анкета, цитат.

¹⁷³ Во 2000 год, ЕСЕ забележал стапка на пријавување од 20.8%; тие исто така забележале дека повеќе од половината анкетирани жени изразиле негодување од полицијата, велејќи дека тие биле незаинтересирани или дека им требало премногу долго да дојдат да им помогнат; видете ЕСЕ, *Семејно насилство*, стр. 41. Сепак во 2006 год, ЕСЕ понатаму извести дека стапката на пријавување може да биде и опадната на околу 10%, *Женските права во ПЈРМ, Брифинг за Комисијата за Човекови Права при Асоцијацијата за Еманципација, Солидарност и Еднаквост на Жените во Република Македонија (ЕСЕ) во партнерство со Светската Организација Против Измачување (СОПИ)*, јули 2007 год, стр. 3.

Но, според истражување на РЦС, кога жените Ромки пријавиле вакво насилство во полиција, таа не реагирала соодветно. Една жена му кажала на РЦС, *“Полицијата не го сфаќа сериозно семејното насилство. Ако го пријавиме, тие само ќе најдештат извештај и ќе си отидат.”* Во истражувањето на РЦС во 2005 год, полицијата превземала соодветни мерки преку прекршителите во само пет од 34 пријавени случаи. Според жените Роми, кога полицијата ќе одговори, тие не преземаат соодветни мерки, само издаваат предупредување за прекршителот или ќе ги задржат една вечер во полициската станица. На 52-годишна жена кој ја известила полицијата дека сопругот ја тепал долги години ѝ било кажано: *“Тој ти е маж. Ќе ги расчистиш проблемите наскоро и се ќе биде во ред.”* На мајка, која ја известила полицијата дека нејзиниот зет постојано ја тепал нејзината ќерка, ѝ било кажано *“не им се мешај во бракот;”* зетот бил само предупреден.¹⁷⁴

Жените Ромки исто така кажуваат дека подлежат на разни видови на понижувачки и деградирачки третман и кога ќе ја повикаат полицијата, најчесто со расистички навреди.¹⁷⁵ Кога 43-годишната Д.Д. од Штип побарала помош откако била претепана од член на нејзиното семејство, полицаецот наводно ѝ рекол: *“Вие Циганиите цело време се мешате меѓу себе. Мора да си ги решите проблемите меѓу вас.”*¹⁷⁶ Според НВО Лулуди, бремена жена од Шуто Оризари во 2005 год. побегнала во куќата на нејзината мајка, откако била удрена во стомакот. Го пријавила нападот во полиција, која ѝ помогнала да ги земе децата од семејниот дом. Подоцна му се вратила на сопругот. Во 2006 год, кога тепањата пак почнале, таа ја повикала полицијата, коишто одбиле да ѝ помогнат бидејќи му се вратила на мажот.¹⁷⁷

Според Кјмет Амет, претседател на ромската женска НВО Лулуди, *“Полицијата не ги заштитува жениите. Тие сметаат дека семејното насилство е приватен проблем и оставаат брачниот другари сами да си го разрешат. Во некои случаи кога жениите се јавиле во полиција, сè што полицијата направи е да најде извештај. Полицијата тврди дека немаат авторитет да интервенираат во вакви случаи, или пак само го препираат случајот како домашна расправија. Законот за Превенција на Домашното Насилство не се применува”.*

Пристап до помошта

“Програма за семејно насилство треба да биде соодветна на образованието и социјалниот статус на нивните клиенти; треба да посвои соодветен културен и лингвистички одговор.” (Азбија Мемедова, РЦС)

Македонските жени кои подлежат на семејно насилство може да бараат помош од неколку НВОи и од министерството за социјална работа. Сепак, бројот на жени Ромки коишто бараат ваква помош е мал. Причини за ова го вклучуваат нивниот страв од дискриминација или поради тоа што не веруваат дека властите ќе одговорат на нивните потреби. Некои жени Ромки имаат навестено дека социјалните работници

¹⁷⁴ Извештај во Сенка до КЕДЖ, стр. 17; интервју на РЦС со 25-годишната А.Ф. од Прилеп; 52-годишната И.А. од Битола; 52-годишната Д.Т. од Скопје.

¹⁷⁵ Наводно има помалку од 30 полицијци Роми во Скопје, и една жена Ромка полицајка. Не постојат посебни оддели за семејно насилство.

¹⁷⁶ Изјавено во 20 од 34 случаи документирани од РЦС, Извештај во Сенка до КЕДЖ, стр. 5.

¹⁷⁷ Интервју на Амнести Интернешнал со Кјмет Амет, ноември 2007 год.

кои не се Роми се однесуваат со нив на дискриминаторски или расистички начин, или не им овозможиле културно соодветна помош и поддршка. Други навестуваат директна дискриминација поради нивното ромско име, на пример, кога ќе се јават по телефон барајќи помош, или кога ќе бараат пристап до прифатилиштата.¹⁷⁸

Ромските НВОи кои обезбедуваат правни совети и помош известуваат дека земаат жени и деца на нивна привремена грижа во нивните канцеларии со цел да им дадат време да најдат алтернативно сместување.¹⁷⁹ Само една ромска НВО, Лулуди, обезбедува директна поддршка и помош на жените во ромската заедница. Лоцирана во Шуто Оризари, организацијата е поддржана од ОБСЕ, и има советодавни услуги, иако има потешкотии во обезбедувањето на соодветни услуги при недостигот на соодветни финансиски и професионални ресурси.

Не постојат соодветни услуги, особено за помладите жени Ромки со деца. Есма, 16-годишна девојка Ромка, наводно не била примена во прифатилиште бидејќи била под 18 години; била советувана да оди во детски дом, иако таа е мајка на две деца. НВО ЕСЕ се согласи дека ова може да е случај на дискриминација, иако тие исто така забележале дека девојки под 18 години, ниту пак постари машки деца не се примаат во прифатилишта.

Ниту министерството за внатрешни работи ниту министерството за правда не собираат податоци за пријавувања на семејно насилство, бројот на кривични гонења, или издавањето на заштитни мерки.¹⁸⁰ Издадени податоци од страна на НВОи го покриваат само периодот пред измената на Законот за Семејството во 2004 год, и покажуваат дека 30% од жените од сите етнички заедници коишто пријавиле насилство во полиција имаат започнато постапка против нивниот сопруг; сепак, овие биле граѓански постапки за развод. Од 2004 год, криминални постапки за семејно насилство (освен силување во бракот)¹⁸¹ може да бидат започнати *ex officio*. Сепак, при недостигот на специфично криминално дело, и бидејќи објавените податоци не се поделени по пол или етнички состав, не постои можност да се идентификува кои постапки за убиство, напад или повреда се однесуваат на семејно насилство, иако властите овјавиле дека во 2004 год, четири жени (не се знае од кој етнички состав) биле убиени од нивните сопрузи. Во 2006 год, КЕСКП ја повика Македонија да превземе мерки за “*чувствителност на здравствениите и другите работници коишто работат со жртви на семејно насилство ... и да обезбеди ажурирани податоци за бројот и видот на пријавените случаи на семејно насилство, осудувања и видот на одредена казна.*“

178 Интервју на Амнести Интернешнал со Азбија Мемедова и Софил Шабан, РЦС, и вработените во ЕСЕ, ноември 2007 год. По неколку навестувања за дискриминација на прифатилиштата, РЦС побарало статистички податоци за етничкиот состав на жените кои се прифаќаат вон нив. При недостигот на вакви податоци, тие планираат да спроведат анкети кои се однесуваат на прифаќањето во прифатилиштата. Слична дискриминација, пријавена од жените Ромки во Србија, беше превземена од КЕДЖ, видете *Завршни Заклучоци на КЕДЖ: Србија*, CEDAW/C/SCG/CO/1, 11 јуни 2005 год, пара 23-24, “Комисијата бара од земјата членка да ги разгледа и надгледува примените на критериумите за прифаќање кои ги користат безбедните куќи за жртви на семејно насилство со цел да се осигура дека овие не ги исклучуваат жените Ромки.”

¹⁷⁹ Интервју на Амнести Интернешнал со Даја и РЦС, ноември 2006 год.

180 “Проблемот на семејно насилство не се гледа одвоено, и поради тоа не е надгледуван од МВР, или од другите владини институции, но може да се анализира кога е потребно во контекст на криминалните прекршоци кои се направени, кое од една страна не дава јасна слика за општата состојба, или за неопходните податоци за неговите случувања во Македонија.” *Извешај на Македонија до КЕДЖ, стр. 17.*

181 Силувањето во бракот се смета за прекршок во КЗ од 1996 год. но при случаи на силување во бракот, наместо останатите случаи на силување кои можат да се гонат *ex officio*, постапка може да се започне само врз база на личен приговор.

Амнести Интернешнал ги повикува министерството за внатрешни работи и министерството за правда да соберат податоци, поделени по пол и етнички состав, за пријави на семејно насилство, и за превземени мерки, вклучувајќи кривични гонења и примена на заштитни мерки, за да може да се регистрираат соодветно бројките на насилствата против жените. Организацијата исто така го повикува министерството за труд и социјална политика да се воведат соодветни мерки за да се дадат културно чувствителни одговори и помош кога им се помага на жените од сите етнички средини, вклучувајќи ги и жените Ромки, при насилство во семејството и да им се даде соодветната помош без дискриминација.

Трговија со жени и девојчиња

И покрај одредби во македонското законодавство за справување со трговијата, подобрувања при гонењето на оние за кои има сомневање дека се вклучени во трговија меѓу граници, како и воспоставување на Национален Механизам за Упатување за да обезбеди заштита и помош на лицата со кои е тргувано, Амнести Интернешнал е загрижена дека властите во Македонија не успеале соодветно да одговорат на зголеменоста на внатрешната трговија, вклучувајќи и со жени и девојчиња Ромки, главно за цели на насилна проституција. Неуспехот може да резултира и со кршење на правата на младите жени и девојчиња, вклучувајќи ги и оние од ромската заедница.

Распонот и фреквенцијата на внатрешната трговија во Македонија може само да се проценува. Помеѓу јануари 2005 год. и декември 2006 год. некои 61 обвиненија биле започнати против прекршители кои се товарат за трговија со луѓе (член 418-а КЗ), за криумчарење на мигранти (член 418-б, КЗ) или за посредување при проституцијата (член 191 КЗ), три од кои се оснесуваат на внатрешна трговија.¹⁸² Сепак, НВОите известуваат дека од 2003 год, има намалување на трговијата преку граници додека пак внатрешната трговија е зголемена. Ова се соопваѓа со извештаи од други места во регионот на Балканот.

Трговијата со луѓе се казнува според член 418 (а) од КЗ од 2002 год, иако дефиницијата не се совпаѓа целосно со Протоколот од Палермо.¹⁸³ Национална Програма за Справување со Трговијата беше воспоставена во 2002 год, и Национален

¹⁸² Коалиција за Сите Фер Судења, *Одговори на Криминалниот Суд за Организираните Криминал*, Скопје, февруари 2007 год. Остануваат прашања за способноста на властите да ги употребат одредбите на Законот за Заштита на Сведоците пред, за време на и по судењата, и за тоа дали при кривични гонења соодветно се следат механизмите за гарантирање на правата на лицата со кои е тргувано како сведоци.

¹⁸³ Член 418 (а): “(1) Тој што со сила, сериозна закана доведува во заблуди или други форми на присила, грабнување, измама, со злоупотреба на својата положба или состојба на бременост, немоќ, физичка или ментална неспособност на друг, или со давање или примање на пари или друга корист заради добивање на согласност на лице кое има контрола на друго лице, врбува, пренесува, превезува, купува, продава, засолнува или прифаќа лица заради експлоатација по пат на проституција или други форми на сексуална експлоатација, порнографија, принудна работа или слугување, ропство, присилни бракови, присилна фертилизација, незаконито посвојување или нему сличен однос, или недопуштено пресадувње делови од човечкото тело, ќе се казни со затвор од најмалку четири години.” (2) Тој којшто врбува, купува, превезува, пренесува, продава, засолнува или прифаќа деца или малолетни лица заради експлоатација на овој член ќе се казни со затвор од најмалку осум години.” Понатамошните одредби овозможуваат четири години затвор за “тој што ќе одземе или уништи лична карта или пасош или друга туѓа идентификациона исправа заради вршење на дело од ставовите (1) или (2),” и за затворска казна од помеѓу шест месеци и пет години за “тој што користи или овозможува на друг користење на сексуални услуги за лице за кое се знае дека е жртва на трговијата со луѓе.” Македонија го ратификуваше Протоколот за Превенција и Сузбивање и Санкционирање на Трговијата со Луѓе, особено Жените и Децата (Палермо Протокол) на 28 септември 2004 год.

Акционен План и Стратегија за Справување со Трговијата со Луѓе (и Нелегалната Миграција) беа усвоени од Владата на почетокот на 2006 год. Националниот Акционен План, кој сеуште не е целосно применет, овозможува превенција на трговијата преку подигање на свеста; усовјувањето на заштитни мерки за целиот период на судскиот процес; заштита од кривично гонење во однос на други дела; и додатна помош и сместување во државни прифатилишта вклучувајќи и психолошка помош за лицата со кои е тргувано.

Во 2005 год, Националниот Механизам за Упатување (НМУ) беше воспоставен во рамките на одделот за еднаквост на половите при министерството за труд и социјална политика (со помош на ОБСЕ, Меѓународната Организација за Миграција (ИОМ) и УНИЦЕФ). НМУ се состои од централно место за упатување за 58 социјални работници, сместени во 27 општински центри за социјална работа, и обучени за идентификување на лицата со кои се тргува како и проценка на потребите за помош и поддршка. Социјалните работници може да ги упатат лицата со кои е тргувано до засолништа на НВОи или во транзитен центар со кој раководи МВР и ИОМ. Од полицијата се бара да ги извести социјалните работници за лицата за кои се сомневаат дека биле подложни на трговија.

Во 2006 год, КЕСКП препорача “земјата членка да ги засили своите напори за да се справи со трговијата со луѓе, особено со жени и девојчиња, со тоа што ќе одвои доволно средства за да им помогне и да ги рехабилитира жртвите, како и за програмите за заштита на сведоци, обезбедување на задолжителна обука за трговија за полицијата, обвинителството и судиите, и со ефикасна примена на Националната Стратегија и Акциониот План за Трговија со Луѓе и предложениот Акционен План за Национална Трговија со Деца”.

На 17 ноември 2005 год, Македонија ја потпиша Конвенцијата за Акција против Трговијата со Луѓе на Советот на Европа, која овозможува *inter alia* за воведувањето на законодавство и воведување на детална серија на мерки за да се заштитат правата на лицата со кои се тргува, вклучувајќи и за нивна идентификација, заштита и помош. Во времето на пишување на овој извештај Македонија ја немаше ратификувано конвенцијата, иако многу од неопходните закони веќе беа донесени. Владата има превземено мерки да овозможи неопходните протоколи и други мерки кои имаат за цел да ја спроведат конвенцијата ефикасно се веќе донесени. Властите наводно ја испитуваат хармонизацијата на законот и практиката со цел да се ратификува.¹⁸⁴

Трговија со жени и девојчиња Ромки

Амнести Интернешнал признава дека властите имаат превземено мерки во измината година коишто може да помогнат при идентификацијата на внатрешно тргуваните лица, особено на децата.¹⁸⁵ Сепак, организацијата е загрижена поради недостигот на

¹⁸⁴ Мерки за справување со основните причини за трговијата и да се овозможи заштита на лицата со кои се тргува во согласност со Конвенцијата беа предложени од страна на МТСП и Националната Комисија за Борба со Трговијата на Луѓе во 2004 год.

¹⁸⁵ Во февруари 2007 год, на пример, беше потпишан Меморандум за Разбирање (МзР) помеѓу министерството за внатрешни работи и министерството за труд и социјална политика, воспоставувајќи протоколи за заштита на децата со кои се тргува, како и присуство на социјални работници за време на полициски рации. МВР исто така потпиша МзР за соработка со НВО кое обезбедува прифатилишта за се поголемиот број на лица со кои се тргува внатрешно.

ефикасни протоколи за идентификација на внатрешно тргуваните лица, на жените и девојчињата Ромки и на другите внатрешно тргувани лица им недостасува заштита, услуги и поддршка која треба да им се пружи на тргувани лица. Тие може кривично да се гонат поради други прекршоци поврзани со нивната состојба на лице со кое е тргувано, вклучувајќи проституција, додека пак злосторниците ќе бидат неказнети.

Бројот на внатрешно тргувани лица не е познат, но според истражување спроведено од страна на ромската НВО ПХУРТ, во име на ОДИХР/ОБСЕ Социјална Фокусна Точка на Ромите и Синтите, жените и децата од посиромашните заедници и региони во Македонија, како Роми, Албанци и Македонци, биле идентификувани за внатрешно тргувани.¹⁸⁶ Додека не е познат обемот на трговијата на жените и девојчињата Ромки, Оупен Гејт, партнер на мрежата Ла Страда, го извести Амнести Интернешнал дека имаат прифатено во нивното прифатилиште скоро ист број на Македонки, Албанки и жени и девојчиња Ромки со кои се тргувало во присилна проституција. Ова претполага дека непропорционален број на Роми подлежат на тргување.

Според ПХУРТ, девојчињата Ромки од посиромашните делови на западна Македонија наводно се тргувани за да работат во барови или ресторани или за проституција. Тие најчесто се врбуваат од “постари деца, нивните соседи, или можеби роднини или постари лица коишто живеат во нивните заедници (но исто така и од лица од другите етнички заедници),“ НВОи известуваат дека иако некои девојчиња Ромки може да започнале доброволно со проституција, во поголемиот број на случаи, тие биле приморани на проституција.

Според Оупен Гејт, полицијата не успеала да се адаптира доволно брзо на зголемениот број на внатрешна трговија, резултирајќи со неможноста да идентификува лица, вклучувајќи и жени и девојчиња Ромки, со кои е тргувано. Понатаму, НРМ координира состаноци за да воспостави протоколи за идентификација на внатрешно тргувани лица и има воспоставено некои критериуми, вклучувајќи рестрикции на движењето на лицето, и силно физичко насилство.

Овие жени и девојчиња може исто така да подлежат и на други прекршувања на нивните права за физички и психички интегритет од страна на законодавните службеници. Според извештаи на НВОи, жените кои работат како проститутки на улиците, без разлика дали со нив се тргува, редовно се тепани од страна на полицијата. Во еден случај, кога е поднесена жалба против полицијата од страна на Македонскиот Хелсиншки Комитет (МХК) во име на жена чијашто рака и нос наводно ѝ биле скршени од полицијата во областа Гази Баба во Скопје, полицијата одбила да ја прифати жалбата велејќи “бидејќи таа е криминалец.”¹⁸⁷ Иако проституцијата не е кривичен прекршок, жените може често да бидат неосновано уапсени и задржани, врз база на повеќе основи, иако според МХК тие ретко се обвинети за било каков прекршок; ова е пропуштена можност за идентификување на жените со кои се тргува.

¹⁸⁶ ЦПРСИ *Истражувачко Патување во Македонија за Трговијата на Деца и Ромски Заедници*, 2004 год.

¹⁸⁷ Интервју на Амнести Интернешнал со Мирјана Најчевска, ноември 2006 год, врз база на информации добиени од НВО Здрави Опции Проект Скопје (ЗОПС), којшто работи со интравенозните корисници на дроги, работници во индустријата со секс и лица со кои се тргува.

Во ромската заедница прашањето за трговијата е доста исполитизирано, како резултат на конфузија меѓу договорени и насилни бракови (видете подолу) и трговија кај повеќето во заедницата. За жените и девојчињата Ромки често се смета дека се тргувани кога се присилно омажени од страна на повеќето во заедницата па и од меѓународните организации. Бидејќи договорените бракови може да вклучуваат финансиска трансакција меѓу страните, оние кои не се Роми опишуваат дека Ромите “си ги продаваат” ќерките. Конфузијата поради обичај при мажењето и кривично дело има причинето значителна поделба меѓу не-ромските женски НВОи и ромските организации, кои имаат изразено загриженост дека договорените бракови се погрешно претставени, нападнати и криминализирани. Амнести Интернешнал смета дека додека договорените бракови на лица под 18 години не се во согласност со одредбите на Законот за Семејството,¹⁸⁸ тие не претставуваат трговија, и жали што ваквата конфузија може да резултира со невозможност прецизно да се идентификуваат жените и девојчињата Ромки кои се тргувани.

Оупен Гејт му опиша на Амнести Интернешнал неколку случаи за кои веруваат дека со девојчињата Ромки се тргува, но преку договорени бракови. Во еден случај, кој опишува како може да дојде до конфузија, родителите на девојчето добиле 5,000 евра од нивниот зет како дел од договорот за стапување во брак. Бракот најпрвин бил вистински, и релативно среќен; но, сопругот на девојчето подоцна ја тргувал во странство во присилна проституција. При недостигот на ромски НВОи против тргување, ваквите погрешни верувања ќе продолжат.¹⁸⁹

Во октомври 2004 год, иницијатива од страна на ОДИХР/ОБСЕ Социјална Фокусна Точка на Ромите и Синтите ги поврза заедно не-ромските и ромските НВОи ширум регионот да се засегнат со трговијата во ромската заедница, најпрвин давајќи задача на ромски НВОи да го истражат распонот на трговијата со лицата Роми во своите земји, и подоцна финансирајќи партнерски проекти меѓу ромски и не-ромски НВОи. Во септември 2006 год, македонските организации беа збратимени со албански и италијански НВОи за да изготват заеднички проект кој ќе се фокусира на трговијата со деца од улица.¹⁹⁰ Преку вакви проекти жените Ромки ќе може да ги развијат своите капацитети да отворат свои организации кои ќе се занимаваат со прекршувањата на правата на жените и девојчињата Ромки со кои се тргува.

Воспоставени (договорени) и насилни бракови

Амнести Интернешнал е загрижена дека поради воспоставени практики, како и економскиот притисок, можно е некои млади жени да се присилени на брак против нивната волја. Овде, Амнести Интернешнал разликува помеѓу насилни бракови и договорени бракови, во коишто младите жени слободно се согласуваат да стапат во брак кој е договорен од страна на нивните родители.

¹⁸⁸ Според македонскиот Закон за Семејството најмалата возраст за стапување во брак е 18 години (или 16 во исклучителни околности).

¹⁸⁹ Жените Албанки имаат воспоставено свои НВОи против трговија во Тетово, Струга и Кичево.

¹⁹⁰ ОБСЕ/ОДИХР, *Извештај за Подигање на Свесноста за Ромски Активности за Прашањето на Трговија со Луѓе и Особено Деца*, март 2005 год; Присуство на ОБСЕ во Албанија, *Градење на капацитетите на ромските заедници за да се сиречи трговијата со луѓе. Извештај од јаркалезна маса, 18-20 септември 2006 год*. Македонските претставници ги вклучуваа Ениса Еминова, Женска Иницијатива на Ромите, Анифе Демировска и Оупен Гате (Ла Страда).

Како и да е, постојат сомневања дека некои договорени бракови на девојчиња Ромки под 18-годишна возраст претставуваат насилни бракови. Според меѓународниот закон за човекови права, лицата под 18-годишна возраст се дефинирани како деца; детските бракови според оваа дефиниција сочинуваат насилни бракови, бидејќи дете не може да се смета дека има дадено слободна согласност. Општата Препорака 21 на КЕДЖ вели дека “ветувањето на девојчиња или од страна на членови на семејството во нивно име ... е во спротивност не само на Конвенцијата, туку и на правото на секоја жена слободно да си одбере партнер.”

Насилните бракови на девојчињата го потврдуваат нееднаквиот статус на жените во општеството, им ги намалува изборите во животот и ги прави подложни на насилство. Може да доведе до рана бременост, поврзана со негативни последици по здравјето за мајката и за детето. Според извештаи од други земји со слични традиции, колку е понизок приходот на семејството и нивното ниво на образование, толку повеќе има шанси девојчето да биде присилено на брак.

Б.И., сега на 43-годишна возраст, му кажа на Амнести Интернешнал: *“Татко ми ме натера да се омажам. Имав 16 години. Не го знаев маж ми претходно, го немав ни видено. Но на крај, фала му на господот, имавме нормален живот, и без физичко насилство.”*

Насилните бракови, во контраст со договорените бракови, се опишани како “брак склучен без валидна согласност на двете страни и може да вклучува присилување, психичко насилство, емоционално уценување, и интензивен семеен и социјален притисок. Во најекстремните случаи, може исто така да вклучува и физичко насилство, тортура, грабнување, задржување и убиство на индивидуата на која се однесува”¹⁹¹. Понатаму, насилниот брак го прекршува правото на жената сама да си одбере партнер, право загарантирано со член 23 (3) од МПГП и според Женската Конвенција, на којшто Македонија е земја членка.

Насилните бракови се сега релативно ретки, особено во поруралните области и сиромашни заедници. Енисе Демирова од Штип му кажа на Амнести Интернешнал: *“Состојбата е лоша стика, патријархална е. Има семејства со патријархални размислувања и жени им се потчинети на мажите. Каков ефект има тоа на девојчињата кои растат? Навистина е многу лошо за младите жени... раните бракови се многу честии сега, поради пари; се работат за продажба на невесити помеѓу €1000 и €5600; буквално си ги продаваат ќерките за пари. Во овој социјален контекст на тој начин останува една стика помалку за да се рани. Децата се продаваат на 13, 14, 15 години; потстојат и насилни и договорени бракови”.*

Сепак, дури и во ваквите заедници, насилните бракови имаат малку поддршка, како што вели Енисе Демирова, *“19-годишна девојка му беше продадена на Ром од Данска, кој беше дојден да бара идеална бори (жена). Таа не сакаше да се омажи за него. Татко ѝ и рече “јас те израснав, ранев, јас донесувам одлуки.” Мајка ѝ немаше право на глас. Иако таа (ќерката) е возрасна, таа немаше право на глас во оваа ситуација. Отиде во Данска но по два месеци избега и им се врати назад на родителите во Штип. Заедницата гледаше на неа како на “ниста жена ниста*

¹⁹¹ Аин О Салип и Ширкат Гах, Вежба за Собирање на Податоци за Насилни Бракови, поднесок на Интјерјатс до работната група на министерството за внатрешни работи, Велика Британија, март 2000 год. (<http://www.soas.ac.uk/honourcrimes/FMsubmission.htm>)

7. Заклучоци и Препораки

Амнести Интернешнал смета дека последователни Влади во Македонија постојано не успеале да преземат адекватни мерки на почит, заштита и исполнување на човековите права на Ромите. Амнести Интернешнал исто така смета дека постојната администрација не успеала да одговори соодветно на предизвикот на Деценијата на Вклучување на Ромите, која што имаше за цел да воведи мерки за да се почитуваат и заштитат одредени специфични права на Ромите во Македонија. Заедничката владина / НВО стратегија опишана во Стратегијата за Ромите во голема мера останува неспроведена.

При донесувањето на препораките што следат, Амнести Интернешнал е свесна за несигурната состојба на македонското стопанство, но особено ги поттикнува властите да:

- Бараат меѓународна помош и соработка каде што е потребно за да се исполнат минимум основните обврски поврзани со правата за здравје, образование и работа, како што се изнесени од Меѓународната Повелба за Економски, Социјални и Културни Права;
- Идентификуваат програми кои може да се квалификуваат за специфична помош како комплиментарните фондови алоцирани за Деценијата на Вклучување на Ромите;

Иако следните препораки се наменети да се подобрат правата на жените и девојчињата Ромки, од нивната примена ќе имаат корист и мажите и момчињата Роми, како и другите малцинства во Македонија кои што живеат во маргинализирани заедници.

Имплементација на Акционите Планови и Деценијата на Вклучување на Ромите

Амнести Интернешнал го повикува министерството за труд и социјална политика, во соработка со соодветните министерства:

- Да изготви специфични, усмерени и временски-дефинирани планови, вклучувајќи детални временски специјални мерки, за да се елиминира дискриминацијата кон жените Ромки, како што е препорачано од КЕРД и КЕСКП, вклучувајќи и позитивни мерки за да се забрза напредокот кон еднаквост меѓу мажите и жените;
- Да вклучи вакви мерки како приоритет во Националните Акциони Планови за Половите и Ромите, да се подобри постојниот Акционен План на Деценијата на Вклучување на Ромите, да се произведат детални и опсежни планови кои поточно ќе ги опфаќаат препораките планирани со *Стратегијата на Ромите*, и со овој извештај; ваквите планови треба да вклучуваат прецизни рокови, и да ги идентификуваат финансиските и другите ресурси и одговорните служби за секоја од активностите;
- Да воспостави структури и механизми, како што се предвидени со *Стратегијата на Ромите*, да се набљудува прогресот, да се оценува ефикасноста на програмата, и да се даде отчет на парламентот, граѓанското општество и меѓународните тела за имплементацијата;

- Постојано да собира статистички податоци и информации, одделени според пол и етничка припадност, во однос на образование, здравје, вработување и други релевантни области, земајќи ги во предвид европските стандарди кои се однесуваат на заштитата на лични податоци и правото на само-идентификација;
- Да ги зајакне на општинско ниво комисиите за полови и Роми, за тие да можат да бидат вклучени во планирањето и набљудувањето на нивната имплементација, за да се овозможи соработка и комуникација на локално ниво.

Имплементација на Специјални Мерки

Амнести Интернешнал ја повикува владата без понатамошно одложување:

- Да примени временски специјални мерки како што е барано од КЕДЖ, “за да се елиминира дискриминацијата на руралните жени, како и на жените од етничките малцинства, особено на жените Ромки и Албанки, и да се зголеми нивното уживање на човековите права преку сите расположливи средства, вклучувајќи и временски специјални мерки, во согласност со член 4, параграф 1, од Конвенцијата, и општа препорака бр. 25 од Комисијата“;
- Да примени временски специјални мерки како што е барано од КЕСКП, “за да им се овозможи подеднаков пристап на жените, особено на жените Ромки и другите жени од малцинствата, како и жени коишто живеат во рурални области, до пазарот на трудот исто како и на мажите, вклучувајќи и на високи позиции, и дека принципот за еднаква плата за работа од иста вредност се применува во пракса. “

Примери за вакви мерки се дадени подолу.

Воведување, измени и имплементација на законодавството

Амнести Интернешнал ја поттикнува владата, без одложување:

- Да подготви и примени детален закон за забрана на дискриминацијата, како во јавниот така и во приватниот сектор и врз основа на етничката припадност, во согласност со меѓународните стандарди, и имајќи ги во предвид нацрт законите веќе предложени од НВОи; ваквото законодавство треба да вклучува ефикасни процедури и ресурси, како и бесплатни правни услуги, каде што оние чиито права биле нарушени ќе може да бараат исправка и подобрување, вклучувајќи и компензација;
- Да примени мерки предвидени со Законот за Еднаквост меѓу Мажите и Жените, вклучувајќи зајакнување на Канцеларијата на Народниот Правобранител, за да им се овозможи пристап на жените кон ефикасни процедури, како и бесплатни правни услуги, таму каде што нивните права биле прекршени со цел да можат да бараат исправка и подобрување, вклучувајќи и компензација; ваквите мерки би требало подеднакво да се применуваат и од приватни фирми и работодавачи;
- Да превземе итни мерки за да се променат правните и административни процеси и дискриминирачки критериуми кои им оневозможуваат на Ромите да се здобијат со лични документи;

- Да превземе итни мерки за да издаде административни инструкции на сите релевантни владини оддели, вклучувајќи ги министерствата за образование, труд и социјална политика и здравство да ги применат измените на Законот за Социјална Политика и да се осигураат дека сите граѓани имаат право да се пријават за социјално осигурување, вклучително и здравствено осигурување, без оглед на тоа дали имаат диплома за завршено основно образование или не.

Претставеност на жените во јавниот живот

Со цел потполно да се исполнат правата на жените Ромки, владата треба да превземе итни мерки за претставеност на жените Ромки во сите сфери на јавниот живот, вклучувајќи и со:

- Поттикнување и поддршка за обука (вклучувајќи и од ОБСЕ) која има за цел да им овозможи на жените Ромки да имаат целосна улога во централната власт, општинските власти, националните општински комисии за еднаквост на половите, и граѓанското општество;
- Примена на мерки предвидени со Изборниот Законик за зголемена претставеност на жените на избирачките списоци;
- Превземање на дополнителни позитивни мерки за да се зголеми претставеноста на малцинствата, особено на жените Ромки, и во вработувањето во владините структури.

Пристап до документи

Амнести Интернешнал ја поттикнува владата да:

- Веднаш да ги обработи тековните барања за државјанство на Ромите, Албанците и другите апликанти од малцинствата;
- Да превземе итни мерки, со отстранување на административните препреки, да им издаде на сите Роми апликанти лични документи, со цел да им се осигура еднаков пристап до социјалното осигурување, здравственото осигурување и другите бенефиции.

Право на Образование

Амнести Интернешнал ја повикува владата да ги исполни своите итни обврски според МПЕСК и Детската Конвенција како и според другите меѓународни закони и стандарди за човекови права преку:

- Развојот, финансирањето и имплементацијата, во разумен број на години, и доколку е потребно со меѓународна помош, на план како што се бара со член 14 од МПЕСК, за да се осигура дека основното образование е барем навистина бесплатно и задолжително, вклучувајќи обезбедување на бесплатни учебници, оброци и транспорт до и од училиштето, како и друга материјална помош потребна за да се поттикне посетеноста и да се намалат стапките на испишување;

- Поттикнување на Инспекторатот да усвои поефикасни мерки за да се загарантира правото на бесплатно и задолжително образование, преку развој на културно и полово интегрирана стратегија која во целост ги информира и вклучува родителите и децата за одлуките кои се однесуваат на нивното образование, осигурувајќи се дека сите мерки кои се превземаат да се поттикне посетеноста на децата Роми во задолжителното образование се во најдобар интерес на детето и дека исполнувањето на правните обврски кои обврзуваат на задолжително образование се користи само како последна мерка;
- Донесување на *времени специјални мерки* со цел да се намали ставката на испишување кај девојчињата Ромки, вклучувајќи и да се обрне внимание на дискриминирачките практики засновани врз полот од страна на наставниците и очекувањата кои влијаат на одлуките на девојчињата Ромки да го напуштат образованието;
- Стремеж кон прогресивна достапност и пристапност на средното образование без никакви трошоци.

Освен тоа, Амнести Интернешнал го повикува министерството за образование:

- Да се осигура дека сите училишта ја прекинат практиката на сегрегација и исклучување на децата Роми од образованието поради нивната етничка припадност;
- Да превземе мерки да образува и обучи наставници Роми, како и да овозможи образование на ромски јазик;
- Во соработка со ФОСИМ, да разгледа примери на добро однесување развиени и применети од НВОи, како и преку Образовниот Фонд на Ромите; за да се развијат планови и стратегии каде што ваквите програми би можеле да се воведат во доминантната пракса, вклучувајќи да:
- Се воведат во предвидената “нулта“ година, специфични предучилишни програми кои ја истакнуваат ромската култура, традиции, историја и јазик, и помагаат при изучувањето на македонскиот (или албанскиот) јазик, со цел да се надминат потешкотиите со кои се соочуваат децата Роми кога ќе тргнат во основно училиште;
- Да се воспостави мониторинг систем за сите деца на коишто им е потребна помош при транзицијата од основно во средно училиште;
- Да се продолжи со ширење на шемите кои обезбедуваат финансиска помош за да им овозможат на Ромите да го исполнат своето право на образование, овозможувајќи правилна распределба меѓу половите;
- Да се овозможи обука против дискриминација врз база на раса или пол за наставниците и другите образовни работници; и според програмата за обука на ФОСИМ за социјална правда, да се вклучат податоци за ромските обичаи, историја и јазик, со вклучување и соработка со ромски професионалци и организации со цел да се спротистават на стереотипите и другите дискриминирачки однесувања кои го оневозможуваат потполното уживање на правото на образование на децата;
- Да се овозможат дополнителни средства за развојот на писменоста кај возрасните и стручното усовршување, овозможувајќи преку ефикасни мониторинг системи ваквите програми да се обезбедуваат без дискриминација поради етничката припадност или полот.

Правошо на работи

Амнести Интернешнал ги поттикнува македонските власти:

- Да соберат податоци поделени по етнички состав и пол, во согласност со меѓународните стандарди, како и со цел да се утврди тековниот статус на вработување на жените Ромки, за да може да се превземат соодветни мерки против исклучувањето на жените Ромки од пазарот на трудот;
- Да овозможат на сите лица, без разлика дали имаат завршено основно образование, да може да се пријават како невработени во Националното Биро за Вработување;
- Да се промени законодавството за социјално осигурување и соодветните административни процедури за да се обезбеди еднаков пристап на жените кон социјалната помош, независно од нивниот брачен или друг статус;
- Да се промени Националниот План за Еднаквост на Половите за соодветно да се одговори на специфичните потреби на жените Ромки, како и да се обезбедат соодветни финансиски и човечки ресурси за ефикасно да се применат мерките од тој план;
- Да се воспостават, рекламираат и применат детални мерки, вклучително и обука, преквалификација, финансиска и друга помош, за да можат жените Ромки да бидат спремни да влезат во пазарот на трудот, како и во формалната економија;
- Да се воведат, во рамките на постојни владини програми за вработување, посебни програми насочени кон Ромките и другите жени да се помогне при реализацијата на нивното право на работа;
- Да се овозможи образование, обука и информации да се достапни за жените Роми преку центрите за вработување за да се потпомогне нивниот влез во пазарот на трудот;
- Да се превземат *времени специјални мерки*, како што е дозволено со закон, за да се вработат жените Ромки со завршено средно и повисоко образование во државниот сектор, обезбедувајќи им работни места соодветни на нивните способности и искуство;
- Да се применат мерки од Деценискиот Акционен План за Вработување, чијашто цел е да се елиминира дискриминацијата врз база на пол и етничка припадност и нееднаквоста на Ромите при остварувањето на правото на работа;
- Да се воведат како *времени специјални мерки* грантови или стипендии за да им се овозможи на студенти да го посетуваат Работничкиот Универзитет, со ефикасни мониторинг системи дека ваквите програми се обезбедуваат без дискриминација поради етничката припадност или полот.

Правошо на здравје

Министерството за здравство и министерството за труд и социјална политика треба да превземат итни мерки за да ги применат непосредните обврски според правото на здравје, вклучувајќи:

- Да се преиспита системот на цени во здравственото осигурување за да се осигура дека никој не му е забранет пристап на неопходна здравствена заштита поради неможноста за плаќање;
- Да се превземат мерки за да се ослободат сите лица кои не би можеле да имаат пристап кон неопходни здравствени услуги и лекови (како оние кои што примаат социјална помош) од плаќање на партиципацијата и на лековите;
- Да се превземат мерки за сите лица без социјално осигурување помеѓу 18 и 65 години да имаат право на здравствена заштита според програмата на министерството за здравство;
- Да се овозможи еднаков пристап на минимум загарантирана здравствена заштита на ромските семејства без документи и на социјалните случаи;
- Да се погрижи да сите деца Роми се пријават при раѓањето.

Министерството за здравство треба:

- Да започне итна кампања на информирање во соработка со ромските НВОи и општинските комисии за половите и Ромите за да ги информира жените - и медицинските службеници - за правото на бесплатно породилно лекување за лицата кои не се осигурани;
- Да овозможи овие, и сите други информации поврзани со здравјето, да се достапни на јазик и форма која што луѓето би можеле да ја разберат;
- Да изготви планови и програми за да овозможи еднаков пристап на ромските и другите малцински заедници до здравствените центри во сооднос со мнозинската популација; таму каде што тоа не е можно, да се воспостават подвижни клиники како што се предвидени со *Стратегијата за Ромиите*; ваквите клиники и здравствени центри треба да бидат интегрално вклучени во кампањите за здравствено образование;
- Да подготви истражување за причините на зголемениот морталитет на новороденчињата, и да спреми план да се справи со причините;
- Да овозможи сите медицински и болнички службеници, како и студенти во средните медицински училишта, универзитетски медицински факултети и други институции за обука на здравствените работници, да се здобијат со обука против дискриминација; принципите против дискриминацијата да бидат вклучени во сите етички кодекси и други професионални стандарди кои треба да се применуваат на ниво на давање на услугите;
- Да ја поттикне обуката на доктори и други здравствени работници Роми.

Во однос на репродуктивните права, министерството за здравство треба:

- Да обезбеди образование и информации за сексуалноста, репродуктивното здравје, контрацепцијата, бременоста (вклучувајќи и бесплатна нега за време на бременоста) и за лекување на гинеколошките проблеми кај жените и девојчињата;
- Да вклучи во Акциониот План за Здравје на Деценијата на Ромите други мерки идентификувани во *Стратегијата за Ромиите* за подобрување на репродуктивното здравје.

Министерството за градежништво треба да го примени Акциониот План на Деценијата на Ромите и Оперативниот План за Сместување, вклучувајќи:

- Во консултација со ромските заедници, да превземе итни мерки за да се обезбеди правото на сопственост на земјиштето за Ромите коишто живеат во неформални населби, вклучувајќи преку обезбедување на поседовни листови;
- Да подготви и примени планови за да се овозможи правото на соодветно сместување и општото подобрување на условите за живеење и инфраструктурата;
- Да се забрза прогресот, со помош на меѓународна помош, при обезбедувањето на основни услуги вклучувајќи чиста проточна вода, канализација и исфрлање на сметот за ромските населби.

Насилство против жени

Министерството за труд и социјална политика треба да овозможи, во однос на семејното насилство:

- Еднаков пристап, без дискриминација, до сите јавни услуги и помош, вклучувајќи заштита, советување и финансиска помош, за жените кои се жртви на семејно насилство;
- Да НВО прифатилиштата, управувани од министерството, примаат жени без дискриминација;
- Воспоставување и финансирање на соодветни прифатилишта за девојчиња под 18 годишна возраст, како и за деца;
- Идентификација на економски издржливи решенија, вклучувајќи и обезбедување на сместување, за жените Ромки коишто го напуштаат насилниот партнер;
- Во соработка со УНИФЕМ, ресурси за женски ромски НВОи коишто работат со жртви на насилство;
- Воспоставување на програми на обука, во соработка со УНИФЕМ, и вработување на жени Ромки во државни институции и НВОи за да дадат културно соодветна заштита и помош;
- Воспоставување на програми за обука за законодавните службеници, социјалните работници и НВОи со цел да се прекинат стереотипните перцепции за жените и девојчињата Ромки.

Амнести Интернешнал ја поттикнува владата, во однос на трговијата со луѓе:

- Да го заврши процесот на усогласување на законодавството и процедурите со цел да се ратификува Конвенцијата за Акција Против Трговијата со Луѓе на Советот на Европа, и да се применат мерки за заштита и помош на лицата со кои се тргува;
- Да се погрижи министерството за внатрешни работи, министерството за правда и министерството за труд и социјална политика да обезбедат обука на законодавните службеници, судии, обвинители и социјални работници за идентификација на лицата со кои е тргувано за да се осигура дека внатрешно тргуваните жени и девојки не се кривично гонети.

Националниот Механизам за Упатување во склоп на министерството за труд и социјална политика треба:

- Да ја олесни соработката и партнерството меѓу ромските и не-ромските организации, зголемувајќи го пристапот на Ромките до анализи за информации и материјали поврзани со трговијата, кои што треба да се на располагање на други јазици освен на англиски јазик (што има ефект на понатамошно исклучување на ромските организации);
- Да поддржи иницијативи од ОБСЕ/ОДИХР коишто имаат за цел да ги подобрат капацитетите на ромските НВОи во врска со трговијата со луѓе и да се осврнат на посебните потреби на жените и девојчињата Ромки со кои е тргувано преку програми за заштита, поддршка и помош.

Водачите во ромските заедници треба:

- Јавно да ги осудат насилните бракови и ритуалите за девственоста кои им оневозможуваат сексуална автономија на жените Ромки како и право да слободно си го избераат брачниот другар.

ОБСЕ треба:

- Да продолжи со нивната помош до владата за развојот и имплементацијата на Половиот Акционен План, Националниот Акционен План за Семејно Насилство и за Справување со Трговијата со Луѓе;
- Контакт Местото на Роми и Синти на ОДИХР/ОБСЕ треба да се осигура дека македонските власти превземаат активни мерки за да ги применат овие планови.

Европската Унија и другите билатерални и мултилатерални донатори треба:

- Да овозможи соодветна меѓународна помош и соработка каде што е потребно за да се овозможи реализацијата на минимум главните обврски кои се однесуваат на правата на образование, здравје и работа како и на елиминацијата на дискриминацијата во Македонија;
- Да се осигура дека меѓународната помош и соработка не е поврзана со прекршувања на човековите права.